

Kalju Tuulik

LAPSE KODUST LASTEKODUSSE

Valge Raamat

Kalju Tuulik

LAPSE KODUST LASTEKODUSSE

Valge Raamat

Tallinn 2019

Toimetaja:
Peep Varju

Kaanefoto:
Natali Paulseni erakogu

Arvutitöötlus:
Nikolai Semtchenok

ISBN 978-9949-9842-3-7

© Kalju Tuulik, 2019
© Sihtasutus Valge Raamat, 2019

Trükitud: Trükiviis OÜ

Sisukord

Eessõna

1

Lapsepõlv

5

Vagunirataste lõginal uude ajastusse

28

Kamennõi küla

47

Elu Siberis

57

Aipolovo

75

Kodus

101

Kordusreis Siberisse 1989. aastal

115

Uno

168

Fotod ja Dokumendid

177

Eessõna

Käesolev raamat ei ole tavaline mälestuste raamat Siberi lastekodu eesti lastest. See on ainulaadne ja aastakümneid kestnud uurimistöo tulemusena valmis saanud raamat 14. juunil 1941 Eestist küüditatud virulaste saatusest. Narvast 7-aastasena Siberis nälgides paljude surmade tunnistajaks olnud ning pärast ema surma orvuna Aipolovo lastekodusse saadetud Kalju Tuulik puutus seal kokku väga mitmest rahvusest saatusekaaslastega. Pääsenud tänu oma-poolsele algatusele ja sugulaste otsingutele 1946. aasta oktoobris kodumaale tagasi, tuli temal siin täiendavalt läbi elada kõik need raskused, mida meiesugustele rahvavaenlaste lastele nõukogude diktatuurivõim kogu eluks kaela määris.

Pärast lühikest õnnelikku lapsepõlve ennesõjaaegses vabas Eestis tuhandeid eesti väikelapsi tabanud katastroof sundis juurdlema ränga saatuse põhjuste üle. Sundis pidevalt sügavale endasse peidetud valu läbi elades küsima, miks meie tublid ja elus hakkama saanud vanemad pidid hukkuma ilma, et oleksid saanud päästa kannatustest oma lapsi. Miks pidid emad näljasurma valima, et säiliks lootus mõnegi lapse ellujäämiseks?

Kalju kogus sahtlisse mälestusi ning otsis ja kohtus endiste Siberi lastekodu lastega veel enne, kui 25. märtsil 1989 Memento organisatsiooni loomisega sai alguse sõna otseses mõttes üldrahvalik liikumine Eestis kommunistide kuritegude väljaselgitamiseks. Viimsis oli ta osalenud esimesel 1941. aasta Siberi orbude kokkutulekul 18. märtsil

1989 ja seejärel oli ta peakorraldaja järgnevatel kokkusaamistel.

Kuid kõige tähtsamaks osaks tema tegevuses kujunes uurimisreis Siberisse sundasumise paikadesse Vasjugani soodes augustis-septembris 1989. Kaks Aipolovo lastekodu endist kasvandikku, Kalju Tuulik ja Mäetaguselt küüditatud Jüri Lehtrand sõitsid läbi kõik sealsed lastekodud ja kohtusid Siberisse jäänud Eestist pärit saatusekaaslastega. Jüri Lehtrand töötas 1981. aastal seal Vasjuganis nafta ja gaasi leiukohtade uurijate-geoloogide meeskonnas ning rändas läbi sünye minevikuga näljakülad. Temal oli seal ees mitmeid töö- ja saatusekaaslasti.

Neil kahel lastekodu kasvandikul õnnestus sealsete omanimeste abiga saavutada maksimaalne tulemus. Kohaliku juhtkonna toel oli kindlustatud transport ja ligipääs kõikjale. Tutvuti lastekodudes vanade sõjaaegsete registreerimise raamatutega ning kokku õnnestus välja kirjutada andmeid ligi 200 eesti, läti ja leedu lapse kohta. Hiljem tuli Eestis ühistööna palju vaeva näha, et moonutatud kujul venepäraselt kirjutatud nimedest selgust saada ning otsitavad üles leida.

1991. aasta jaanuari veriste sündmuste ajal Balti riikides õnnestus Jüri Lehtrannal pääseda Kanadasse lellepoja Valdek Raiendi juurde. Sealt sai ta kaasa äsja ilmunud Vello Salo raamatu juuniküüditamisest 1941 „*Population Losses in Estonia June 1940 – August 1941*”. Saksa okupatsiooni ajal töötanud ZEV-i komisjoni läände toimetatud väga põhjalikud statistilised andmed esimese Nõukogude okupatsiooni inimkaotustest Eestis andsid Memento organisatsiooni uurimistööle palju vajalikku infot. Seni oli meie töö toetunud suures osas kannatanute mälule.

Kalju Tuulik koos Jüriga on pärast Siberi sõitu suhelnud paljude lastekodu kaaslastega ning nende mälestuste jäädvustamisega oma raamatus suutnud anda tõese ülevaate eesti laste elust ja kannatustest sundasumisel Siberis. Koos

Jüriga koostasid nad täpse andmebaasi Virumaalt pärit 1941. aasta küüditatud Eesti laste saatusest. See töö kestis mitu aastat ning saatusekaaslane Kiviõlist, Tomski kohaliku Memoriaali liige Vadim Makšejev, andis hinnalist infot sealsetest arhiividest nii Mementole kui Tartu Ülikooli teadlastele.

Neid andmeid on kasutanud hilisemad autorid ja sealhulgas 2001. aastal avaldatud Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) raamatus RIR-6 „*Küüditamine Eestist Venemaale 1941*”. 1997. aastal ilmus Vadim Makšejevi raamat „*Нарымская хроника 1930–1945*”, mis oli põhjalik uurimistöö Tomski oblastis aastast 1930 alates sundasumisele saadetud inimeste saatusest. Raamatu toimetajaks oli Aleksander Solženitsõn ja väljaandjaks kuulsa kirjaniku nimeline ühiskondlik fond. „*Narõmi kroonika*” on ilmunud ka eesti keeles. 2018. aastal ilmus Eestis V. Makšejevi jutustuste kogumik „*Damoklese mõõk*”. Nende autobiograafiliste jutustuste seas on suurepärane novell „*Äikese eel*”, milles autor isiklike mälestuste ja elukogemuste kaudu teeb meile selgeks 1940. aasta juunipöörde tõelised organiseerijad. Teenete eest lähiajaloo uurimisel sai Vadim Makšejev 2011. aastal Vabariigi Presidendilt Maarjamaa Risti IV klassi teenetemärgi. Eesti suursaadikult teenetemärgi saamisel Tomskis pidas meie Siberi vend Vadim tänukõne eesti keeles. Lapsepõlves Kiviõlis elanud ja 94. eluaastal meie hulgast lahkunud Vadim Makšejev oli tõeline Eesti patrioot.

Tänu Kalju Tuuliku ja Jüri Lehtranna edukale Siberi matkale sai võimalikuks teha üldistus juuniküüditamise ohvriks langenud Virumaa laste saatusest. Sihtasutuse Valge Raamat 2013. aastal ilmunud uurimuses „*Eesti laste küüditamine Venemaale 14. juunil 1941 kui genotsiidi- ja sõjakuritegu*” on selline kokkuvõte tehtud.

Kalju Tuuliku lugu on pühendatud nendele Virumaa lastele, keda kommunistide terrorirežiim juunis 1941 surmateekonnale saatis. Neilt võeti ära kõik: kodu, vanemad, ko-

dumaa ja mälugi. Tehti võimatuks kodumaale pääsemine, määrates ka lastele 20-aastane sundasumise karistus elamiseks võimatutes oludes. Eestluse elujõud oli see imevägi, mis tõi surma mõistetud Siberi orvud mõnel juhul koju tagasi. Sõjakuritegude ohvrite ühtehoidmine oli ka üks ellujäämise võimalustest.

Peep Varju

LAPSEPÕLV EESTIS

Narvas sündinuna, sealt vägivaldselt eemaldatuna ning aastakümneid Narva linnast võõrdununa, kandsin seda piiriäärset eesti linna endaga kaasas. Pidevalt. Oli ta mu sünnilinn ja selleks jääb mu surmani.

Paljudest see koolieeliku mälu täiskavanuna suutis meenutada, kui suurt hulka mälupanka talletada? Parasjagu parajalt, kuid siiski puudulikult. Mingil ajal 1990.-ndatel hakkasin pidevalt lisa hankima, ajupanka täiendama. Videvikus ilmunud „*Ei saa unustada kose kevadist möllu*” meenutab elavalt lapsena nähtut, mida unustada võimatu. Olen õnnelik, et kellelgi möödanikust midagi säilinud. Minule ei jäänud järele midagi. Mõlemad narvakodud põlesid maani, sinnajäänud sugulased aeti linnast minema, kõike kaasa võtta nad ei saanud. Nende saatused ja käekäigud selguvad kaugematel lehekülgedel.

Ärkas ellu Narva juga, ärkasin elule minagi. Hakkasin huvituma Narvast, talletama teadmisi. Nagu järgnevatelt fotodelt näha, pole see varasem kosk ega hilisem juga üldsegi sarnased, nagu ei sarnane sõjaeelne Narva tänasega. Aeg ning vaenuväed on teinud omad rüüsted.

Siia sobib ideaalselt (loomulikult minu arusaamas) artikkel Narva suremised ja taaselustumised. Olin minagi aastaid Narvale surnud, siis ühel hetkel taas temale ärganud. Andestagu autorid mulle nende tööde kasutamist! Pole mujalt mul kusagilt midagi võtta. Olen nende loodut aastaid alal hoidnud, neid korduvalt lugenud.

Minu lapsepõlv Narvas kestis 09.08.1933 kuni 14.06.1941. Sealse kaheksanda eluaasta künniseni ei suutnud ma kõike toonast haarata. Sellest need otsingud ajakirjandusest, raamatutest ning narvakate mälestustest. Palju jõudis minuni Virulaste Vennaskonna ja Vananarva Seltsi kaudu.

Üpris kaugetes aastatetagustes aegades — vast mängus kümnenditki — unistasin raamatute kirjutamisest lastekodulaste, Siberielu, emade-isade teemadel. Mõned asjad veel lisaks. Oskamatusest valgusin liialt laiali ega suutnud lõpuks enam kõike haarata, rittagi panna. Senitehtu tundus mõttetuna, kulutatud aeg raisatuna.

Merle Karusoo vihje andis tõuke üritada uuesti kunagine mõte teoks teha. Kui mina seda ei tee, mis saab senitehtust?

Minu elu on olnud keeruline, käänakutega, tõusude ja langustega, rõõmuhetkede ning pettumuste seedimisega. Kuid keda huvitab ühe inimese elatud elu? Vast kedagi. Minu töö tulemus peab kajastama kümnete või koguni sadade inimeste lugusid! Ehk siis leiab keegi lugejatest endale miskitki huvitavat, sukeldub!

Tegelikult on igal elu lävepakul seisjal midagi kogeda elulõpu pakupeal olijalt. Noorelt toda tõde omaks ei võeta. Puuduvad omamise kogemused. Ise tunnetan täna eellaste kogetu vajalikkust elus — see on olnud mulle ju praktika teoorias.

Kelleks saanuksin, kui puudunuks rahvavaenlase tõkked eluteel? Võibolla kirjanikuks? Võimalik. Minu Vabavoli oli aga välistatud. Pidin valima kõnni ettevaatlikel radadel. Komistuste vältimiseks. Alati ei õnnestunud kukkumata läbi saada. Seegi oli elu. Tõusin püsti, astusin edasi. Teinekord kõikudeski.

Tänases, kahekümne esimeses sajandis on kõigil keelelmeel vaid raha, selle nappus. Nappusele vaatamata priisatakse. Raha lendab tuulde, koguneb ühte kindlasse kohta. Imelik, et kõik on kõigile võlgu! Kusagil on mahukad kotid

rahaga! Pankades? Mitte ainult. Seda leidub küllaga haigust Raha põdevate inimeste valduses, kes meeleldi võtaksid kõik haudagi kaasa. Võimatu! Paraku nemad seda ei tea. Selle Raha taha jääb minugi raamat toppama? Arvan küll. Sõda rabajatega hävitasid tuleviku ja seda mitte ainult minul. Kellel veel? Sellest tahaksingi pajatada. Kes aitaks minu soovi teoks teha. Elame näeme. Kui elame. Õnneks sureb Lootus viimasena!

Ja nüüd ma astungi. Kõikumata, kukkumata, lihtsalt vanadusest vaarudes. Niipaljudest siis sissejuhatuseks.

Minu lapsepõlve esimene pool

Teadaolevalt algas see Eesti Wabariigis Narva linnas. Ilmavalgusse aidati mind Kreenholmis asunud haiglas, sealt viidi politseimajja, kus asus ka Narva 2. politseijaoskond. Samase teekonna läbisid ka hiljem sündinud õde Malle vend Ahtiga.

Elasime kahetoalises köögiga korteris kasarmutüüpi puitmaja ühes sektsioonis teisel korrusel. Mäletan korteri väliskuse kõrval asunud sahvrit, kus suvitasid jõuluvana riided ning hoiti kolu ja toiduvarusidki. Samast meenub ka leetrite või tuulerõugete põdemise ajast pimendatud magamistuba minu isikliku voodiga. Haiguste ajal külastas mind imetore meesarst, kes ikka mulle kahte vedelat rohtu kirjutas. Üks neist oli värvilt punane teine helekollane. Neid ma meeleldi võtsin. Kalamaksaõli aga ei seedinud ega allunud tema neelamiseks kasutatud meelitustele, karistusahvardustelegi. Mingi hästi piparmündise värgiga suudeti mind seda siiski neelama panna. Haruharva. Teinekord toodi eeskujuks õe sõnakuulelikkust, kuid seda juba hiljem.

Sellest lapsepõlve teisest ulalusest — esimene oli ju palat haiglas — on veel meeles isa jõuludeeelsed õllevirreteod pesupalis, ema piparkookidega mässamisid. Kuhu kesva-

jook hiljem pandi, ei mäleta — vast ikka punniga puuvaati? Samas mäletan selgelt üht jõulutantsu isaga köögis jõulude ajal. Hoidsin peos šokolaadist krokodilli, mille saba soojades kämmaldes vedelaks muutus, keha peaga põrandale prantsatas. Isa oli parasjagu õllevinene ega osanud roomajaid hävingust säästa.

Ta polnud joodik. Kaugel sellest! Asunikust suuremat pudelit ei tundud ning viimastki osteti vaid pühadeks külaliste puhuks. Maapoisina vaaritas esivanemate tugevam pool harjumusest va kääritatud linnaserüüpi. Kümneid aastaid hiljem tegin seda minagi, kuid maltoosast, alustanud pruulikogemuste omandamist leivast saadava kaljaga, survetatuna mitte puuanumas, vaid roostevabas ankrus.

Narvas veedetud lapsepõlve esimeses pooles mul sokolaadist puudust polnud. Mitmed lihavõttejankud jõulutaatide ja päkapikkudega elasid rahulikult puhvetikapis. Neid ma hoidsin.

Kui ma õlle edasist teekonda ei mäleta, tema maine lõppki mind eriti ei köida, siis ema piparkoogiteo lõppvaatus enne ametlikku söömist oli kahekilose mahuga paberkottides suures tammeses riidekapis magamistoas, kus nad väga meelitavalt aroomitsesid ning mekkele kutsusid. Selliseid kotte enam ei tehta, mina aga ei oska neid lähemalt iseloomustada. Praegu rivaalitsevad kõikjal kilest ümbrised küll kottidena, kannudena, alustena ja mille kõigena veel. Elu sestajast edenenu tervelt seitse aastakümnet.

Piparkoogid tehti varakult, et nad pühadeks pehmed oleksid. Vist vanainimeste viletsate hammaste huvides. Minule maitseks need krõbedad kakud väga. Krõbedus istub tänini. Täpsemalt jõuludeni 2010. Pehmeid sain niigi. Kurnistatuid.

Isa oli välipolitseinik. Teda tunti. Mäletan käike tema käeotsas mööda Narva peatänavat, Möödusime jõuluehtis kaupluste aknaist, mõnest uksest põikasime sisse. Kaupmees ulatas ikka lapsele jõulukommi või piparkoogi. Kom-

mid olid ainult ilusad, koogid ilu kõrval pehmed ning maitsvad. Vast teadsid poepidajad minu austust maiustustesse? Poed olid toona pisikesed, inimsõbralikud, kaupmehed lahked. Hiigel-Marketeid suurte ristlevate ostukärudega polnud, polnud sagivaid teenindajaidki. Rahagi ulatasid üle leti otse kaupmehele. Nüüd ei tunnegi kaupmeest, teagi, kes sind parasjagu pügab. Hinnad aga aina kerkivad enne jõule.

Jõulude juurde kuulub kindlasti ka jõuluvana, tema kingikott. Meid külastanu polnud punases ürbis. Tema kandis kasukat ja karvamütsi, samaseid, mis sahvris suvitasid. Need polnud siiski need. Tema omad olid pärit Lapimaalt, kus kõvad külmad siis, kui Kreenholmis elasime. Põhja-põdrad tõid ta kohale aadressil, mille saatsin temale oma kingisooviga. Enamjaolt saingi soovitud lelusid raamatutega. Suuremaks sirgunult sain teada, et jõuluvana polnud keegi muu kui minu sokolaaditädi, alias vanatädi Maria. Lastele luisati, luisatakse praegugi. Tühja sest luiskest. Tähtis on kingikott ja selle sisu. Vitsa vanalt pole saanud, kartsin teda küll. Kui õde sündis, luges vahest minu eest salmigi ei ikka õde vist kartis. Salmi tema eest lugesin hoopistükki mina. Pole oluline kumb kumba eest, tähtis vaid: mul oli väga hea õde, head aga viib taevaisa ruttu enda juurde. Läks varakult temagi. Nii selgitasid tema lahkumist mulle täiskasvanud.

Jõulud tulid, jõulud läksid, elu kestis edasi. Nagu muiste, nii tänagi. Kreenholmis elades oli üheks mu hoidjaks Tuki-tanta. Tema elas politseimaja lähedal puidust kasarmus. Enamjaolt käisin ise tema pool ajal, mil mälu tööle hakkas. Teine vanatädist hoidja oli veel, kuid kes, ei mäleta ega tea tema nimegi. Küsida pole ka kellelki. Vanaema küll rääkis temast – ununud seegi. Pole mälu enam see, mis varem. Tee või mitu tinatükki, ei meenu vaarema jutt. Mäletan vaid pimedat kasarmuurgast voodis teki all memmega. Tea sedagi, pikalt tante minu järele valvas, kuid üht aega käisin lasteaias kusagil Pimeaia kandis või selle lähedal ja tantedega polnud enam pistmist. Viisnurk-tornideni oli minu ema ko-

dune, isal politseinikuna palk väike, mistõttu nad kahekesi kahasse tikkisid kodus raamil ühe juudi kauplusele vatitekke, saamaks 2 krooni tükist.

Lasteaeda sõitsin tolle aja mõistes suure, värvilt punase bussiga. Tänapäeva-suurust bussi sellal polnud, ei pöetud siis gigantomaaniatki. Kõik oli kuidagi inimlikum, mahult pisem, lapsele mõistetav. Välja arvatud üks juhtum.

Kasarmud toona kahesed: halli värvi puidust ja punast tooni kivist. Mingil ajendil — ilmselt mängukaaslastele järgnenult — olin ühe punast värvi kivise juures sooviga siseneda, sain aga lapsele mõistmatu ja alandava füüsilise müksu ühelt meesjõhkardilt sajatustega:

„Sa kuradi politseisigitis tuled siia vaeste valda! Lase kohe jalga!“. Hoobist selga lidusin tõinates kodu poole. Olin hingepõhjani solvunud. Polnud mina süüdi, et isa politseinik. Miks ta politseisse sattus, räägin hiljem.

Mind solvanud mehetegu tehti küllap kadedusest, sellest inimkonna kurjeimast vaenlasest. Too inimlik omadus teeb palju kurja siinilmas senini: hävitab elusid, lõhub peresid, innustab vargustele. Seda adusin mõned aastad hiljem. Just selliste tüüpide käte toel me Siberisse jõudsime, taoliste kaasabi selleks kasutati. Olid nad hiljem õnnelikumad? Kui, siis üksikud. Paljudel tuli endil teekond läbida, minu isa kombel sinna elugi jätta.

Õnneks oli antud veel paar-kolm aastat Eestis olla, lapsepõlve parimat osa, kus meeldejäävaimad olid kiiktool vanaisa juures, vanaema toruga grammofon, suved Narva-Jõesuus ja Toila Orul, jätkata. Küllap lisaks hulk muudki mujalt meenutada, nagu uusaastad onu Elmari juures Küttejõus või külaskäigud isa sünnitallu Kloostrisse. Neist kõigist peaksin jutustama ja mu jutt venib küllap pikakski. Olgu, aega mul on. Vast leiab keegi aega kirjutatut lugedagi.

Vanaisa kiiktool

Minu lapsesilmade läbi oli mu vanaisa Aleksander väga hea inimene. Tema oli mul ka ainus, emapoolne. Isaisa Tõnist ma pole näinudki. Tema vajus manalasse aastaid enne minu sündi. Küllap oli emaisaga samaselt väga hea või veelgi parem. Sestap võetigi varem ära. Õde Malle vend Ahtiga olid vanaisadest hulga etemad — nemad kutsuti teispoolsusse väga varakult — lastena. Mina pole üldse hea. Mina veel elan, mina veel kirjutan. Poleks mind, vast oleks riigikordki etem? Kuid kes neid lahkunuid siis kiitnuks? See-ga — oma osa ses maises eksistentsis on minulgi.

Eelnenu sarnaselt võib joru panna lõpmata, pikemaltki. Kasu sellest? Vanaema kahetses vanaisast lahkuminekut, kuid tehtut tagasi ei pööra, olematuks ei muuda. Mina poleks mingil juhul Aleksandrist loobunud. Kui mitte see käsi, mis karvades, poleks vahele tulnud.

Saanud millegi halvaga hakkama, püksi teinud või nii, ei julgenud ma koju minna, kobisin vanaema või vanaisa juurde. Üks elas Paemurrus, teine ja kiiktool tänaval, mille nime ma ei tea, kuid see uulits viis otse minu ristimise paika Aleksandri kirikusse. Need kaks vanavanemat mind rahustasid, teinekord tulid julgustuseks kojugi kaasa. Nemad ikka hoolitsesid, et mulle liiga ei tehtaks. Iga inimene vajab kaitseinglit — nemad olid minu inglid. Suurtel meestel on turvamehed. Miks nad ingleid ei kasuta? Sellepärast, et nemad on täiskasvanud, mina olin viiene või kuuene poisike. Turvajaid pole mul kunagi olnud.

Pärast lahutust vanaemaga abiellus vanaisa Lonniga. Oli see tema õige nimi? Kes teab, kuid nii teda kutsuti. Kui mahti saan, uurin sugupuust lähemalt. Lonni, selgunult Leontine, oli heatahtlik, suhtus minusse positiivselt, liiga ei teinud, vastasel juhul poleks ma teda külastanud. Pildike temast minu mälus õige pisku: udune tugeva kehaehitusega kaju — ja ongi kõik. Ega vanaisagi minusugune kiitsakas

polnud. Oli mehine mees, kunagine politseinik, kelleks nõrgukestel toona rada suletud. Mina teda selles ametis ei mäleta, teadmise sain hiljuti arhiivist. Mälus on ta kaubareisijana.

Tartus olid vanaisal pruudid, sugulased või armukesed — kes teab. Kaks naisterahvast. Armukesed nad siiski vast polnud? Kaks sellist poleks ühe katuse alla mahtunud. Veel vähem sõbralikult elanud. Aga Tartus vanaisa tihtilugu käis. Mitte jalgsi, vaid rongiga. Kord võttis minugi kaasa ajal, mil punatornid juba Eestis olid. Meeles, kuis ohvitserimasti mehed vanaisa uuri uurisid imestades, et see tiksuh. Nende randmetel olid kobakad suure noolega monstrumid — vist kompassid — ega teinud piiksugi, veel vähem nad tiksudes aega näitasid. Olid ikka tubakad küll need kaasreisijad komandörid. Küllap nad hiljem poodidest tiksuvaid kompasse otsisid. Hea, et neil koos vabadusega kultuurigi meile tuua oli. Lisaks toodi õnnegi kõigile. 1. jaanuaril 2011 saabub siia järjekordne laadung õnne. Kas seekord ehk jääv?

Tartus sain neilt tädidelt joonistusvihikuid. värvipliiatseid ning muidki sodimisvahendeid. Oli neil vist paberkaupade ja kirjutusvahendite pood. Sel ajal kasutati ikka nimesid pood ja äri, kauplusi vist veel polnudki... Vanaema ühel õel või tema mehel oli riideäri, vanaema ja onkel Savi majas allkorrusel toidupood. Kauplust polnud kummalgi. Kaupmehed olid mõlemad.

Ersats vanaisa, onkel Savi, surma ei peljanud, jälgis aknast lennukite lendu, pommide kukkumist. Tema moto oli: „Juhtub nii, nagu saatus määranud. Antud elu, jään terveks, kui lõpp siis lõpp. Saatuse eest ei põgene!” Elas sõja üle. Pärivanaisa jooksis pommide eest varjendisse varju. Pärale ei jõudnud. Sai pommikilluga pihta ning kulgu väljale ta lamama jäigi. Ei jõudnud saatuse eest pageda, pigem ruttas viimasele vastu. Või oli ta oma asemikust parem ning jeesuke võttis tema! Kõik võib olla, kui uskuda lapsena kuuldut. Seda eriti peale õe surma. Savi-onkli eeskujul usun

määratud saatusesse minagi, igasugust posimist tõena ei võta.

Aeg pöördus. Hetkel polnud enam kiiktooli-vanaisa, polnud kiigel kiikujat. Poissi saatis läbi Siberi igatsusega täidetud mälestus kiikurist ja lapsepõlvest selle imelises esimeses pooles. Viibides unistustega kunagises sünnilinnas, teadnud poiss sedagi, et vanaisa siitilmast lahkunud. Mis sai toolist? Põles tuhaks koos Narva linnaga.

Kui vanem poeg vabanes sõjaväest, käisime talle voodit ostmas. Müügil oli kiiktool. Otsin selle endale, isikliku ja oma. Kiikudes meenutasin lapseaega, vanaisa Lonniga. Kõik 8 lapselast on sellel kiikunud, koha pärast kakelnudki, sellel minu süles maganud. Olin saanud tooli, saanud ise vanaisaks, pakkunud oma lapsemõnu lastelastele. Vanaisa ma tagasi ei saanud. Temast jäid mälestuseks hõbekahvel noaga. Need teda mulle meenutavad kiiktooliga kahasse. Senini. Vanaisa öelnud oma õele:

„Kui Kalju Siberist tuleb, anna need talle!”. Vanaisa teadis, et mina tulen tagasi. Tulingi. Selline see saatus ongi.

Vanaema toruga grammofon

Oli jah toruga, nagu puhutavatel pillidel, kuid seda toru ei puhutud. Et tema häält teeks, tuli kasti küljel vänta keerata, kasti peale kettale koerapildiga plaat panna, sellele ettevaatlikult nõel koos hoidjaga asetada ning peagi kostsid torust lood lauludega. Mulle hirmsasti meeldis kuulata seda pillikasti häält. Tõsi, algul ikka uurisin, kes seal torus laulab, hiljem sain teada heli tulekust plaadilt. See plaadivärk oli mul niivõrd verre kinnistunud, et 1951. a. otsin endale elektrile ringiehitatud plaadikasti koos eelsõjaaegse plaadikoguga. Kuulasin Artur Rinnet, Paul Metsa, Ants Eskolat ning teisi kunagisi, meenutasin jällegi, arvake, mida... Loomulikult vanaema ja lapsepõlve.

Kuigi vanaemal Saviga oli kahekordne puumaja poega allkorrusel, oli neil endil elamiseks vaid üks tuba köögiga. Voodi asus varjatult suure riidekapi taga, voodi otsas plaadikapp mängijaga. Oli see vast mõnu lamada jalg üle põlve, nautida muusikat lauludega. Tänapäeva helitehnikat siis polnud. Igal polnud raadiotki. Vanaemal ja meil olid raadiod, kuid meil polnud grammofoni. Nii pidingi aegajalt vanaema väikeses uberikus olesklema. Miks neilt kõik ära võeti — natsionaliseeriti? Elasid kasinuses, olid töökad. Vaat seepärast laisad krabajad kõik ühte patta paigutasid, et oleks hea ning vaba võtta. Sakslane tegi eesti-vene kahmamisele vaheaja, rabas endale ning mõttetu sõja ajal tühjendas Narva linna, et venelased saaksid seda omadega täita. Oh neid inimesi ning nende tegusid!

Savidel — vanaema oli samuti Savi, mitte enam Juuse nagu vanaisaga — oli majast mitte kaugel suur viljapuuaed, kus pidin oma häda puude alla tegema, neid väetama. Kodus oli neil küll väljakäik, seal polnud. Seal oli koer kuudiga, keda vana Savi söötmas käis. Koer valvas aeda. Aias oli ka lehtla, mida millegipärast „*bizetkaks*” kutsuti. Vist Narva murrak nagu „*Sõitsin lodkaga üle retška, kust paistis kirpitsna zavodi truba.*” jne. Kõigele vaatamata kasvasid aias suured magusad õunad, milliseid jätkus meile ja turulegi. Vanaema neid müütas. Savi oli tööl kinos, minul aga seetõttu prii pilet. Savi aiasaaduste müügiga ei tegelenud, marjadest veini saamisega küll. Seda ta tervise parandajana peale sööki rüüpas ja seejärel kobis pikali. Ikka terviseks ning hea une huvides leiba luusse laskma. Sel ajal ma muusikat kuulata ei tohtinud. Muul ajal võisin alati tingimusel: „*vedru jäägu terveks!*”. Egas ma tahtnudki seda lõhkuda.

Seoses selle üle retška minekuga meenus tubakavabrikus „*Leek*” töötamise ajast lühike jupatsmees, kes ei osanud õieti ei eesti ega vene keelt, oli oma oskamatusega ise ka hädas ja naeris ise oma saamatust. Rahvuselt ütles end olevat venelase kusagilt Eesti-Vene piirilt — ei meenu mulle

üksikasjad — kuid see keelesegadus ongi vist piirialuste elanike omapära. Nüüd tõstetakse esile ning reklaamitakse setokeelt. Hea seegi! Pole karta, et nad puhast eesti keelt vassima hakkavad, lasevad ikka oma kõnekeeli, nagu muiste Narvaski.

Minu põhiviga on see, et kui millestki rääkima-kirjutama hakkab, seejuures midagi meenub, pean selle kohe välja ütleva või kirja panema. Ei tea: on see hea või halb omadus, kuid harjumus kindlasti. Harjumustest aga raske võõrandada. Seda eriti minu eas. Seega tuleb vanas vaimus edasi lasta, aju treenida. Meenutamaks nähtut-kuuldut-loetut ja mida kõike veel.

Vanaema aias kasvasid ilusad suured ja väga maitsvad valged klaarõunad. Selliseid olen saanud vaid kord hiljem kunagise töökaaslase Uno vanemate juures Kohila külje all Salutagusel. Seda loomulikult mõned aastad pärast Siberist naasmist. Ostnud endale nõukaajal samase klaari, pole õunad pooltki seda, mis mälus varasemast Eesti ajast pärit puudelt. Viljad on enamjaolt punnid ja hapud, kaotavad ruttu oma mahlakuse. Olen alatasa juurelnud: on see nähtus suurest loodusereostusest Viimsi kandis või tegu toonase suurepärase sordiaretusega. Vast ilusa lapsepõlve meenus? Kuid hilisem noorukina kogetu Salutagusel! Nii need lahendamata pärlid tekivad. Nurinad pealekauba.

Vanaema oli töökas. Enamjaolt salvestunud mällu mullaste kätega lõua alt seotud rätikuga mullamutina. Seda loomulikult oma aedades. Turul mullasena olla ei saanud. Peletanuks ostjad. Ärivaim säilis tal pea elu lõpuni.

Pärast sõda oli vanaema kaubavahetaja, toimetas linnast linnakaubad maale, maalt maa omad linna. Nüüd kaupade — ka toiduomade — liikumine ühesuunaline: ainult linnast maale. Vahendus elab. Jõukalt!

Vanaema, onu Savi ja mina elasime ka ära, rikkaks ei saanud. Seisime öösiti suhkrusabas Tallinnas, suhkur maa-
le, maalt võid vastu ja linna. Vana Savi kirus küll, et sõja ajal

läinud maamehed lolliks, tahtnud toidu eest vaid kulda. Meilt vanaemaga keegi kulda ei küsinud, ka sõda siis enam polnud. Tulin Eestisse ju pärast sõda 1946. Vanaema vedas mind ärireisidel ikka kaasa. Julgestuseks või nii. Olin ikkagi meesterahvas, olgugi vaid 13–14 vana. Olin tema kõrval Järva-Jaani turulgi, kus tihtilugu tuli miilitsa eest plehku panna. Meid tituleeriti spekulantideks. Nüüd kruvi hinda ja spekulööri palju tahad, keegi isegi ei köhi, vaid üksikud virisevad koos ajakirjandusega vinguviivuli saatel. Elu on ikka ropult arenenud, inimesed samaselt muutunud.

Murran aegajalt pead: mis saab, kui sõda taas lahvatab? Kui omal ajal said sõjamõllus paljud linlased endid talutoiduga hinges hoitud, siis millega mõllu kordusel maameest toita. Munakividega linnast? Pole neidki enam! Sõda piirab sisseveo, vahendajad kaovad varjendesse, pommid kukuvad. Kes jääb ellu, kui süüa pole, maa rahvast tühi... Vast targad teavad. Neist puudust pole. Nagu ikka ja alati.

Asevanaisa Savi sugulastest ei tea ma midagi. Üritan kunagi VAU arhiivist jälgi leida. Seni pole seda teinud. Vauvärgiga tutvumise ega omajagu janti. Aga küll ma harjutan ja meistriks saan? Niipalju mäletan, et kroonus olla ta olnud kusagil Kronstadtis või Jamburgis, kus puhunud pilli puhkujate pundis. Olnud ka politseis. Nagu varem juttu, töötas kinos. Küllap tegi muudki. Järva-Jaanis näiteks saagis puid nendele, kes seda ise teha ei viitsinud, saadud raha korjas kotti, aegajalt seda üle lugedes. Rahaga sai rahareformis mööda pükse, kuid luges teist veel hiljemgi. Viimane töökoht oli tubakavabrikus „Leek” Pirita teel. Majahoidjana. Seal va Narva komu Koppelas teda söimas:

„Näe, Narva võmm siin! Elus ja terve teine!”...

Õnneks paljastus peale hirmu enam ei tekitanud. Kuid oleks võinud. Koppelas oli sel ajal Mererajooni Parteikomitees kas esimene või tavasekretär. Mõjuvõimu ta omas, varem Narvas seda ka kasutas. Mina politseimundris Savi ei mäleta. Ju ta enne minu mälu tärkamist seda kandis.

Peale kahe poolega lapsepõlve on kahju kõigest. Leinan sõjas põlenud vanaisa kiiktooli, vanaema toruga grammo-foni, minu algset kodu Kreenholmis — seegi hävis sõjatu-les — kogumina on kahju omaaegsest tervest Narva linnast. „Suur tänu” kahele mõttekaaslasele Adolfile Joosepiga, kelle omavahelise algse sõbrakäe ulatamisest sai alguse suur ning võimas häving Euroopale. Miks valitakse etteotsa selliseid jõhkardeid, lastakse neil rahumeeli tegutseda, tagumi-kulakkujaid sigitada jne. Kus on küll inimõistus, et annab vaba voli metsikustele? Mis toimub inimkonnas? Senini.

Lapsepõlve algaaastail oli meeldejäätavad head kuhjaga seni, kuni ilmusid punaloosungid timuktornis mütsidega, kuni lendasid kõrgustesse Varesed vasallidega Sergei Kingissepp ja teised tegelased Narvas.

Miks isast sai perekonna hävingu põhjustanud ameti-mees — politseinik? Kõrgetes kantseleides omateada tar-kade kõrgisikute poolt vorbitakse tänini segaseid seadusi, milledest kinnipidamist nõutakse elanikkonnalt. Neis sea-dustes on mõnus ujuda teatud kontingendil, enamikule on nad lihtsalt nuhtluseks, elu normaalkulu takistusteks. Loo-dan inimeste arusaama sellest.

Ka niinimetatud Esimeses Eesti Vabariigis toodeti sea-dusi, milledest üks püstitas:

„Talu pärib vanim pere järglastest!”

Omamoodi arukas seadus säilitamaks talu terviklikkust, milline ei näinud sealjuures teiste talu laste tulevikku. Nii tuligi ülejäänutel paljakäsi ellu astuda. Üks astumistest oli Politseikool Tallinnas prii toidu, tasuta riietuse ja garanteeritud töökohaga. Riik vajas seaduste täitmise jälgijaid. Mil-leni see Riigi tahe vajadusega paljud pered viis, selgus hil-jem. Seadusesilmad kogusid hulgi vaenlasi seaduserikkujate seast, seda eriti punase kontingendi hulgast. Viga paranda-muul moel, kui kaasajooksikuks hakkamisega, ei saanud. Kellele kaassörk ei istunud, pidi hävima. Lihtne loogika: kes pole poolt, on vastu. On selline mõtteviis inimlik, et paljude-

le meeldib? Inimlik ta kindlalt pole. Pigem hundilik. Kas huntki oma liiki alati murrab? Võimuvõitluses vast on hunt inimese sarnane? Õnneks pole kõik inimesed hundilikud ja see viibki elu edasi. Vastasel juhul oleks maailma lõpp ammustel aegadel tegelikkuseks saanud, minu arutelu täna ära jäänud. Poleks ma ehk sündinudki.

Oma nn. maailmavaate kõrvaleheitmine teise seltskonda ülejooksul on samuti üks hundilikkuse näitajaid. Ei adu ma sedagi, mida maailmavaade endast kujutab, kus seda vaadet näha ja vahetada saab! Nagu alati: targemad teavad.

Nii see kirjutamine käib. Mis mõte ajju sigineb, selle sõrmed arvutisse viivad.

Politseiniku poeg

Polnud mul võimalust enda saatust valida, veel vähem sain otsustada isa ametivalikut. Tuli elada sünnikeskkonnas, saatusega kaasa minna. Mis minust, sama teed läksid kanged mehed, kõrged Wabariigi aukandjad. Enne seda aga oli väga palju meeldejäanud meeldivat, raskustest jagu saada aitavat.

Narva-Jõesuus olid politseipuhkekodud. Viimased küll aukraadide järgi jagatud, kuid alamkoosseisulegi kasutada võimaldatud. Minule meeldis enim „Jõetare”. See asus jõe ääres, kus paadisadam kalastamise võimalusega.

Raamatusse, mida nüüd kirjutan, ma pilte ei pane, kuid fotod olemas ja viited neile panen lõppu, nagu praegu kombeks. Muud ei mõista ma teha. Võibolla kirjastus kunagi — kui sinna üldse jõuan — otsustab fotosid teksti vahele panna, siis loomulikult saab olema muudmoodi.

Mis Jõetares head oli. Esiteks — minumeelsed toidud. Kapsarulle ei pakutud. Teiseks: imetore perenaine proua Helmi. Selle nime juures meenus siiski üks ebameeldiv seik. Temal oli ametiauto ning kord, kui õega üle tee jooksime,

pääsesime napilt otsasõidust. Seda tänu Helmi õigele reageeringule. Tänapäeva tingimustes oleksime kindlasti alla jäänud: nüüd tormavad sõidukid kui hullunud elajad, jalgsi pead jälgima neid, foore ja sebrasid. Meie juhtumi ajal olid autod rahulikud. Bussidki ei tormanud. Ootasid ikka inimest. Piletihindu ma ei mäleta, kuid sõiduraha eest sain jäätise osta. Ilusa, suures torbikus. Vastukaubana pidin teekonna jalgsi läbima. Mis kõik küll meelde pole sööbinud!

See proua — tegelikult tädi Helmi — oskas ise imehead jäätist teha, millist jagas lastele jäätisehommikutel Narva-Jõesuu ilusaimas paigas. Istusime pinkidel, päike palgeid paitamas ja jäätis... no seda mõnu on võimatu natuuras edasi anda. Tänapäeval pole sellist jäätistki. Tehakse mingeid taimerasvasegusid. Külmutatult. Pärast sõda kooperatiivide kärudelt müüdi küll samaseid tuutusid, kuid mitte kaua. Peagi läks suurtootmiseks suurushullustuse lainetes ja Läti või Leningradi jäätised maitsesid mulle enam. Eriti Eskimo-nimelised pulga peal.

Elu ei koosne ainult jäätistest. Jõetarregi mahtus palju enam minusse sööbinud. Üheks uiteks oli raamatumaailm sealses raamatukogus. Mida kõike ma seal raamatutest ei neelanud. Kolme põrsa lugu, Ants oli aus saunamees ja... Tšukki Gekiga seal polnud. Neid lugesin juba lastekodus ja Siberis.

Oma viletsa tervisega olin tihtilugu voodiga seotud. Neil päevil neelasin ridu raamatutest, treenisin nägemismälu. Eestis koolis ei käinud, onule Iisakusse kirjutasin eestikeelse läkituse, nagu keegi ühes raamatus selle aadressiga „*maale vanaisale*” saatis. Palju need jõuluvanadelegi saadetavad laste kingisoovid eelmainitutest erinevad. Kõigil aadressid ju umbmäärased! Teadmata, kus nad lõpuks maabuvad?

Minu kiri seikles ja rändas, kuni lellele Läänemaal Kloostri külas pihku pisteti. Viimane omakorda edastas saadu minu vanaemale. Side kodumaaga, siia jäänud omas-

tega loodud! Sellist luksust enam pole. Aadress vale, kohe tagurpidi suunale — saatja aadressile. Mina kirju enam eriti ei saada, toimetan meilitsi. Kel arvutit pole, süüdistagu enast. Elu peab edenema! Kasvõi suurte valudega.

Meeldejäävaks olid esipooles õngitsemised jõest Naroova. Kiikusid lainetuses loksual veepinnal Jõetare sõudepaadis, kissitasid päiksekiirtest hõivatud silmi, jälgisid virvendavatel vetevoogudel ujuvat õngekorki. Saak polnud oluline, tähtsam oli olek eakaaslaste seltsis. Kalastusel juhtus õnnetusigi: kord, kas tema enda või kellegi teise hoogsast heitest või tõmbest — ei mäleta täpselt — haalus Enno venna Uno põlve õngekonks ja Uno käis longates hulk päevi sidemest jämeda põlvega.

Mõned üksikud detailid lapsepõlvest saadavad sind surmani, mõni tähtis seik ei meenu mitte kunagi. Imelik see mälu värk. Hea, et olemas on raali memori, kuhu kõik saab kohe sisse lüüa, seejärel salvestada.

Püügiharjumus Narva-Jõesuus kalastades, Toila-Orul vähki urgudest koukides, kulus marjaks lastekodupäevil Siberis. Seal oli kindlaks sihiks saak, mitte lõbu. Kalade siskonnast sai kuumutamisel kalaõli kartulitele, kalad küpsesid puuvardas lõkkel. Toorelt neid ei söönud. Toorest soolakala anti sööklas kartulite kõrvale, siis käis ta küpsetamata küll. Olid teised väga-väga tulisoolased. Hiljem ei saanud kuigi janust lahti: vesi oli aga jääkülm ja kaevust. Nii need lood meenuvad, kui klahve toksid. Meenus seegi, et soolakalaga toideti nii küüditeel naisi-lapsi kui laagrisse sõidul arreteerituid. Mingi põhimõtteline nõks sel jõnkadiveelaste juurutatud toidumenüü kasutamisel oli. Vast nõrgendas see inimorganismi. Ei tea. Küllap nemad teadsid. Tänapäeva turumajanduslikus demokraatias soovitatakse tarbida magedapoolset toitu. Selline oleks siis üks sotsialismi erinevusi kapitalismist. Nagu eelnevalt loetud, läks õigel ajal suust alla ka omatehtud kalamaksaõli. Inime-

sed peaksid aegajalt nälga tundma, et sööma õppida? Ega see halba küll ei teeks.

Kord haigestus isa meie puhkekodus olemise ajal. Siis sõitsin bussiga teda Kreenholmi vaatama. Nagu mina aegajalt, oli temagi voodis teki all, kuid pimendamata toas. Ju erinesid meie põetud tõved. Haigus külastab kõiki. Ei hooli ta vanusest. Kuid milleks teda suvel vaja? Suviti peaksid kõik olema purikatena terved. Rohkem ma isa haigusi ei mäleta. Ei haigestunud ta laagriski: jäi lihtsalt näljast nõrgaks. Politseisse võeti vaid terveid ja tugevaid. Miks nad 1940. a. nii kergelt uuele võimule allusid? See uus neid ei säästnud, hävitas julmalt viimseni. Säilitatud erandid olid, kuid nendena ma ka isa poleks tahtnud näha. Tulnuks lihtsalt võidelda. Alistunud Eesti sõjaväelgi. Reeturite kavalus ületas õigete õiglustunde? Nemad olid kavalad kui rebased, julmad kui hundid, ahned kui šaakalid. Olid tüübid, kes rahuldasi inimlikust kadedusest tingitud ihasid? Arvan küll nii. Teistkordselt vabastatud Eestiski kukuti kõigepealt endale rabama ja seda tootmise hävitamise hinnaga. Kadusid meie märgiga raadiod, elektrimootorid, sukad-sokid, kangad jne. jne. Ilmus lagedale puudus tööst, elama hakkasid vahendajate kämblad. Mõelge ise muutusi lisaks! Minult lisana — ei söö ma enam loomahakkliha — see kui saepuru, veest pungil sea oma visiseb ja praksub pannil.

Vaadates talve 2010 mõtlen tahtmatult: „*On vast meile kasuks?*”. Nii mõnigi hakkab kaema elu teise pilguga, õpib olemasolu eest võitlema? Nagu meie Siberis talvedel 1941 kuni 1946. Meie, lapsed Eestist. Vast väheneb siinmail sisendatud ning omaks võetud õpitud abitus.

Pildikesed lapsepõlve esimesest poolest rändavad Kreenholmi — Narva-Jõesuu — Toila Oru ja Kadastiku tänavava vahet. Vähem viibivad nad Kulgul.

Nõukogude vägede sissemarsil elasime veel Kreenholmis. Imetlesin nende kolisevaid vedukeid kusagil kooli ja politseijaoskonna vahelisel teel, rahvamassi seas kõnniteel

seistes. Minu meelest tulid nad traktorite seljas? Hiljem, Narva-Jõesuus, nägin küll ka tanke, samuti tankiroomikute jälgi rannaäärses metsas. Metsaalune oli liivane, jäljed eriti sügavad. Vastikud.

Mäletan sedagi, kuis tornmütsides sõdurid rahva sekka metallrahasid loopisid. Vast keegi neid ka korjas? Küllap ikka. Mäletan leivajagamistki laagriplatsil Kulgu kandis. Imestasin, miks inimesed seal leiba jahtisid, hobuvankrite juures sabaski seisid. Leivast puudust ju polnud? Vast tehti seda uudishimust vormipätsi vastu. Sellist varem ma küll näinud polnud. Aga igal ajajärgul leidub nii näljaseid, kintsukraapijaid kui pugejaid. Võibolla olid nad kohalike komude palgatud, näitamaks, kui vaesed oleme? Arvan küll, et poliitikaga seotud, nagu on seda tänagi jõululaupäeval 2010 toimuv tsirkus Savisaar-Kaitsepolitsei. Juba paar nädalat olen etendust imetlenud, sellest jõudnud tüdinedagi. Seekordne aurukatlatants keerleb isamaalaste soolatud kastmes „Laar”. Jätku! Nagu leivale.

Kreenholmi poisikesed — vast linnastki — käisid sõjaväelastelt punaseid viisnurke noolimas. Käisin ka, kuid seda metsalise märki ei võtnud. Vast aimasin nende kätt tunda saavat paar aastakest hiljem! Milleks seda märki siis? Ei toonud need märgikandjad paljukiidetud õnne meie õuele. Vähemalt minu omale mitte.

Mis meeles päevadest Toila Orul?

Isa oli eeskujulik politseinik. Oma alghariduse tõttu — maapoiss — ta karjääriredelil sai vaid allkonstaabli pulgale. Nõukogude Julgeolek oma harimatuses küll tituleeris teda konstaabliks, kuid tegelikult ta seda siiski polnud. Teenis aastaid vanemkordnikuna, allkonstaabliks sai viimase rongiga täiendkursustel Tallinna Politseikoolis.

Oleks ta halb olnud, poleks teda Toilasse presidendilossi valvesse võetud. Polnud ta ka vaps, nagu mõned arvasid — sel juhul praakinuks Päts ta koheselt välja. President ei soosinud vapse, nagu olen lugenud ajaloolaste kirjutatud lugu-

dest, Hjalmar Mäe mäluraamatustki. Truu teenistuse eest tal eluga tasuda tuligi. See on kindel. Kes kõveriti kõndis, elas soosituna laagri asumisega üle. Nimesid mainimata. Ellu kedagi ei ärata. Ei tee seda nimedegi kirjapanek. Laagritestki mul eraldi kirjutatud. Pole mõtet korrata.

Toila Orul elasime kahekordses pruunis majas. Vast ühes toas? Täpselt ei meenu, kuid mäletan selgesti vähkide kookimist kivide alt kohalikus jões sealse metsavahi lastega. Täiskasvanult kohtusin ühega neist, kes kinnitas toimunut. Kinnitust ma ei vajanudki, sest silme ees püsib presidendi pilt kindral Laidoneriga jõekese kaldal, kõrvust kajab nende küsimus: „Tere lapsed! Millega siin soojas vees ilusal suvepäeval tegelete?”.

„Ähki otsime”, andsime vastuseks. Ei osanud me peljata kõrgeid riigijuhte, polnud selleks vajadustki. Nemad mulle liiga ei teinud ka siis, kui lossi territooriumil uitasin, lossi juures olnud ratsaeskadroni küllastasin. Mulle hirmsasti meeldisid hobused, neid kannustanud ratsanike mundrid! Unistasin ohvitseriks saada! Aga see karvane käsi. Ei lasknud ta mind Raudteekooligi. Rahvavaenlaseks mu vorpis.

Tee, mis tahes, kuid rikutud lapsepõlv mind niivõrd kummitab, et ei suuda rikkujaid meenutamata jätta.

Viimatiste negatiivsete noolte lennutamistele president Pätsi suunas vaatamata, austati teda omal ajal väga. Loomulikult mitte kõigi poolt. Vastasel korral poleks katastroofi 1940 juhtunud. Olin nagu laps ikka, kuid isa vabal ajal lossiõuele ei läinud. Näitas mulle presidenti läbi piirdeaia pilude. Vast ei rääkinud ma isale oma tutvusest temaga? Selgelt on silmil nägemus presidendist kahe poisipõnniga lossi trepil. Need poisid olid Matti ja Henn.

Meenutada on paljutki. Toila Orul oli tõeline org, kus suviti rakette lennutati, kus sagis rahvasumm. Mõistatasin aastaid sündmuse põhjust. Jaanipäev? Nüüd tean! Oli jaanipäev, oli võidupüha tähistamine.

Oru lossi päevilt on mul meenutada veel punase ninaga veoautot, tema juhti. Kord sõitsin selle onuga sellel autol Tallinnasse. Kaupa tooma?

Peensusi ei tea, kuid pealinnakäik on meeles, nagu on seda mootorrattur Narva-Jõesuustki, kellega metsa all sõitsime. Olin vist hea poiss? Mis nad muidu mind sõidutasid. Minu headust näitas seegi, et mind sõbralikult hobuste tallis vastu võeti. Miks küll ma Narva punastele ei meeldinud. Komudele passisid enam pahad? Ei saa sedagi väita täiskasvanuna kogetust. Igas kogumis on mõlemaid, nii halbu kui ka häid. Head need elu edasigi viivad, halvad pigem tapavad. Minu kannatuste põhjuseks oli tõik: olin politseiniku poeg.

Sissejuhatus teise poolde

Viimast Orul olemist ei mäleta, kuid Narva-Jõesuu „*Jõetares*” olin päramist korda aastal 1939. Sellal olid teised politseipuhkekodud juba miilitsate poolt üle võetud? Või mitte? Igatahes Jõetares olid kõik sel aastal Narva-Jõesuus puhkavad politeiperekonnad. Minul sellest ajast fotogi. Siis vist isa haigegi oli, mina juba kuuene, mälu täies mahus kehtimas.

Pimedas inimesed väljas ei käinud, kui erilist vajadust polnud. Tean seda teiste juttudega minusse toona sisendatud hirmutunde ajal, mälus säilinud pildigi kaudu. Sosistati pimeduses ringlevatest tontidest, nimetati salapäraselt kadunute nimesid. Ajal, mil isa veel politseinik oli ning miilitsaid polnud ilmunud, rääkis ta öösiti Hermanni kindlusest kantud piklikest kastidest, millised Venemaa suunas ära veetud. Küllap neis veeti teadmata kadunud hukatuid, kelle hulka võis kuuluda teadmata saatusega Narva prefekt Kruuski. Niikui vene vägi tuli, hakkasid inimesed haihtuma teadmata kuhu. Küllap nad kastidesse pandi.

Millegipärast on minusse sööbinud vihmane pimedus, langevates veepiiskades vilkuv tänavalatern tontlikkus õues. Millest? Seletada ei mõista. Vast nägemus talletunud täiskasvanutelt kuulnud hirmujuttudest, politseinike perekondade aimdusest endi ebainimlikust lõpust? Meenus! See kummitus pärineb viimasest 1939 suvest Narva Jõesuu Jõe- tares, kus üle tee seisis tänavalatern ja selle ähmases valguses saalisid õnne toonud valvurid. Meil hoiti silm peal.

Olin üldiselt aravereline, kartsin üksiolemist. Vanatädide tondijuttudest? Põhjus võis kalduda sinnakanti küll. Minugi lastele sisendas oma juttudega mõne nähtuse suhtes hirmu neid aegajalt hoidnud tädi Ida. Seda seetõttu, et kartis nende minekut tänavale, kus sovhoosi traktorid liikusid. Tädil õigus, aga lapsel hirm. Traktori mürin õues — laps jooksupa tupp. Tolmuimeja undab — voodi alla. Jne. Või oli see hirmutunne saadud minu geenide kaudu? Igatahes pärilikkus mõjutab inimeste olekut igapäevaelus. See on kindel ja sellesse ma usun.

Tegin taas oma tavaharjumuse ja põikasin lapsepõlvest tuleviku isaseisusesse. Mis parata! Olen kord selline. Loodan tulevikus kellegi minu vigu töötlevat asjalikku kätt. Teiste vead on kõrvalseisjale hästi nähtavad! Tore on kui õiges kohas kääre kasutab või kustukummiga jäljed kustutab.

Seotult Euroõnne õueletulekuga kuulsin mündi neelanud lapsest. Meenus: tegin sellist tempu minagi. Olid väikesed ühe- kahesendised. Neelasin sellise alla, istusin potil, ootasin sendikõlksu. Välja nad ilusasti tulid, minule liiga ei teinud. Kõlksu küll iga kord ei kostnud. Sumbus teine vahest lapse kakas. Kust sellise teo õppisin? Küllap vanemad poisid andsid idee...

Olid meil hoovi peal igale perele eraldi puukuurid, seal, kuhu avanes apteegi tagauks. Ei meenu täpselt, kelle boksis suuremad ja targemad põnnidele teadmisi jagasid, kuid sealkandis see harimine toimus. Saadud teadmised võrdu-

sid lapselike lollustega, kuid uudishimu ajas järgi proovima ikka omaenese isiklikul nahal. Vast see mündineelaminegi sel moel kätte tuli.

Võimumuutuse päevil kutsuti apteeker Hitleri juurde Saksamaale, meie pere suunati Aadu semu Suure Joosepi meeleva. Mingil ajal käisin Kreenholmi saksa lasteaias, õppisin laulu der Weihnachtsbaum ehk eestikeelsena — oo, jõulupuud jne. Peakolusse on kinnistunud küll Oo dannenbaum, kuid saksa keele sõnaraamatust leidsin variandi Weihnachtsbaum. Milleks see saksa lasteaed mu teele sattus, ei mäleta — vast eesti politsei likvideerimise põhjusel või sakslaste ootusel? Kes teab, kuid seal ma veidi aega tudeerisin. Pääsesin seoses ema tööleasumisega Kreenholmi Manufaktuuri ning meie kolimisega Kadastiku tänavale.

Hüpped kaugest minevikust oleviku keskkonda viisid mind kunagi tehtud märkmetessegi...

...Virulaste vennaskonnas kohtusin fotokorrespondent Viktor Salmrega, kelle isa olnud omal ajal Narva-Jõesuus vesiravila ja kahe maja omanik. Viktor ise sõitnud tollal nii mootorrattal kui autoga. Olnud Orulgi. 1938. aastal toonud president Konstantin Pätsi Orult Narva-Jõesuusse. Täna mõttes: „*Kas tema polnudki see minu mootorrattur ja autojuht?*”. Täpsustamise võimalus puudub: mees juba looja karjas. Tegutseda tulnuks kohe, homse varna heitmata! Aeg see meid ei hellita. Tema teod on pidevad ja järjekindlad.

Dokfilm „*Nicky*” perekond 27.01.2012 meenutas taas mõningate laste saatusi sõjaeelsel ja -aegsel perioodil. Ühed täiskasvanud püüdsid igati lapsi säästa, teised tahtsid kõiki hävitada. Mõtlesin, et maailm oli ja on ikka ning alati kurjust täis. Kes tänagi kõigist hoolib, kuigi juttu sellest külaga.

Igatmasti ennetustestki. Samas hävivad inimesed enese-tappudes, uppumistes, tulekahjudes, Afganistanis, Iraagis, Süürias — kus iganes... Nutetakse ning kõik jätkub endiselt. Kohtusin ka sõjalastega Soomest, kuulasin nende saatusi.

Paraku polnud ei dokfilmi ega ka Soome laste saatused võrreldavad Baltikumist pärit sõjaaja laste saatustega meile õnnetoonute ääremail kauges ning karmis Siberis. Soome sõja jalust ära viidud lapsed elasid Rootsis turvaliselt kasuperedes. Mõneski ettevõtmises on Balti riigid sammunud eestvedajate ridades. Suhtumist lastesse tunda tänagi. Noored pole huvitatud järelkasvu soetamisest, põhjusi selleks küllaga. Kuigi pole siinkandis ei sõda ega võõrvägesid. Elu peab olema mugav! Mõnedele. Üks põhjuseid on noorte ning vanade inimeste kindlusetunde puudumine eluks tulevikus. Kummitavad tööpuudus, võlgu elamine, tippude või-malused elada omatahtsi jne. Avitajaks kindlasti ka kunagi õpitud abitus. Sellest kõigest edaspidi lähemalt. Jutt see suurt aitagi, sest igal klannil omad fännid. Seni.

Kahetsen pidevalt oma rahvavaenlase põlve, kus puudus omatahtsi soovitud õppida. Nüüd peangi elukogemustega läbi ajama, kõrgest haridusest kõnelemata.

VAGUNIRATASTE LÕGINAL UUDE AJASTUSSE

Teist poolt oma lapsepõlvest alustan meie tänase Kaitsepoliitsei väitega:

„Eestlased ei osalenud küüditamises”, aga küsiks: *„Millisest rahvusest nad siis olid?”*. Vast selgub see raamatu jätkudes.

Mäletan, kuis seletamatu sahina saatel 14. juunil 1941 pikkamisi unest virgusin. Silmad avanud, nägin isa laua ääres istumas, tema kõrval võõras onu, kes kurjalt midagi selgitas ja nõudis. Teine või teised tuhnisid meie majapidamist. Isal keelati end liigutada ja ema Liidega pakkisid millegipärast asju. Minu kassa! See sinna koju mu säästudega jäigi. Küllap osutus kellelegi minust vajalikumaks. Tajusin — isa oli millegi väga pahaga hakkama saanud, mistõttu pidi taluma kärkimist alandustega. Asja tuuma taipasin hiljem.

Neist öistest arreteerimistest küüditamistega on palju pajatatud ega vaja erilist selgitust. Kõik toimus väikeste erinevustega enam vähem sarnaselt. Tehke ruttu, aeg on piiratud, ärge liigselt kaasa pakkige! Teadagi miks. Meid rabasid ebainimlikud elajad nagu filmist „*Nicky*” perekond näha oli. Erinevus vaid rahvuses. Seal tegutsesid sakslased, meil õiendasid venelased ja nende kohalikud kommunistidest käsilased. Kapo avaldatu, nagu eestlased polnuks küüditamistes osalenud, pole päris täpne, vale ka mitte, sest arhiividokumentidest teame, et Moskva Kremlist tulnud plaani-

de järgi ning sealt saadetud *spetsialistide* otsesel juhtimisel kõik need kuriteod toime pandi.

Sissejuhatus küüditamisele

Operatsiooni läbiviimist korraldasid nn. „troikad” (kolmest isikust koosnevad komisjonid). Eesti NSV juhtivasse troikasse kuulusid riikliku julgeoleku rahvakomissar Boris Kumm, siseasjade rahvakomissar Andrei Murro ja EK(b)P KK esimene sekretär Karl Säre. Kas nad polnudki eestlased. Lisada tuleb, et kogu Eesti ulatuses juhtis küüditamist NKVD operatiivstaap, mille juht oli formaalselt Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi rahvakomissar Boris Kumm. Liikmeteks aga olid Eesti NSV Riikliku Siseasjade Rahvakomissariaadi rahvakomissar Andrei Murro, Eesti NSV Riikliku Julgeoleku rahvakomissari asetäitja Aleksei Škurin ja Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi 2. osakonna ülem Rudolf James. Tegelik operatsiooni juht Eestis oli aga Venemaalt saadetud Aleksei Škurin, nagu on kirjutanud uurimistöös tuntud Vene Memoriaali ajaloolane Nikita Petrov.

Vastavalt plaanile oli kavas saata Eestist väljasaadetud järgmistesse piirkondadesse ja töölaagritesse: Starobelski laagrisse 4665 arreteerituks kuulutatud poliitvangi, Ussollagi 691 nn kriminaalset elementi ja Altai kraisse sundasumisele 9115 pereliikmeid. Enne eestlasi asusid Starobelskis vangistatud Poola sõjaväelased, kes hukati kurikuulsa Katõni nime saanud massiliste mahalaskmiste operatsioonides.

Küüditamise ehk nn. „*sundevakueerimise*” läbiviimisele asuti 13/14 juuni ööl, s.t. 13. juuni õhtul hakkasid varem ette valmistatud kogunemiskohtadesse koonduma asjasse pühendatud seltsimehed ja 14. juuni öösel kella 1–2 paiku alustasid küüditamist samaaegselt üle Eesti. Magavad pered

aeti üles ja neile loeti ette määrus, mille alusel kuulutati nad arreteerituks või kodumaalt välja saadetuks. Mingit kohtuotsust selleks polnud. Korterid ja hooned otsiti läbi. Kaasa lubati võtta asju kuni 100 kilo.

Paar tundi enne küüditamise algust saabusid esimesed autod raudteejaamades haruteedel ootavate vagunite juurde. Kokku oli selleks operatsiooniks varutud 490 vagunit. Need ootasid ohvreid Tallinnas Koplis ja Pääskülas, ning Haapsalus, Keilas, Tamsalus, Narvas, Petseris, Valgas, Tartus, Jõgeval. Tähega A (arreteeritud) tähistatud vagunitesse paigutati täiskasvanud mehed, tähega B vagunitesse naised ja lapsed. Inimeste tagaotsimine jätkus 16. juuni hommikuni. 17. juuni hommikul hakkasid rongid küüditatutega Narva ning Irboska kaudu Eestist lahkuma. Algul sõitsid A ja B vagunid ühes ešelonis, mõne aja pärast haagiti aga esimesed lahti ning mehed saadeti sunnitöölaagritesse. Neisse paigutatud inimesed toimetati Ukraina NSV-s asunud Starobelski ning Babõnino laagritesse, hiljem sealt edasi Verhoturjesse ja Turinski Sverdlovski oblastis. B-vagunitesse paigutatud naised lastega saabusid Kirovi ja Novosibirski oblastitesse.

17. juunil 1941 esitas NSV Liidu Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi rahvakomissar Merkulov aruande nr. 2288/M Stalinile, Beriale ja Molotovile, mille kohaselt küüditati Eestist kokku 9146 inimest, neist arreteeritud oli 3173 ja sundasumisele saadetuid oli 5973. Selle aruande kohaselt kuulusid küüditatute hulka ka 224 territoriaalkorpuse arreteeritud Eesti sõjaväelast. Kokku läks Narva ning Irboska kaudu teele üheksa ešeloni numbritega 286 – 294. Juuniküüditamise tagajärjel hukkus umbes 5000 inimest. Inimkaotused algasid juba teekonnal väikelaste suremisega. Minu poolteiseaastane vend Ahti Tuulik suri 27.07.1941 praamil paar päeva enne kohalejõudmist ning maeti Malinovka kalmistule.

Näitena lisan paari esimese kuuga hukkunud kolmekümne kuue Virumaa lapse seast mõned esimesed ohvrid.

Peeter Falk, 4-kuune, Rakvere,	† 02.07.1941
Matti Rossi, kaheksakuune, Illuka vald,	† 08.07.1941
Jaan Kers, 3-kuune, Mäetaguse vald,	† 12.07.1941
Liis Tammaru, 3-kuune, Rakvere,	† 31.07.1941

Fakte küüditajatest ja küüditamisest

Punajuhid NKVD käsilastena

Küüditamiseks ja inimeste vahistamiseks aeti ööl vastu 14. juunit välja Siseasjade Rahvakomissariaadi NKVD ja Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi NKGB kogu koosseis. Neile abiks tulid enamlaste partei juhid, nõukogude valitsusasutuste juhtivad tegelased ja silmapaistvalt suurel hulgal kohalikud juudid, kes olid nõukogude võimu erilised usaldusosalised.

Enamlaste poolt koostatud ja nende poolt põgenemisel eesti võimude kätte langenud originaalnimestikust nähtub, kes tuntud enamlastest, kus ja keda käis küüditamas. Eesti kompartei Keskkomitee endine sekretär, pärastine rahvakomissaride nõukogu esimehe asetäitja haridustegelane Neeme Ruus küüditas lisaks teistele ka tuntud keelemehe E. Muuki. Enamliku Ülemnõukogu Presiidiumi sekretär V. Telling pani ühe öö jooksul toime rea arreteerimisi Tallinnas ja Nõmmel. Arreteerijate jõukude juhtidena võtsid osa ka kurikuulus Juliana Telman, NKVD 3. osakonna ülem Sergei Kingissepp, enamlasteaegne muusikaelu diktaator Goldschmidt jt. Juutidest osalesid küüditamisel Tallinnas J. Goldmann, Kaplan, Lever, Beilinson, Bader, Abram ja Zoja Gassmannid. Küüditati vastsündinust abitu raugani.

Küüditati väikelapsi sünnist kuni 7 aastani 1510, neist oli alla ühe aasta vanuseid 131. Aastaseid lapsi küüditati 167, kaheaastaseid — 214, kolmeaastaseid — 184, nelja-aastaseid — 214, viieaastaseid — 216, kuueaastaseid — 201 ja seitsmeaastaseid — 182. Lapsi vanuses 8 kuni 14 oli kokku 1374 ning 15 kuni 19-aastaseid — 898 noort inimest. Seega küüditati lapsi kokku 2884 ning noori 898, mis teeb koguarvuks 3782 ehk u. 40% küüditatute üldarvust.

Elujõulisi inimesi vanuses 20 kuni 59 oli küüditatute hulgas 5712, nendest 2802 meest ja 2910 naist. 60-69 aasta vanuseid oli 446, neist mehi 257 ja naisi 189. Rauku vanuses 70–79 oli 141, neist 60 meest ja 81 naist. 80-aastaseid ja vanemaid oli küüditatute hulgas 16, neist 7 meest ja 9 naist. Vanim ohver oli 87-aastane naine. Nii vanade inimeste juures ei võinud muidugi enam tulla kõne alla nende ohtlikkus nõukogude korrale, nagu kinnitati Moskvast maikuu 1941 fikseeritud ülisalajases valitsuse määruses. Ei olnud neist ka kasu kui tööjõududest NKVD sunnitöölaagrites.

Keda küüditati? Vastuse sellele küsimusele andis vabariigi presidendi kantselei endise ülema Elmar Tambeki juhtimisel alates septembrist 1941 töötanud nn äraviidude otsimise komisjon, saksakeelne lühend ZEV.

Äraviidude registreerimisprotokollid koguti kokku üle kogu maa ja need on statistiliselt läbi töötatud ZEV-i komisjoni arvatud statistika-ameti ametnike poolt. Kuna nõukogude korra ajal palju endiste ettevõtete omanikke ja peremehi asus tööle tööliste või ametnikena, on tõetruu pildi saamiseks arvesse võetud arvud küüditatu tööala ja ühiskondlik kiht enne 21. juunit 1940, s. o. enne enamlaste võimu.

Majandusalade järgi jagunevad küüditatud järgmiselt:

Põllumajandus	2796	1379 meest ja 1399 naist
Tööstus	1700	879 meest ja 881 naist

Kaubandus	1388	692 meest ja 706 naist
Transport ja side	518	228 meest ja 231 naist
Ühiskondlik tegevus	2864	1461 meest ja 1403 naist
Maja- ja isikuteenistus	30	2 meest ja 28 naist
Väljaspool toodud tööhäruisid seisvaid isikuid	251	146 meest ja 105 naist
Teadmata tööalad	549	243 meest ja 306 naist

Küüditatute hulgas jagunemisest ühiskondlike kihtide järgi selgub, et nende hulgas palgateenijate, tööliste, teenijate, ametnike ja tehnilise personali arv ületab peremeeste arvu. Nii oli küüditatutest enne 21. juunit 1940 peremehi 4020, palgateenijaid 5011, neist töölisi ja teenijaid 1411, ametnikke ja tehnilist personali 3600, vabakutselisi 220, kihita 443, kiht teadmata 464. Veel huvitavama pildi annab jagunemine majandusalade ühiskondlike kihtide järgi, arvestades nende kuuluvust enne 21. juunit 1940. Põllumajanduses oli küüditatud peremehi 2477, töölisi ja teenijaid 221, ametnikke ja tehnilist personali 97 isikut. Tööstusest küüditatutest oli peremehi 575, töölisi ja teenijaid 683, ametnikke ja tehnilist personali 442 isikut. Kaubandusest küüditatutest oli peremehi 858, töölisi ja teenijaid 63 ning tehnilist personali 468 isikut. Transpordist ja sidest peremehi 63, töölisi ja teenijaid 142, ametnikke ja tehnilist personali 310 isikut. Ühiskondlikust tegevusest, kus peremehi pole, küüditati 170 töölist ja teenijat ning 2290 ametnikku ja tehnilise personali kuuluvat isikut.

Nende andmete analüüs tõendab, et enamlastele näis peavaenlane olevat palgateenija, kelle vastu oli sihitud küüditamise teravik. Linnad kannatasid rohkem kui maa.

Küüditatud olid oma elukoha järgi pärit järgmistest linnadest ja maakondadest:

Tallinn koos Nõmmega 2205, Harjumaa 403, Virumaa 1376, Järvamaa 378, Läänemaa 695, Saaremaa 1100, Pär-

numaa 810, Viljandimaa 792, Tartumaa 1092, Valgamaa 377, Võrumaa 441 ja Petserimaa 498.

Eestist küüditatud 10157 isikust oli 5501 pärit linnadest ja 4636 maalt, s. o. valdadest ja alevikest. Sooliselt on küüditatud peaaegu võrdne arv: 5098 meest ja 5059 naist. Maalt on küüditatud 2372 meest ja 2277 naist, linnadest 2759 meest ja 2782 naist. Sellised andmed avaldati Saksa okupatsiooni ajal Eesti ajalehtedes juba aprillis 1942.

Väljavõtteid mitmetest päevikutest

Kannatanute mälestusi 14. juuni 1941 küüditamisest:
Anna Haavalaid, medõde Pärnust meenutab:

Õösi kell 3 prõmmiti uksele. Sisenesisid 3 meest, neist kaks püssidega. „20 minutiga asjad kokku!” Võimaldati sõita autoga 25 km Torisse asjade järele. Vagunis olid enne konstaabel Karu, kaupmees Aitov, Pärnu-Jaagupi konstaabli poeg Elmar Joosep, Tamm ja kaks prostituuti. Õösi hakkas rong liikuma. Üks raudteelane ütles: „Lastega naised viiakse Siberisse, mehed — Donbassi kaevandustesse!”

Ühest Eestis küüdivagunist välja visatud kirjast:

“Söögiaineid pole naised oma vagunis üldse saanud. Meie saime ainult soolasilku, leiba ja vett. Veest on puudus. Üks nuga 53 mehe peale.”

Tiia Salus, 3-aastane Kullamaalt meenutab:

13. juunil kell 22.30 murdsid küüditajad meie juurde sisse. Äraviijad olid Leemetsa Juhan — Kullamaa Täitevkomitee esimees, mäletan hästi, ta oli punase peaga ning kaks umbkeelset vene sõdurit. Õeldi, et 20 minutit on teil aega, pange riidesse. Ema haaras minu sülle, tahtis üle tänava vanaema juurde viia, aga vene sõdur läks talle järele. Üt-

les, et olete määratud kogu eluks asumisele ja lapsi maha jätta ei tohi. Kõigele lisaks oli ema sellel ajal juba rase.

Alma Allvee Rakverest:

14. juunil Rakveres, kell 4 hommikul. Suure kolinaga tulevad sisse kaks venelast ja üks meie kommunist, kes kisasid, et meil pidi peidus olema laskeriistu, mis oli muidugi ainult ettekääne. Alustasidki läbiotsimist. Muidugi ei leitud midagi ja siis seletasid mulle, et meie oleme määratud väljasaatmisele Eestist üle piiri kusagile kaugele.

Vangide rong seisis jaamast eemal ja esimene, keda märkas sinna jõudes, oli pr Tammaru, väike Mall (2-aastane) käekõrval ja Liis (2-kuune) süles. Alles siis sain tõuke sisemusse, et midagi meie maal on korrast ära, kui isegi rinnalastele armu ei anta.

Hilda Orn Narvast mälestusteraamatus „Ka see oli elu“:

Kui meid vagunisse pandi, olid seal ees vaeselt riietatud töölispererkond Kalevivabrikust 80-se vanaemaga. Nende isa oli Vene-Põhja armees teeninud valgekaartlane. Veel olid vagunis paar majaomanikust prouat Jaanilinnast, Imbi koolivend Ants emaga, paar-kolm politseinike abikaasat, õmblejanna, 1 vene pererkond (ema, 2 tütart ja noormehest poeg), Naiskutsekooli õpetaja Helmi Teki 4-kuuse tütrega jt. Kokku üks vagunitäis.

Natali Paulsen Kiviõlist, 17-aastane:

24. juuni	<i>Ilma lõunata teist päeva. Jagatakse vett pool kruusi perekonna peale.</i>
2. juuli	<i>Sõidame praamil. Istuda pole kusagil. Meist paremal düsenteeria, vasakul mäda-paisetega haige.</i>
8. juuli	<i>Sureb laps, 5-kuune. Hiljem keegi sünnitab praamil.</i>

9. juuli	<i>Pool üheksa maetakse laps metsa. See on juba kolmas.</i>
13. juuli	<i>Öösel suri laps.</i>
21. juuli	<i>Olen määratud velskri abiks haigete laste juurde.</i>
23. juuli	<i>Üksik poiss sureb kell 3.30 kurnatusest.</i>
26. juuli	<i>Suri tüdruk kell 6, teine kell 8.</i>
27. juuli	<i>Silmade ees läheb mustaks, kell 4 suri tüdruk.</i>
29. juuli	<i>Suri Ants Soider, 3,5-aastane.</i>

1924. aastal sündinud **Ilmar Pajose** päevik „Elu NSVL-s 1941.a“:

Juuni

Pajoste pere küüditati Rakverest, Ilmar suri Siberis Novõi Vasjuganis. Tema kirjakeel ja stiil minu, Kalju Tuuliku poolt, veidi muudetud.

14-ndal juunil kell ½ viis saabuvad Arknale Paisu tallu 7 arreteerijat. Isal kästakse riietuda ja asutakse maja läbiotsimisele, mille tulemusel võetakse ära kogu meie hõbe ja kuld — isegi hõbetatud noad-kahvlid. Esimese maailmasõjajaelne saksakeelne atlas ning muudki tühja-tähja. Maha jäetakse neid otseselt huvitanud Vabadussõja kavaleride ja Kaitseliidu dokumendid, milliseid kirjutuslaua sahtlitest ei osatud leida. Pärast läbiotsimist kästakse meid asuda pakkima. Isa pidi kogu aeg nende juures köögis, ülekuulamise akti kirjutamisel, istuma. Alul kästi pakkida magamisriided, paar vahetust pesu ning veidi toidukraami isale ja õele eraldi, meile vennaga — kokku, millest järeldasime, et meid viiakse vanglasse ülekuulamisele ega teadnud, mida uskuda. Olime viimiseks valmis, hobuvankrile istumas, kui NKVD esindaja käskis kaasa võtta rohkem toidumooni, jagumaks kuuks ajaks. Kuna oli laupäevahommik, polnud kodus ei leiba ega võid. Võtsime

umbes 5 kilo sealiha, kotikestes veidi herneid ja tangu. Saabunud Rakverre, kästi sõita jaamast mööda kaubaladude taga seisnud kaubavagunite juurde, kus kõikjal kihas elu: laaditi kaubarongi vagunitesse nii autodelt kui hobustelt ikka süsteemis — mehed peredest eraldi vagunitesse. Isa viidi kuskile rongi esiotsa, meid kolmekesi kästi kolida vagunisse, kus enne meid vaid üks inimene, nagu hiljem selgus, Rakvere tuntud õmbleja proua Tõnuri.

Aegajalt toodi vagunisse inimesi juurde. Tulevad proua Lents tütreaga, proua Kruuse pojaga, prouad Soiderid kahe ja Madar koguni kolme väikese lapsega, lell Roberti abikaasa Elisabeth 3-aastase Mairega. Selgusetus olukorras olemise tõttu on kõik vagunis olijad väga murtud ja ahastavas seisundis: teada vaid, et rahata ning kraamita tuleb sõita kuhugile Venemaale. Prouadele Madarile, Leisile ning teistelegi antud aega pakkimiseks kõigest viisteist minutit ja nad said kaasa haarata vaid mõned laste asjad, raha ning toitu väga vähesel määral. Meil kolme peale on vaid võileibu paariks päevaks, minul taskus 30 rubla. Mõnedel, olenevalt kinnivõtjatest, antud kraami muretsemiseks rohkem aega, kuid peamine oli see, et selgitati viimise sihina asumisele saatmist. Kruusedele antud aega pakkimiseks koguni viis tundi. Selle aja jooksul käisid nad autoga maal asunud talus koguni kaks korda ning linnas poeski toitu ostmas. Õhtu eel kogunes vagunite juurde palju rahvast, toodi ja anti üle pakikesi. Hiljem hakkas sadama ning pimeduse saabudes ei lastud jaama enam ühtegi inimest. Öö veetsime vagunis naridel.

*15. hommik. Jaamas taas palju rahvast. Jällegi toodi sugu-
lastele leiba ning muudki söödavat. Meie vagunisse tuuakse eriti palju moona Kruuse perele. Nad said seapraadi, vekituga purke, erinevaid moose purkides. Meil oli jaamas lell Arnold abikaasa Kundega, kellel õnnestunud saada kiri meie isalt, mille koju, Arknale, toimetas. Peale lõunat tuli lell tagasi, tõi leiba ja riideid. Tuli ka proua Kuhi meie linnakorterist. Tema tõi pakke, isale aga kakssada rubla raha. Mulle tõi*

maiustusi Johannes Hiljaga ja Silvia poolt saadetud tundmatu preiliga pakk küpsiseid. Öhtul sain nendega isiklikult jumalaga jätta. Jaamas nägin Stellet Astaga.

16nda hommikul kell ½ neli olid esimesed rongi manööverdamised, sõidame jaama ette. Mõni minut enne ärasõitu, kell ½ seitse, avaneb vaguni uks ja meie suureks üllatuseks siseneb ootamatult meie ema, kes kuulnud eelmisel öhtul Tallinnas meie arreteerimisest. Pärast pikka mõtlemist loobunud operatsioonist sealses haiglas, otsustanud sõita koos meiega. Tulnud Tallinna rongilt, jõudnud autoga maal käia, võtta kaasa talvepalitu ja oma magamise riided. Seejärel hetk enne rongi lahkumist jõudnud meile järele.

Rakverest sõidame suureks üllatuseks mitte Narva, vaid hoopis Tapa suunas. Sinna jõuame paari tunniga. Igas jaamas oli meid saatmas palju rahvast. Nad olid surmtõised ja nukrad. Naised nutsid, mehed lehvitasid hüvastijätuks mütsidega ning taskurättidega. Tapa jaamas nägin koolivenda, oma vanemate pärast muretsevat Arnold Kaske. Vast nemadki vangistatud...?

Tamsalu. Kohtasime teist väljasaatmisele määratute ešeloni. Pärnakad selles olid lõbusas meeleolus, laulsid Mulgi-maad ning Vändra metsas Pärnumaal.

Tamsalust sõidame Tartu suunas. Rakkes on pikem, umbes neljatunnine peatus. Meid lubatakse vagunite kaupa välja jaama juurde jalutama, misjärel kirjutame vagunis kirju tuttavatele. Kirjutasin Hiljale, palusin tervitada kõiki kaaslasi. Peale Raket tehti lühike peatus Jõgeval, kus üks lihtne tööline ulatab lastele viiskümmend rubla. Tartust möödume peatuseta jaama tagant kõrvalist rööpapaari kaudu.

Petseri poole sõidul muutus vaguniasukate meeleolu ruusavamaks, kuna loodeti läbida Valga kaudu Lätit ja Leedut. Räägiti, et meid saadetud asumisele väheasustatud ning kultuurselt mahajäänud kubermangudesse Poolas. Öhtul kella 11 paiku jõudsimme Petserisse. Vett tooma minnes õnnestus Viktoril kirjad posti panna. Hommikul kirjutasin teise kirja,

seekord Johannesele. Rongi manööverdamise ajal õnnestus kirjad vaguni aknast välja visata. Isa toodi meie vagunisse.

17. juuni. Läbime Setumaa kaunist maastikku, lõunapaiku ilmub Irboska. Sõidame Venemaa suunas, piiri ületame kell 15.10. Esmamulje pärast piiri ei rõõmusta. Kadunud on Eestis raudtee ääres haljendavad heinamaad ja lokkavad viljaväljad, asemele tulnud mätliksoised võsastunud rohualad (arvatavad kunagised tsaariaja põllud), viimase paarikümne aastaga heinamaa, viimase kahekümne aastaga elanikest tühjendatud piiriäärsed asualad. Umbes tunniajalise sõidu järel märkame eemal asuvaid lagunened hooneid, sedapuhku esimesi kolhoose meie silmadele. Üldmuljed on äärmiselt hirmuäratavad, valitseb kohutav vaesus lohakusega, karjad väikesed, segatõugu, loomad kondised. Sellises koguses viletsust poleks iial osanud oodata! Paari tunniga jõuame vanasse, lagunened ning räpasesse Pihkva linna, sealt jätkame liikumist itta. Õhtul oleme Dnos, millele järgneb esmakordselt sõit kogu öö.

18 juuni. Üldpilt maastikust pea endine. Vahelduseks vaid mõned laastatud metsad, kehvalt haritud põllud. Läbime Staraja Russa ja Valdai. Lõuna ajal peatus Balagojes. Antakse esimene tasuta lõunasöök. Kohtume leedukate ešeloniga, seejärel sõidame Rõbinski suunas. Ümbrus paremini haritud, linnades nähtav parem elujärg võrrelduna Pihkva kandiga. Meis kõigis tekib tilluke lootusesäde: Ehk ometi läheb sõjaks Saksamaaga!

19nda juuni hommikul. Jaroslavl. Siinkandis kõikjal suured sõjaväe koondumised, nende laadimised vagunitesse. Meile lõunasöök jaamas. Peale sööki sõidame. Oleme Danilovis, öösiks jõuame Buirasse.

20. juuni. Ümbrus muutunud veidi mitmekesisemaks, põllud pisut suuremaks, paremini haritumaks. Hooned korrallikumad, kuid vanad ja vajaksid paremat hooldamist. Edasi tuli Kotelnitš.

21 hommik. Jõuame Kirovisse, teekonna esimesse suuri-
masse linna. Siin asub oblasti keskus, tema eest paremini hoo-
litsetud.

22sel pidev sõit itta. Õhtu eel märkame suuremate mäge-
de algust, põlludki mägisemad. Õhtul jõuame Permi, kus sei-
same kogu järgneva öö.

23. juuni. Hommikul jaama minnes kuuleb isa esmakord-
selt raadiost Moskvast edastatud esimesi sõjateateid, kogu
rahvale ette loetud üleskutseid. Isa kuuldu toob meile esma-
kordselt kindlad andmed, et käib sõda, toob meid kõiki nagu
elule tagasi. Muutume rõõmsamateks, vagunisse tungib elu-
rõõm.

Senistest Venemaa linnadest suurim, Perm, jätab meile Ki-
rovist parema mulje. Siinne raudteejaamgi senistest suurim,
kuid lahkumisel muutub maastik taas mägiseks. Siin on kol-
hoosidki suuremad, hooned neis paremas seisundis. Pealelõu-
nasel ajal, kui oleme jõudnud Uuralitesse, muutub maastik
eriti kauniks. Metsarikkad künkad vahelduvad haljendavate
haritud põldudega. Õhtu eel muutub maastik tasaseks, hal-
jendavad kuusikud asenduvad segametsadega.

24 juuni. Meist libisevad mööda väikesed jaamad. Mäed
metsadega kadunud, maastik taas tasane. Õhtul peatume
Sverdlovski eeljaamas.

25. kuupäev. Seisame kogu päeva, vagunis kohutav kuu-
mus vaatamata sellele, et meid nüüd vagunis 16 senise 33
asemel! Kuhu kadusid 17 inimest! Õhtu eel liigume 7 km, saa-
bume Sverdlovskisse. Juba eemalt paistis see linn meile suure
tööstuskeskusena, siia jõudnult nägime hiigelsuurt raudtee-
jaama. Õhtul supi järele minekul avanes ilus vaade linnale.
Sinna oli ehitatud palju uusi suuri maju, linn varustatud hea
elektrivalgustusega, jaama juures ei puudunud ka ilutulestik.

26. juuni. Seisame terve päev Sverdlovskis, õhtul alustame
sõitu Siberisse. Mööda libisev maastik tasane, viljapõldude
ning heinamaade legendikud suured.

27. juuni. Peatus lõunasöögiga Tjumenis, kohtume mol-daavlaste ešeloniga. Õhtul sõidame edasi. Maastik muutunud soiseks, vaid mõnel pool kõrgematel küngastel kasvavad männikud. Põlluharimiseks sobivad tasased lagendikud on idapool Tjumeni täielikult kadunud.

28. juuni. Läbime endiselt soist maastikku, aegajalt möö-
duvad mõned kolhoosid. Tasapisi muutub ümbrus suureks kasutamata lagendikuks. Lõunaks saabume Išhimi, kus kuu-
leme, et siin laaditi tühjaks üks leedulaste ešelon. Peale lõu-
nat sõidame.

29. juuni. Maastik endiselt avar, põllud võrdlemisi hästi haritud. Kolhoosides käib heinatöö, niitmas 7-8 masinat. Üht-
lasi veetakse kokku ka juba kuivanud heina. Lõunaajal oleme Omskis, kus õhtul pikk teekond läbi linna supi ja pudru järele. Sel teekonnal kohtame paari kohalikku eestlast. Linn ise jättis väiklase mulje.

30ndal sõidame õõpäev läbi.

Juuli

Esimese kuupäeva hommikul jõudsime Novosibirskisse. Siinne jaam on uus suur ehitis, linnas palju vabrikuid ja uusi suuri maju. Lõuna ajal manööverdab rong end Obi jõe äärde, kus algab vagunite kaupa ešeloni laadimine praamile. Õhtul pannakse samasse lotja veel ka ešelon lätlasi. Siinses sadamas saime esmakordselt ise lõunat osta, värskaid ajalehti luge-
geda.

Teisel juulil kestab kogu päev laadimine, liikuma hakkame pool viis õhtul. Sõidame Obi jõel allavoolu. Algul liigume üpris aeglaselt, mistõttu liideti meid vedama ka lätlastega täidetud „Tihhonov“.

4ndal oleme Kolpaševos, viiendal asutakse lätlaste maha-
laadimisele.

6ndal juulil jõuame Kargassokki, kus võetakse laevale lei-
ba ning suhkrut. Maha pannakse jällegi osa lätlastest. Siin

keerasime Obilt tema harujõeale Vasjugan. Jõe kaldad olid üleujutatud, vesi tõusnud kuni 20 meetrit.

10ndal juulil saabusime Aipolovosse, kus meid laaditi pargaselt maha vagunite järjekorras. Algul pandi jõe kaldale, hiljem veeti hobustega hoonetesse laiali. Kella kolme paiku päeval, kui meie vagun oli äsja kaldale maabunud, tõusis tuul, hakkas sadama vihma ning rahet. Ilm muutus nii pimedaks, et ei näinud paari meetri kauguselegi. Pool tundi kestnud tormi järel, olid meie lageda taeva all olnud pakid ja riided läbimärjad ning rikutud. Proua Soider jäi haigeks, viidi lastega haiglasse, teised Dalni Jari uude kontorisse.

11. juulil sõitsid enamuse eestlasi edasi pikki Vasjugani. Meie vagunist jäeti maha meie perekond, proudad Tõnuri ja Soider lastega. Peale mõningaid sekeldusi ning pahandusi saime koos proua Tõnuriga endile elamise Bogdanide juurde. Nemad olid küla jõukamaid kolhoosnikke, omades kaks siga, lehma, mullikat, vasikat, koera, kanu ja kahetoalist maja. Kuigi Aipolovosse ja Dalni Jari jäi eestlasi vähe, surevad siin mitmed väikesed lapsed.

Paar päeva pärast saabumist tehakse ettepanek kolhoosi astumiseks. See tekitab rahva seas suurt ärevust. Aga kui ähvardatakse jätta ilma vormileivast, täiskasvanutele 500 grammi, lastele kuni 16 aastat 300 grammi, milline tuli oma raha eest poest välja osta, kust peale leivapajuki muud osta polnudki. Esimesel päeval küll müüdi Aipolovo poes jõhvikaid, kuid neidki ei jätkunud kõigile. Toidu hange siinkandis oli üldiselt raske, kui mitte võimatu. Leiva eest sai vahetada tsipa kartuleid, juhuslikult osta kala. Õhtuti otsingutel majast majaja juhtus saada tilgakese piima hinnaga algul 2 rubla liiter, hiljem juba kolme rublaga liitri eest. Nii sunniti inimesi kolhoosi astuma.

Mina, Kalju Tuulik, tutvunud mitmete päevikutega, lugenud ja kuulanud mälestusi Siberisse viimistest ning elustolust seal, tõdesin paljuski lahknevusi. Inimmälu on eksiv ja

seda eriti sunni ning nälja oludes Siberisse viidud inimestele seatud tingimustes. Olnud ise nende sündmuste keerises, püüdsin hoolega kõike kuulnud nähtut talletada, analüüsida.

Näiteks I. Pajose päevikust lugesin nimekirja inimestest, kes olid nendega ühes küüdivagunis. Ebatäpsuste selgitamiseks lisasin ZEV-i komisjoni andmed Vello Salo juuniküüditamise raamatust märkusega V. S. ja vastava järjekorra numbriga.

1.	Anna Tõnuri, sündinud 1900, V.S. 8596
2.	Johanna Lents, sündinud 1899, V.S. 6313
3.	Tiiu Lents, sünd. 1920, V.S. 3633
4.	Leontine Kruuse, sünd. 1891, V.S. 2797
5.	Viktor Kruuse, sünd. 1922, V.S. 2800
6.	Linda-Marie Soider, sünd. 1901, V.S. 7346
7.	Aasa Soider, sünd. 1939, V.S. 7343
8.	Hans-Erik Soider, sünd. 1937, V.S. 7345
9.	Õilme Madar, sünd. 1910, V.S. 4137,
10.	Madis Madar, nelja aastane, V.S. 4133
11.	Mirjam Madar kuue aastane, V.S. 4134
12.	Toomas Madar kuue aastane, V.S. 4136
13.	Elfriede Leis, sünd 1912, V.S. 3584
14.	Irje Leis, sünd. 1941, V.S. 3587
15.	Vello Leis, sünd. 1936, V.S. 3589
16-22	Kaks peret Pajoseid = kokku seitse inimest vagunis

Veel oli päevikus kirjutatud, et pr. Heider jäi haigeks ning viidi lastega haiglasse. See oli siiski proua Soider, sest Natalie Paulseni päeviku järgi tema poeg Hans-Erik Soider suri 29. juulil 1941.

Seega olevat olnud vagunis 15 inimest + 7 Pajost = 22. Päevikus mainitud 33 inimese asemel Sverdlovskis 16, jääb minul lahendamata mõistatuseks! Sellised on lood paljude olukordadega. Egas täpsed arvud omagi nii väga suurt täht-

sust — tähtsam on selgitada olukord põhjustega, kuis ning miks inimesed kuhugi sattusid. Paljud toetuvad julgeoleku-teenistuste arhiivide andmetele, sest need olevat ainuõiged, olevat faktid. NKVD, KGB ja teiste sarnaste asutuste arhiive ei saa võtta samuti 100% tõena, nagu loetust-kuuldust selgunud. Näitena kasvõi minu isa konstaabli aukraad, kuigi oli vanemkordnik. Otsinud oma isa jälgi, ei leidnud ma tema kohta ei mingit laagrit ega sihtkohta. Ainus teave oli mahalaskmine Sverdlovski vanglas. Ometi toimus nii süüdimõistmine kui Venemaale vedu inimkäte toel. Huvitav, et keegi kaasvangidest teda ei kohanud ega mäletanud samas, kui Narvast viidud Kalevivabriku direktor August Tuulik oli selgelt paljudel meeles, samuti mäletati ka meiega ühes veokastis viidud August Tekit.

Kuna eelpool oli juttu Rakveres rongi kogutud virulastest, siis sobib siia lisada Virumaa Teatajas nr. 65 reedel 11. juunil 1943 avaldatud artikkel.

Naise heitlus küüditajatega

Õige traagiliseks kujunes Rakveres asunud advokaat Kruuse abikaasa arreteerimine, kes sel ajal asus oma perekonnast eemal talus Kadrina juures Riistamäel. Perekond arreteeriti Rakveres, kuid abikaasa järele sõitsid NKVD mehed tallu. Südikas proua ei suutnud aga sellega kuidagi leppida, et ta sellisel teel Venemaale küüditatakse ning hakkas arreteerijatele jõuga vastu. Tekkis äge heitlus arreteerijate ning proua Kruuse vahel, kusjuures ei saadud temast muidu jagu, kui pandi tal käed raudu, tõsteti autosse ja toodi sel kombel Rakveresse rongile.

Ettenähtud korra kohaselt: a) kutsuti kohale küüditatu nimetatud usaldusväärne isik ning võeti temalt sõna, et ta varanduse järele valvaks ja midagi sellest kõrvale toimetata-

da, s.t. punaste võimude käest päästa ei püüaks. Sarnase juhtumi avastamisel lubati süüdlast karmilt karistada;

b) asutati niinimetatud hindamiskomisjon, kes asus koostama varanduse nimekirja, hindama selle väärtust jne. See komisjon koosnes kohalikest kompartei liikmetest eesmärgil — röövimine. Enamik varandusest jäi lihtsalt „*kahe silma vahele*”, kirja pandi põhiliselt suuremad mööblieseemed. Vähegi väärtuslik kadus komisjoni liikmete taskutesse, viidi nende kodudesse. Hinnati kõike madalalt, sest komisjonis olid võhikud, kes ei tundnudki väärtkunsti hindu. Puhvetite sisu anti ostjatele pealekauba. Hinnata.

Kraam veeti toona tegutsenud vanakraami kauplustesse, teel neisse kadus nii mõndagi. Sihtkohta jõudnu ostjateks sokutasid endid punased tegelased, saades seega juba puhtseaduslikul teel küüditatute kogukama vara omanikeks. Rakvere punatuus võis tollal oma kuupalga eest terve korterisisustuse koos juurdekuuluvaga koju vedada. Röövimise katkestas sõda, andes küüditatute sugulastele võimaluse osa vara päästmiseks.

Samast ajalehest, lisaks Ilmar Pajose päevikus kirjutatu-
le ... *võetakse ära kogu meie hõbe ning kuld...*

Bolševistlikel tegelastel oli kindel eesmärk kogu küüditatutelt võetu laiali kanda ja hävitada nii, et sellega ka mälestuski nendest kiiremini kaoks. Vahepeal külastati loomulikult ka isiklikke kortereid, kuhu järjekordne saak maha pandi. Sarnasel teel kadusid paljudest Rakverest küüditatute korteritest kõik hõbe- ja kuldasjad, vähegi väärtuslikumad valmisrõivad ning varutud riidekangad. Kadusid ka siidisukad, vihmavarjud, jalatsid, kirjutuslaudade garnituurid, lisaks loendamatul hulgal igasugust muud kraami.

Küüditatute varanduste likvideerimine oli Rakvere bolševistlikele tegelastele ajaks, mil nad täitsa härrastena elada võisid ja oma senisele kehvale olemisele uusi varandusi lisaks kandsid.

On teada juhtum, kus ühe Rakverest küüditatu korterist röövitud lihakonservidega ning napsupudelitega võtsid kohalikud punategelased lõbusõidu rohelistesse, laulsid seal punalaule, ülistasid isakest Stalinit ning tundsid seal head meelt rahvuskaaslaste Siberisse saatmisest. Pidutsesid rahvusliku katku ajal ning see ei võinud kaua kesta. Pidu lõppes peagi sakslaste tulekuga. Punaste röövretked saagi kahmamiseks, olid nad siis eestlased või muulased, on usutavad.

Mina usun ka Ilmari päevikut, sest see kirjutati vahetult Siberi teekonnal, sealgi — kohapeal. On teisi päevikuid. Omapäraseim neist Natali Paulseni taskukalendrile kirjutatu. Uno Mellil on aga ema passi salvestatu. Polnud paberit. Ilmari päevik kirjeldas Petseri kaudu Siberisse sõitu. Järgmine, proua Raudsepa oma, kirjeldab Narvast piiri ületanud küüditatute saatust. Sellega sõitsin minagi, Kalju Tuulik.

KAMENNÕI KÜLA

Meie pere sundasumise elupaigaks sai Tomski (algselt Novosibirski) oblasti Novõi-Vasjugani rajooni Maiski külanõukogu Kamennõi küla. Meie perest ei jõudnud kohale noorem vend Ahti, kes suri 27. juulil 1941 teel praami peal paar päeva enne kohalejõudmist. Elu selles näljakülas kirjeldab pr. **Marie Raudsepp** Kundast.

Siin tema päevikus fikseeritud faktid:

14. juunil asusime Narvas teele, kahe nädala pärast olime Aipolovos, kust viidi edasi üks praamitäis inimesi. Koormast vabanenud, tuli praam meile järele.

Pärast Malinovkat ei töötanud meid vedanud puksiir Papanin enam normaalselt, katkenud veokõis ja veok jäid veski juures seisma. Maiskisse läksime jalgsi ja jõudsime sinna 12.30. Ööbisime sealses koolimajas. Kamennõi külas oli kolhoos nimega „Gigant”, jõudsime sinna 29-ndal. Seal köeti meile saun.

6. augustil võeti kõigilt allkirjad, et me ei põgene. Päeval oldi tööll põllul, tööriistadeks anti sirbid.

29. detsember. Päike tõusis kell 11 ja loojus kell 17.

31. detsember. Üks mure — leib, teine mure — leib, kolmas mure — leib. Viie rublaga sai viilu leiba ja veidi piima.

2. jaanuar 1942. Laps sai 300 ja täiskasvanu 500 grammi leiba. Kamenõist Maiskisse, kus poeg Ivar käis kaupa toomas, oli 6 km.

3. veebruar. suri pr. Vann.

20. märts: suri Helle Püss, Kamennõis sündinud 5-kuune laps. „Mindi Helle Püssile hauda kaevama. Üks pisikene hing

jälle taevas! Hauakaevajateks palgatud 2 kohalikku meest, maksnud see töö 43 rbl 80 kopikat ning pudel piiritust. Prouad Tuulik ja Kivisto laulsid ning lugesid Hellele Issameiet.

31. märts: Külas üldiselt vargused sagenenud, valitseb nälg. Varastati jõhvikaid ja kõike kätte juhtuvat. Leiba anti vaid 100 grammi.

14. aprill: suri pr. Griin, maeti Maiskisse. Veera Gorjatšihh meenutas: „Tülgastav oli vaatepilt, kuis ta teki sees vett täis auku pandi. Oli jõe üleujutuse aeg”.

19. aprill: iga nina sai 200 grammi leiba. Prouad Pöder ja Luuka laulsid kenasti kodumaa laule.

29. aprill: pr. Marie Raudsepp leidis esimesed nõgesed, olgugi, et mullused, rändasid nad kohe keedupotti. Lapsed jonnivad: neil kõhud tühjad, süüa pole.

23. mai: maeti Harald Griin. Vikat niitis järjest näljaseid. Korjati kasepungi. Normi täitmata jätmine viis karistuseni.

29. mai: suri pr. Nõmmik, maeti 31-sel. Nõmmikud elasid väga vaeselt, nende emal vaid kirves kaasas.

2. juuni: söödi metsliilia sibulaid.

8. juuni: Ivar püüdis esimese kala. Pandi maha kurgid, kartulid. Kuumus, sääsed. Rahahäda kimbutab nii kohalikke kui eestlasi. Proua Mell omadega täiesti läbi, pr. Püss — haige. Liiter piima maksab 5 rubla, jahu ning tangu pole saada-val. Söödi nõgeseid, maltsa, keedeti neist suppi ja tehti kotlette. Ivar püüdis algul 12 ja hiljem veel 6 kala. Suurim ahven ohverdatud pr. Püssi sünnipäevaks.

11. juuni: Ivar läks tööle.

12. juuni: surid vanaproua Püss (Helle vanaema) ja Anna-Elisabeth Rammu.

14. juuni: hr. Raudsepp saanuks 51. (kuid sel päeval polnud teda enam elavate kirjas — laager võttis oma jao.)

19. juuni: õhtul suri Heino Luuka, kes hommikul kell 5 leiti poolelusalts senka äärest. Heino Põdral kõht haige.

22. juuni: Astmat põdeval pr. Raudsepal raske hingata. Maeti Heino Luuka. Hauda ei tahtnud keegi kaevata, kuna polnud millegagi maksta.

29. juuni: aeti küüslauku kaevama.

19. juuli: suri pr. Mell.

21. juuli: surid viieaastane Helju Mell ja pr. Tuulik.

26. juulil suri ka pr. Marie Raudsepp ja sellega päevik lõppes. Juulikuus oli päevikus lisaks veel kümme kundi risti, kuid ajahamba töödeldud nimed mitteloetavad.

Kamennõi külla viidud eestlaste teadaolevad suremised

1. 20.11.1939 sündinud Narvast küüditatud **Ahti Tuulik** suri teel 27.07.1941 Malinovkas enne Kamennõi küla.
2. 17.09.1883 sündinud Rakverest küüditatud **Marie Rihvka** suri 31.07.1941.
3. Rakverest küüditatud **Liis Tammaru** (sünd 24.03.1941) suri 31.07.1941.
4. 24.03.1899 sünd. Undlast küüditatud **Olga Vann** suri 03.02.1942.
5. 21.10.1941 Kamennõis sündinud **Helle Püss** suri 20.03.1942.
6. 1896. a. sünd. Narvast küüditatud **Nadežda-Paula Griin** suri 14.04.1942, maeti Maiskisse.
7. 23.06.1926 sünd. Narvast küüditatud **Harald Griin** suri 23.05.1942.
8. 28.12.1895 sünd. Rakverest küüditatud **Ida Nõmmik** suri 29.05.1942, maeti 31.05.1942.
9. 27.05.1875 sünd. Kundast küüditatud **Helene Püss** suri 12.06.1942.
10. 1907 sünd. Narvast küüditatud **Anna-Elisabeth Rammu** suri 12.06.1942.

11. 16.01.1930 sünd. Haljalast küüditatud **Heino Luuka** suri 19.06.1942, maeti 22.06.1942.
12. 20.09.1905 sünd. Narvast küüditatud **Salme Mell** suri 15.07.1942.
13. 20.03.1935 sünd. Narvast küüditatud **Helju Mell** suri 20.07.1942.
14. 21.08.1911 sünd. Narvast küüditatud **Elfriede Tuulik** suri 20.07.1942. *Kaks surma ühel päeval.*
15. 1890. a. sünd. Kundast küüditatud **Marie Raudsepp** suri 26.07.1942.
16. 1891. a. sünd. Virumaalt Errast küüditatud **Anna Tupits** suri 14.07.1942.
17. 27.10.1934 sünd. Narvast küüditatud **Asta Kivisto** suri 31.03.1943.
18. 01.10.1875 sünd. Haljalast küüditatud **Liisa Altmäe** suri 14.05.1942.
19. 20.10.1896 sünd. Rakverest küüditatud **Ella Rae** suri 23.07.1942.
20. 09.03.1937 sünd. Rakverest küüditatud **Tõnu Känd** suri 10.08.1947.
21. 15.10.1900 sünd. Jõhvist küüditatud **Wilhelmine Kala** suri 06.11.1957.
22. 10.03.1902 sünd. Virumaalt Haljalast küüditatud **Magda Raudkivi** vahistati 1942. aastal. Ta jäi teadmata kadunuks. Viimane teade pärineb maikuust 1942 Naunaki külast, kuhu oli küüditatud Meremäe vallast Voldemar Rannaste koos emaga. Tapiteekonnal peatus seal grupp vangistatuid ja M. Raudkivi jättis maha endast puupulga sõnumiga: „*Magda Raudkivi, suvistepühail 1942*”. Voldemar Rannaste hoidis seda mälestust elavana üle 15 aasta ning tõi pärast vabanemist 1958. aastal selle puutüki kui väärtusliku sõnumikandja Ees-tisse.

Lisad elust Kamennõis

Nüüd aga edasi. Üheks naiste tööks oli pihta okste murdmine ja korjamine. Murdnud-korjanud, pidid nad need ka metsast välja vedama. Okste kimbud tehti nii suured, kui tassida jaksati. Tihtilugu olid nähtavad vaid liikuva haakubud. Inimesi nende alt ei paistnud. Polnud kerge ei elu ega töötamine Siberis nendel teiste poolt muljutud naistel. 1945/46 maksnud kilo pihta õli 27 rubla. Kui suurt kogust selle valmistamiseks vajati? Kes teadis...

Puhkehetkedel laulnud naised kirikulehtedelt pärit „*Seal tähtede taga*”, mispeale koheselt nõuti, millest laul. Tuli selgitada eesti keeles lauldud laulu sõnade tähendust vene keelde tõlgituna. Armu lauljatele ei antud ning proua Lehtmets siis selgitanud selle laulu sõnu venelastele. Oli siin velsker Zvekov, kes haigetele soojalt soovitanud: „*Peate paremat süüa! Ostke liha, mune, koort ja võid*”. Kustkohast? Millega? Velsker tohtrile meeldis naise mõnitada, nende üle irvitada. Irvitas ta seni, kuni keelevähki suri. Vaat selline oli üks lugu. Ära irvita ega alanda teisi, on mõistlikum.

Minu ja ema esimene eluase Kamennõis oli kikkhabe-mega rosinatädiks kutsutud Izjumenko ja tema memme katuse all. Teine eluase väikesekasvulise heasüdamliku, alati õhetava Petka Lukini juures, kes elas eraldi majakeses jõe ääres oma vendade-õdedega. Palju neid lapseas vendi-õdesid oli, pole meeles, kuid mäletan, kuis ümaral raudahjul kartulilipise ning omatehtud jahust-veest-soolast koosnenud taignast kakukesi küpsetasime. Kust jahu saime? Küllap kusagilt kotist salaja võtsime. Oli justkui pahandusigi selliste tegude pärast... Iga salaja tehtu ilmub kunagi ka päeva-valgele!

Kolmandaks eluasemeks selles külas sai Uno Melli ema ostetud majapooles. Miks sinna läksime? Arvan, et Uno ema oma heatahtlikkusest meid enda juurde võttis. Kas tasuta — ei oska öelda? Kes ikka lastele neist asjust ette kandis.

Lastelt kuulsid emadki ainult pidevalt tühja kõhu nurinat. Tahaksime süüa! Seda lihtsalt pole.

Selles kolmandas elamises nägin mitmeid suremisi. Harald Griini seljas olnud tume mantel kattus pärast tema hinge maisest kestast lahkumist heleda kihiga. Ilmusid välja tema riietes pesitsenud täid. Mantli pealiskiht kihises liikumisest. Võibolla liialdan, kuid nii on see meelde jäänud. Eriliselt on mällu sööbinud ka Uno ema lahkumine siit ilmast. Tema pani poja tütrega enda kõrvale istuma, ütles: „*Nüüd pean mina lahkuma*”. Seejärel jagas ta lastele õpetussõnu, kuis neil edasi minna. Paraku vajab Heljo ema õpetust üsna lühikest aega, sest aeg kiirustas teda emale järgi minema.

Usun, et Uno hea iseloom ning elus hakkama saamine on pärit just ema surmaeelsest viimasest õpetusest. Taolised elamused jäävad meelde elu lõpuni. Peagi lahkus igavesele unele minugi ema.

Teistkordselt selles külas olekul, oli mul kaasas Uno joonistatud skeemike Kamenõist 1941, kuid lagedal väljal toonaste asukohtade määramine, oli sellele vaatamata tühjal väljal võimatu, vaid umbkaudu aimates võis seda teha. Olin korduvalt kuulnud hoiatusi: „*Metsas karda ilveseid, sest need hüppavad sulle turjale*”. Ada Kamennõist: „*Seal oli metsas must loom baršuk, Vaat see hüppas inimestele kaela, mitte ilves*”. Moraal — „*Ära usu kõike juttel!*”. Õnneks polnud mul seal tegemist ei ilvese ega baršukiga. Vedas mul.

Kord olnud Leida Maretiga kortšjovkal — juurisid kände, tegid alet. Lõuna ajal jagatud kõrti. Neil polnud kausse, puudusid lusikad. Järgmisel päeval võtsid toiduriistad kaasa, kuid kõrti ei jagatud. „*Jälle vares katusel*” ...lihtsalt neil ei vedanud.

Rae Jaan tulnud ühel ööl Leida juurde tökativabrikusse, kaasas koerte eest ära võetud hobuse maks. Söönud nad seda delikatessi kaks päeva. Eestis küsinud Leida Jaanilt:

„*Kas elust Siberis midagi mäletad?*”

„Mäletan, kuis maksa sõime”, kõlanud vastuseks.

Põhimure oli toidumure ning hea kõhutäis püsis kõigil meeles. Rehepeksu aegadel sunniti naisi töötama ka öösiti.

Veera meenutas, kuidas nad puhkepausi said. *„Panime reha varre veorihma vahele, seejärel võisimegi hinge tõmmata”.* Tallinna Paberivabrikus kasutasid naised sama trikki, kuid juba poldi või mutriga. Nemad lõõgastusid, meie remontisime masinat. Inimesed kõikjal ühte nägu, sarnane ka nende tegu.

Naised olid rehepeksul üle jõe Kulstanil. Kord juhtus seal õnnetus. Oli see Reet Kütt või tema õde Kerstin, kuid ühele neist istus öökull pähe. Oh, seda kisa ning kiljumist seejärel.

Elisabeth Onton toonud Siberisse õmblusmasina, olnud küla õmbleja Kamennõis, proua Polton samal põhjusel teinud seda Maiskis. Töövahend on alati hea kaaslane, kuid Siberis võis osutada elupäästjaks.

Tissid Missid, Missi tissid on oluliseks muutunud. Vast ehk tõesti oleks nemad siinset elu muuta suutnud... Kuid meie emadel olid ikka ja jälle meeles Meeta Laansoo laulu sõnad:

*Siin vaikses Narõmis, on elu kui öö
Ja ostjaki onnis möödub tulutult see.
On möödunud aastad kui uimastav viin,
Mida maitsenud sajad, kuid osaks sai piin.*

Refrään:

*Vii mind,
koju armsasse, vii mind karm saatus,
Sinu juures, Eesti pinnal sääl tunnen end kodus
Me kuulume ühte, nagu päike ja kuu
Ära iial minust lahku, tasa sosistab suu.*

*Eestis leinavad lepad, kased nukrakski jäid,
Suured tüvekad tammed, need kõigutasid päid.*

*Vanad pruunikad pajud, lein valdas ka neid
Muremõttesse vajun, kui meenutan neid.*

*Mu tilluke rahvas, küll visa on see
Ja võitluses vahvas, küll leiutab tee
Kuju armsasse vii mind, kus ilu ja arm
Jõudu võidelda annab, veel möödunu arm.*

Kooliõpetaja Meeta Laansoo küüditati Porkunist Jelizarovkasse. Tema oli sealne Lydia Koidula, kodumaa laulik, Siberi ööbik.

Kirume oma riigi poliitikuid. Kuigi sarnased neil teod, erinevad nimed näod. Ja me valimegi neid. Miks kahetseme ikka ja jälle endi tehtud valikuid? Aga sellepärast, et paremini võinuks alati teha. Kuid takka-traavi tarkusest on vähe tulu ning ega valitudki taha kergelt liivakastist lahkuda. Seal nii mõnus mängida.

Inimese sihikindel tahe mängib kõikjal alati oma rolli. Rai Ivan, alias Rae Jaan oli suur tehnikahuviline, aina masinate ümber keerelnudki ning sepaks ta seal saigi na Uvalah — Uvaalidel. Jaani ema suri samuti Kamennõis, kuid millal? Seega üks sinnajäänu eelmistele lisaks.

Kamennõis sündis 21. oktoobril 1941 Elle Püss, kes peatselt 20. märtsil 1942 suri. Seal sündis veel ka Rein Izjumenko-Kala, Ester Tammaru ja kes veel, ega ei tea.

Vangi läksid siit eestlannad: 1942. aastal Elfriede Pikka, kes vanglas ka suri. Tema vangistuse põhjustas 1 kg viljateri. Vaike Luuka põlengu pärast ja nimelt, sest küla linasaun põlenud kaks korda maani maha. Vabanenud vanglast, sõitis Luuka Eestisse, otsis üles tütre Margoti. Elasid nad Viljandis. Vangi minekust ei pääsenud ka Magda Raudkivi, kelle lõpp oli väga kurb. Sellest teine kord. Vangisoleku tegi

läbi Ada Kivisto, väidetavalt kellelegi abordi tegemise eest Novõi Vasjuganis, kuhu Kamennõist elama kolinud, ja seal juuksuri ametit pidanud. Aastat 1956 kuni 1958 elanud ta Eestis Kohtla Nõmmel.

Meeta Otsa oli hariduselt õpetaja. Saabunult teatanud tähtsalt vene keeles: „*Olen Maria Maksimovna, eriala — õpetaja!*“. Kamennõis ta loomulikult õpetajaks ei saanud.

Žuk muretsenud kusagilt jalgratta. Meeta Otsa poeg Udo istunud rattale, sõitnud sellega. Žuk kiitnud: „*Vaata poissi, sõidab kahel rattal!*“. Seal nähtud seni vaid neljarattalisi sõidukeid — hobuvankreid. Eestis olid need kahesed laialt tuntud, siin vaadati seda kui imelooma. Elu keskkond Siberis oli sellise arenguga.

Toon mõningad näited, miks keegi siia sattus. Veera mees oli *kapitalist*, evis kolme veoautot, milledega vedas kaupu üle Eesti ning peale selle kuulus ka Kaitseliitu. Otilie Põdra oma oli kingsepp, naine tegeles silmkoe toodetega — rahvavaenlased missugused!

Millega veel keegi end minu mällu söövitanud:

Näiteks Anitra ning Arma ema proua Rammu kandis pleekinud rohelist mantlit, oli väga paistetanud, jalad kui pakud all, käis ümberkaudsetes külades kerjamas. Teda otsiti ja toodi kordi Kamennõisse tagasi. Siin elati, siit lahkuti kalmistule ja lasti ka esimesel võimalusel jalga. Eena Püss tuli Eestisse koos Heino Põdraga 1948, Eena ema Helmi 1954. Riburada järgnesid teisedki.

Tõnu Känd uppus siin 1947. aastal. Lugu järgmine: 1946 lubati lapsed Eestisse. Neile järele sõitis siia Ida Adamka. Paraku läks nii, et lapsed sel aastal Novo-Vasjuganist edasi ei saanud toodi Kamenõisse tagasi. Laev enam ei sõitnud. Teised lapsed jõudsid järgmisel aastal kodumaale, kuid Tõnu neelas Vasjugani jõgi. Uppunu tõi kaldale Ivar Raudsepp.

Kord käinu Mall Känd kaubareisil, keegi andnud kaasa oma kuldsõrmuse. Mall pidi andma selle juudile, kuid kaotas ära. Selle kuldvõru kadumine seostati Tõnu uppumisega,

kui karistusega emale. Kuid millise süü eest karistati uppunud, et ta koju ei saanud? On ikka inimestel mõttekäigud! Igas olukorras. Kohtumisel rääkis Mall ise mulle selle loo.

ELU SIBERIS

Rein Vare päevikust:

...Olime Verhozimemski rajoonis, kus kohalikus sööklas toitud tasuta 2 korda ja 23-ndal ning 24-ndal (juunis) tehti kõigile teatavaks, et põgenemise või ärajooksmise korral on vangi minek. Seega oli meie liikumine piiratud, endid näitamas-registreerimas pidime käima igas kuus 10., 20. ja 30-ndatel kuupäevadel.

25-ndal köeti meile saun, pühapäeval, 29-ndal, viidi Kurenje külla ning 30-ndal läksid emad tööle. Külvid saadeti õmblejate artelli.

Meiega olid koos proua Maidre Kohilast, Johansoode poisid, Univer, Niimann...

Kirjast 19. 06. 1942: 18. juunil 1941 Eestist Tartu kaudu viidud on 300 km Tomski linnast.

26 september. Sovetski kohal (siia toodi lasteaed Leningradist) saksa lennukid, pommitatakse Kirovi linna.

17 jaanuar 1942 sai pr. Külvi 44-aastaseks.

30 märts 1942 tuli kiri Irbitist: mehed Valguta, dr. Krause, Kask, Viitak, Lilapere, Nenia on elus, kuid laagris, kus nad asusid, oli 500 meest ja 100 naist, kelledest 1942 jaanuari lõpuks surnuid 100.

17 aprill. Tapeti mees. Kommentaar — „Praegu tapame puud jahu nimel, varsti piisab tapmise põhjuseks ühest kilogrammist”. Nälg.

Anti käsk: „Töö kolhoosis kella 4-st hommikul 10-ni õhtul. Töökohustus vanuses 12 kuni 50, tööpäevade arv vastavalt 50 ja 100, kui päevade arv täitmata, järgneb karistus”.

21 aprill. Tuli rindelt haavatud sõdur, kes rääkis, et 5000 meest hakkasid sõjaväes kehtinud korrale vastu ning eestvedajad lastud kohapeal maha, ülejäänud viidud Kaug-Itta...

08 mai. Saime teada, et Juhan Vare asukohaks on Sverdlovski oblast, Turinski rajoon ning 18. mail selgus, et Pent on selle oblasti Vjatka laagris.

16 aprill 1943. Teatati, et kolhoosnik peab kaevama 1 ha maad, andma aprillis riigile 40 l piima ja 12 kg liha...

12 mai 1943: Siia saadeti tööle Tartumaalt pärit elektrimontöör Eduard Virulane, kes viidud Eestist nädal pärast meid 21.06.1941. Tema rääkis, et 3 tundi enne neid väljunud rong lastud pilbasteks. Nende rongis küsinud 3 meest süüa ning lastud samas kohapeal selle teo eest maha. Sihtkohas võetud kõigilt omad riided ning antud vanad närud asemele. Leiba antud 150 grammi inimesele. Mehed nottinud koeri ja kasse, küpsetanud neid ning söönud. Paljud surnud nälga, paljusid lastud maha. Seejärel notiti vangivalvureid ja 3-4 korda põgeneti, mille eest lisati 10-le aastale veel 14. Laagris joodud seebivett, et kõhulahtisuse tõttu haiglasse pääseda, kus oli arstide hulgas ka sakslasi. Igasuguseid allkirju pressitud välja peksuga. Kuna E. V. alla ei kirjutanud, peksti temal sisse rinnakorv.

26 mai 1943 said Rüütmanid taas isalt kirja.

27 mai suri pr Laikoja.

13 VI 43. Tööpäeva eest kolhoosis anti 220 g linaseemne kooke, osadele ka 1 kg sama kooki. Leiva norm oli juunis 600 grammi.

16 juuli 43. Kolhoosnikele anti tööpäeva eest 4 gr linaseemneõli, mille maksumus 100 rbl kg. Kits maksis 5-ndal juulil 4000 rbl.

01 08 43. Kehtestati karistused: rukkipeade korjele 2 aastat vanglat ja pesa kartulite omastamise eest samuti 2 aastat türmi.

11 okt. 43. Keelati jahu ja leiva müük turul.

Leiva hinnad: 14. 12. 1941 10 rbl kg ja 07. 05. 1942 30 rbl.

Aastatel 1925 – 1939 maksnud suhkur 7 rbl kg.

Aino Neeme mälestused: *Iga kümne päeva järel pidime käima Molotovskis endid NKVD-le näitamas. Kuna valdasin vene keelt, oli minusse suhtumine seal hea, kuid hiljem hakati värbama pealekaebajaks. Algul toimus kõik inimlikult, lõppes mõnitamisega. Pärast korraldati revolvri ähvardusel istu!-püsti!... istu!-püsti! Varjunimeks pakuti mulle "Tanja". Küsiti: „Millest Mida lisada?“ Siberist olid põgenenud 4 inimest, Valgast pärit Erika Kuresoo viidi Tomskisse vangilaagrisse, Ristkok j kodumaast.”*

“Teie sinna küll ei pääse, parem otsige endale hauaplats siin!”.

Poeg: *„Agendiks ema ei hakanud”.*

1946 suvel küsiti: *„Kes tahab lapsi kodumaale saata?”* ja saatsime lapsed teele.

„Mõtlesin, et kui läheks ka ise?”

Kirovi raudteejaamas seisidki kolm eesti ema piletisabas ning saidki pääsmed rongile.

„Leningradis ostsin Tallinna-pileti kelleltki naisterahvalt. Selles rongis sõitsid vaid mehed — sõjaväelased. Hommikul olin Tallinnas, sammusin Lilleküla jaama poole tädi Olli juurde. Seal avasid ukse minu poisid”.

Poeg: *„Ema asus tööle Puiatu lastekodu algkooli juhatajana”.*

1948 öeldi Viljandis: *„Olete asumiskohas tagaotsitav, oma vördjad-pojad võite endaga kaasa võtta!”.*

Pilistveres

Tol päeval kutsus Enn Pärn meid Peebuga endale külla. Lubasime. Kahjuks pean täna, 16.03.2005 tunnistama, et seni pole me Kärusse Ennu juurde veel jõudnud. Olime kord seal Jüriga päeval, mil asutati Raplamaa ühendus „*Memento*”, sellest aga tänaseks möödab juba üle kümne aasta ja sel

päeval ühenduse esimeheks valitud Rein Ruben on aastaid manalas. Aeg see lendab kiiresti ja pikalt on veninud ka minu kirjutamine.

Esimesel Pilistvere käigul kohtasin kohaliku kiriku nõukogu esimeest Ants Lohuri poega Jaanust, õpetaja Vello Salumiga tutvusin Antsu matusepäeval. Meenutusena lisan siia kunagise saatusekaaslase kurva eluloo ning hilisemad kohtumised temaga. Vahele pistan tööga: järgmisel korral, avamispäeval, olid Pilistveres ka Enn Peebuga. Ei puudunud aipolovo laste esindus mälestuspaiga avamiselt.

Antsu vanemad olid mulgid, seega Antski mulgina sündis. Virumaale Kundasse kolis pere hiljem. Virus oli Isa Juhhan Laupa ning Kunda koolides õpetajaks, suri aga 09.02.1942 ühes Sosva vangilaagritest Sverdlovski oblastis. Perekond — abikaasa Malle, 9-ne Ants ja 5-ne tütar Liis — küüditati Siberisse Vasjugani rajooni Medvedka külla, kus laste ema suri 1942. Seejärel toodi Ants Aipolovo lastekodusse.

Lastekodus sai ta taigaloomadele püüniste valmistamise ja paigaldamise eest hüüdnime *охотник* (jahimees). Mida ta seal jahtis, kes enam teab, kuid püssiga jahilkäimist harrastas hiljem Eestiski. Põdenud jahikirge oma eluaja pikkuses.

Ants sai lastekodus ka eeskujulike kasvandike seast lastekodu lastenõukogu (*детсовет*) liikmeks määratuna neile õmmeldud uhiuue tumesinise talvise vormiriietuse. Mängis ta sealses puhkpilliorkestris, järelikult oli aktiivne ja eeskujulik.

Kodus 2.06.1991, rääkis, et käinud Miška Karamziniga karjas ja nad elanud sel ajal vanade korpuses, kus olnud ka Heino Mölder. Samuti meenutas Ants meie kommade keetmist suhkrust ahjutule paistel ja joonistas korpuse skitsi, kus seda tegime. Ta visandas ka vanemate korpuse, näidates, kus elas njanja Marusja. Nii paljudest temast 2. juunil 1991.

Ants õppis Tihemetsa tehnikumis, sai sealt mehaaniku paberid ja töötas Keila Elektrivõrgus elektrikuna. Pilstvere vallas Kulga külas oli talu, mida pidas seal elav poeg Jaanus. Enne seda, tema juubelil „60” 25. mail, oli meid Alajaamas enam: mina, Ago Reppo, Imbi Kalbus ja Linda Helder. Kutsutud Viktor Griin, Jüri Lehtrand, Enn Pärn ei ilmunud kohale. Peep Varju tuli õhtul üksi, kui kõik olid juba lahkunud.

Ants: „*Pensionile ma ei jää. Töötan edasi, kuni tervis lubab*”. Seda ta tegigi sinnamaani, osaledes sama kaua ka Harju „*Memento*” Keila osakonna tegevuses.

Edasi rääkis ta meile järgneva loo: „*Lastekodust saadeti mind Tomskisse na trud, see tähendab — tööle. Seal aga vastu ei võetud ja suunati hoopis Kruglovo lastekodusse, kust hiljem viidi Tomski detprijomnikusse ehk laste vastuvõtujaotuspunkti. Sinna saabusin mõni päev pärast selle grupi lahkumist, millega sina, Kalju, Eestisse sõitsid. Seinal rippusid veel teie grupi nimed märkusega „Выбыли в Эстонию” (lahkusid Eestisse). Mina sõitsin koos lätlastega. Minuga oli vist ka Evi Mölder? Tomskist mäletan hästi jaotuspunkti külje all asunud lennuvälja. Tähendab, minu mälu ei petnud mind! Sõitsime Riia kaudu. Lätimaa pealinnas anti mulle uued riided. Nägin, et lätlased said, mõtlesin, kas antakse mullegi?”.*

„*Saunas: kõigepealt kuivatasin end ja siis antigi*”.

„*Elasin onu juures, kui tuli käskkiri laste Siberisse tagasi viimise kohta. Onu sai teada, et tema nimi on 1949 küüditamisele määratute nimekirjas. Seejärel pugesime peitu ja olime metsavennad, kuid mitte metsas, vaid varjasime endid taludes Viljandi, Pärnu, ning Paide maakondades. Mul oli püstol, mida ei kasutanud. Meid nabiti kinni 24. jaanuaril 1953, sõjatribunal väänas 25+5 paragrahv 58 lõige 1a ja lõige 11, grupiviisiline tegevus vara konfiskeerimisega. Meie varjamise eest said talu peremees, tema vanem poeg ja tütar iga nina 10 aastat. Nad olid talust, kus meid kinni võeti. Vohnja vallas oli juudas Maidla, küllap tema koputas! Teiste talude kohta teavet ei saadud*”.

Ühe laagrikaaslase meenutus: „*Jõulupühade künnisel ütles Ants kindlalt — ilma saunata me ei jää!*”. Organiseeriski. Sulatasime lund, saime vett ja pesime. Väljas oli külma 30 kraadi.

Mäludega ongi nii, et kõik pole kõike endasse salvestanud, mõne salv on täiesti tühi, mõne mälopildid lootusetult sassis. Miks? Ei oskagi öelda! Ilmselt oleneb mälu paljuski hetkeolukorrast. Näiteks räägiti mulle, et Helmi Teki tütar maetud juba enne Aipolovot. Ta olevat olnud kolmekuune, ema maale matmiseks ei lubatud ja tütre matnud sõdurid. Selline sündmus oli, kuid mitte Tekiga. On minulgi silme ees too juhtum, kuid kellega see juhtus? Hulleamad on need salvestused mälus, mis puistavad kõike välja soravalt ning umbropsu! Selliste teadasaamistega on raskusi tegeliku tõe väljaselgitamisel. Tõe selgitamiseks tuleb küsitleda võimalikult paljusid osalenuid.

Evi Mölder-Valk meenutab

Kui Evi Mölder 1946 Eestisse jõudis, olnud vend Ülo juba siin ees. Ise sõitnud ta grupi lätlastega ja sealt läinud üks eesti poiss Lõuna-Eestisse. Ants Lohur? Jah, selgus, et Ants. Grupikaaslastest tahtnud keegi temaga eesti keeles kõnelda, aga Evi vastanud talle vaid vene keeles.

„*Ületanud Eesti piiri, hakkasin ka eesti keeles rääkima!*” — lisas ta. Mis oli lapsel mõttes, et nii käitus? Juhtus kõik varem teel ja rongis.

Kellelki kuuldu: „*Evi töötas väljaspool kodumaad eesti keelt mitte kasutada*”. Võis ka nii olla, kuid kohati ei saanud siiski ilma emakeeleta. Vähemalt perekonna keskel enne lastekodu. Viimases ei tohtinudki ju selles keeles kõnelda.

„*Minul on säilinud Siberi aegadest kahe klassi lõputunnistused, üks foto, mitmeid spravkasid-tõendeid jne. Peaks tegema neist koopiad!*” — jätkas Evi.

„Kuidas sattusid Krugloosse? Kas jäid sinna siis, kui meid Trohhoomasse veeti?”

„Ei. Mind saadeti Tomskisse на мпыð - tööle. Seal ei võetud vastu, suunati Kruglovo lastekodusse.”

„Sealt siis Eestisse?”

„Jah!”

Nüüd olin kindel, et Evi eestlasest kaaslane oli Ants. Kruglovos oli ka palju lätlasi!

„Keda Kruglovost mäletad?”

„Imbi Kalbust, V. Kurzist, J. Meizerit, L. Reuti, E. Varlamovat. Mäletan sedagi, et jutuks oli Novosjolõ lastekodu”. Huvitav, et Evi mäletas lätlasi, kuid mitte Ants Lohurit?

„Mäletan, et meie Eestisse toojaks oli Pärnust pärit naisterahvas, nimega Anna kas Kull või siis Tamm. Igal juhul eestlanna”.

Huvitav oluks teada, millal Evi oma grupiga Tomskisse saabus — nii saanuks jälile ajale, mil mina sealt oma grupiga välja sõitsin. Mis võimatu, jääb saamata. Asi selles: kui Evi sõitis Antsuga koos ja meie nimekiri oli veel seinal, oluks sealt see välja lugeda täiesti võimalik. Kes selle peale toona tulnuks?

Mina, Kalju, mäletan: Kaks meie loom-kaubavagunit loksusid kaua erinevate kaubarongide sabas, seisakud jaamades olid pikad. Kaua teel olime? Tallinnasse jõudsime 9. oktoobri hilisõhtul aastal 1946. Umbkaudsel arvestusel võisime teekonna Tomsk-Tallinn läbida kuu ajaga. On see võimalik? Miks ka mitte?

Heino, Evi ja Ülo isa Arnold Mölder sündis 1895 ja teenis politseis kolmekümnendate aastate keskpaigani. Pärast seda koliti Kadrinasse, kus isa asus tööle kohalikku tärklisvabrikusse. Seal ta 14. juuni päeval arreteeritigi. Peret esialgu ei võetud põhjusel, et tütar Salmet kodus polnud. Pere võeti ööl vastu viieteistkümnendat kuupäeva.

„Naasnud Siberist, kasvatas Evit Rakveres Rägavere teel elanud tädi Marta Roopere”.

Juhuslikele lehekestele kirjutatud säilinud dokumentidest selgus: Evi saadeti Kruglovosse kaks korda. Esimene oli siis, kui pea kõik eestlased tehti trahoomat põdevateks ja me tegime edasi-tagasi laevareisi mööda Vasjugani ning Obi jõgesid ja teine, kui Tomskisse tööle suunatuna 1945 sinna saadeti. Tegelikult saadeti lapsed mitte „*tööle — на труд*”, vaid Tööstuskooli õppima, kuhu 3-klassilise haridusega vastu ei võetud. Nõutav läbitud klasside arvu miinimum oli 4. Järelikult oligi Kruglovo meie kutsutud trahooma lastekodu. See reis pidi toimuma aastal 1943 või 1944?

Ametnikud klassina on kõikjal sarnased — väheste eranditega ühenäolised tuimad bürokraadid, kelle kohustuseks masinlik nõuete täitmine põhjuste põhiolemustesse süvenemata. Lastekodul oli, nagu hiljem selgus, toona eesmärgiks vabaneda liigsetest tarbivatest ühikutest — kasvandikest.

Evi juures selgus: 10. aprillil 1944 oli esmalt täidetud registreerimise kaart nn. *Регистрационная карточка*, kus märgitud Evi lastekodusse saabumine 27. novembril 1942 ja päritoluna perekonnast *из ссыльных переселенцев* sundasumisele saadetutest. Kaardi pöördelt lugesin: *Направлена в Кругловский детдом Приказ по Айполовскому детдому н. 27 от 21 июня 1944*. Suunatud Kruglovo lastekodusse Aipolovo lastekodu 21. juuni 1944. a. käskkirja number 27 alusel, millele oli alla kirjutanud direktor Sarajev. Seda kinnitas Aipolovo lastekodu pitsatijäljend. Samasse oli lisatud iseloomustus, kus mainitud Aipolovos viibimise ajana 27. november 1942 kuni 25. juuni 1944. Viimasest daatumist lugesin välja trahoomasse saatmise aja 25.06.1944. See oli kuupäev, mil saadeti ehku peale minema Kalju Tuulik, Rein Nurk, Evi Mölder, Viktor Griin ja veel mõned eestlased.

Jüri ütles mulle mõni aeg tagasi: „*Eesti tüdrukud, ka Evi, laulsid mitmehäälselt Aipolovos. Venelased kuulasid ja imestasid!*”.

Evi: „*Laulsime kahehäälselt ühe tüdrukuga, kuid Kruglovs. Aipolovos oli Margot julge laulma. Meie vaid imetlesime tema agarust! Sammusime lauldes sööklasse ja Margot oli meie valjuhääln eestlaulja*”.

Rääkisin Evile Pezmentsevist ja tema vägivaltatsemistest.

„*Oli meilgi oma Hirm — tige plika Акyла — Hai*”, vastas tema minu jutule.

Küsisin Eviltki: „*Olime me püगतud peadega?*”.

„*Erandidult!*” — sain vastuseks. Tüdrukud kandnud peas otsmikult ümber kukla laubale seotud rätikuid.

Haiglasoleku jutu peale kostis Evi: „*Olin minagi haiglas ja veel Arma Rammuga ühes voodis. Sealt on meelde jäänud Uno, kes laulis valge aluspesu väel ...linnukene oksa peal. Tema ettekannet oli imelik nii vaadata kui kuulata...*”.

„*Minu vend Heino visati lastekodust välja keeldumise eest mängimisest mingitel pühadel. Ta oli väga hea musikaalse kuulumisega.*” Heino suunati tööliseks 23. novembril 1945. Lähimad pühad olid oktoobri võitu tähistavad, järelikult keeldus ta mängimast Suure Oktoobrirevolutsiooni tähistamisel — arutlesin mina.

Evi jätkas: „*Aipolovost mäletan ka Kundast pärit Virumaa Rahva Ülikooli direktori Jaan Ruusi abikaasat Agnest*”.

Evil oli meeles ka küla Jeršovka ja temalt sain Reet Kütt-Karuse aadressi, kellega siiani pole kohtuda õnnestunud — pidi olema naa imelik teine. Kuulsin sedagi, et meie omadest õppisid Tartus koos Õie Nurk, Virve Rajamägi, Vaike Saaga ja Reesel Raag.

„*Olin nooremate klasside õpetaja, sest mulle meeldisid väikesed lapsed. Meiesuguseid ülikoolides kõikidele erialadele ei võetud, ainult teatutele. Oleme tihedas kontaktis Elgaga*”, lisas ta lõpuks.

Evi on fotol vasakult esimene kokkutulekul S.M. Kirovi nimelise kalurikolhoosi Talveaias 1989. aastal ja teisel on Ülo ühel kohtumisel minu juures Viimsis.

Elga Lohvart-Lauri mälestused 10. märtsist 1990

Lohvartid viidi Siberisse Virumaalt Assamallast isatalust Kadila külast. 1946 naasis Elga Kadilasse, kuid mitte kodutalu.

Isale anti laagris 5 aastat, mille täitudes vabanes ning sõitis Siberisse tütre järele. Elga, ema ja vennaga, viidi 1941. aastal Mogutajevo külla, kust peale ema surma toodi Aipolovo lastekodusse. Seal saadeti ta, nagu paljud teisedki, на лечение ehk ravile. Elga mäletas Siberi aega väga uduselt, kuid arvas, et ravimise sildi all viidud neid vist teise lastekodusse. See oletus oli õige. Viidigi Krugloosse.

Mingitel selgumata asjaoludel mäletas hästi Uno Melli ja seda ilmselt kokkusattumiste jadast. Assamallast viimine, siis ühine sõit „ravile” ning sealolek, samuti seegi, et Uno oli sel ajal Assamallas, kui Elga isa maha lasti.

„Mäletan ka Imbi Kalbust ja Evi Mölderit, kellega suhtlen senini. Veel on mul meeles pikk tüdruk Katja Dize ning Enno Reppo, kuid enamat ei mäleta”.

Selge! Enno sõitis Tomskisse ravile koos Unoga. Seal nemad mõlemad mällu talletunud.

„Praegu on nii, kui päeval puhata ei saa, olen õhtul teovõimetu!” — jätkas Elga. Meil on Heinoga 25-aastane poeg Meelis. Udo Otsal, kellega suhtleme, on kolm last: 1 poeg ja kaks tütart. Üks tütardest on siin, Arukülas, sidejaoskonnas telefonistiks. Minu abikaasa Heino töötab dispetšerina Aruküla kolhoosis.

Paul Falk rääkis mulle, et Lohvart olnud tööstur ja lasti maha Vao vallas Virumaal, kus elas peale laagrist vabane-mist. See ei olnud tema talu.

Jüri räägitu: *„Elga isa oli veskis mölder ja seal ta kahe koti vilja pärast maha lasti”* osutus ebatäpseks. Möldri lugu oli, kuid jällegi kellegi teisega! Mölder korjanud veskil tütardele kaks kotti vilja ja tasunud selle eest oma eluga. Kuid tema ei olnud Elga isa. Oma isatalu Lohvart kätte ei saanudki. Heino

isa suri Soomes ja Laurid sõitsid augustis sinna onunaisele külla.

Elga kiri:

Arukülas 24. 03. 1991.

Tere! Jõudu tööle! Soovime Sulle ja kaasale rohkem päike-sepaistet sel kevadel! Seda kirja võid võtta vastusena Sinu 4. 12. 1990. a. kirjale. Vastus küsimusele: Soomes läks päris hästi, kuigi ilmad polnud suuremad asjad.

Lucia Lukk pole minuga kontakti võtnud. Algul tundus mulle, et sellist nime pole ma eluski kuulnud. Mõni päev hiljem ilmus mälusopist „Ljusja Sepp”(!?) ja tema kuhu läbi udu — oli minust suuremat kasvu. Kõik. Aga kuna me läksime koos temaga „на лечение” (ravile) edasi tema Kjungasovosse, mina Gõngasovosse, eks me seal siis ka koos olnud ja küllap ta seal minu isaga kohtus, kui isa mulle järgi tuli. Kahjuks ei mäleta ma sellest midagi.

Kui leiad võimaluse Heinole helistada või viitsid kirjutada, palun teata Jüri Lehtranna sünniaeg! Samuti palun teada Evi Mölder-Valk sünniaastat. See on vist mul valesti meelde jäänud või ajasin ta kellegi teise omaga segi.

Tervitavad Elga ja Heino Laur.

Minu kiri vastuseks:

Tere Elga ja Heino.

Elu läheb niivõrd tempokaks, et kõikjale enam lihtsalt ei jõua. Tegemistel on olnud ka tulemusi. Olen leidnud nii Siberi kaaslasi kui ka tuttavaid lapsepõlvekaaslasi Eesti Vabariigi päevilt. Kõigest kirjutada ei ole mõtet ... kohtume – räägime.

Evi sündis 8. 01. 1930 ja Jüri 7. 04. 1933. Jüri oli kuu aega lallepoja juures Kanadas. Tõi sealt mulle Vello Salo raamatu 1941 küüditamisest ning kaks fotot „mister Jüri Kanadas”. Tema jutt sealviibimisest oli pikk nagu kalamehe näidatav haug, kuid küllaltki huvitav!

Käisin Tartus Lucia Luki pool. Tema oli Siberis õige nimega Lucia Seppar.

Sellega lõpetan. Aitäh kirja eest!

P. S. Kohtun tihti Udo Otsa ja tema naise õe Erikaga.

Head kevadet ja püsti pead! Kalju 02. 04. 1991.

Niipaljudest siis seekord Elgast. Korraldasin mitmed Siberi lastekodulaste kokkutulekud. Evi mainis Margoti julgust laulda. Kirjutasin Margotile ning sain temalt alljärgneva vastuse:

Tervitusi Mulgimaalt!

Sain kirja kätte ja püüan väikese hilinemisega vastata.

Elu lendab tõesti kiiresti ning päev kaob päeva järele. Teen praegu korteris remonti. Raskusi on materjalide hankimisega — pole pappplaate, loputuskasti ega WC potti. Elanud olen selles majas pea 30 aastat ja kõik ju kulub ning vananeb — vajab uuendamist. Pean vajalike vahendite hankel ja tööde tegemisel kasutama kõiki oma paljudest tutvustest. Ehk nende najal tegemine õnnestubki! Osa töödest teen ise. Poeg on abiks tapeedi paigaldamisel. Mul vana ehitis ja ruumidel kõrged laed.

Mis puutub minu julgusesse, siis see omadus on mul loomulikult olemas. 22 aastat töötasin pedagoogina, sellest ajast olin osa lasteaias, osa koolis. Kogu perioodi kestel tuli esineda lastevanemate koosolekutel, neile aru anda, endal referaate koostada.

Laulmisega olen tegelenud pikki aastaid - segakooris „Koit“ oma paarkümmend, mitmesugustes ansamblites sama kaua. Osalenud olen muudeski taidlustes.

Praegunegi töö kindlustusagendina viimaste 12 aasta vältel on olnud seotud rahvaga: umbes tuhande inimesega kvartalis. Tööl pole üldiselt viiga midagi, kui mitte arvestada ette

antud suuri plaanilisi näitajaid, milliseid täita tuleb. Klientidest kipub nappima.

Lugesin väljavõtteid artiklitest ja kõik olnuks nagu eile. Mäletan meie küüditamise päeva täpipealt hommikust, mil veoauto ukse ette sõitis, kuni õhtuni välja. Osa inimesi olid juba autokastis enne meid. Isa haarati täpipealt just töö juurest meiereist. Meid valvasid vallamajas kaks püssimeest, kelledest üks hiljem lahkus. Jäänud valvur oli tore mees, ütles: „Las lapsed jäävad vanaemaga! Mina vabandan, et jäin tukkuma, kui lapsed jalga lasid”. Kahjuks jõudis vanaema Rakvest Haljala vallamajja vahetult enne meie ära viimist sealt.

Minu ema on 83 aastat vana. Tema vahetas oma korteri samuti Viljandi linna. Aitan temalgi raskemaid asju endisest elukohast ära tuua. Raskevõitu tal liikumisega on, kuid puhkepausidega saab kuidagi hakkama.

Kutsute külla 9. augustil. Sooviksin teada, millega tegu! Kas on mingi tähtpäev või siberlaste kokkusaamine? Esimesel külastusel oleks kergem, kui teaks, mis teoksil! Minul sel ajal mingit teadaolevat takistust sõiduks pole. Uurin, kas poeg augustis, mil lõpeb minu puhkus, saab mulle abiks tulla. Tema algavad koolis ettevalmistused järgmiseks õppeaastaks. Töötab õpetajana Kadrina Keskkoolis.

Tervitusi kogu Sinu perele.

Lugupidamisega Margot.

Kohtumine Vaaboga

Vaabo Kalbusega saabusime Tallinna ühe ja sama laste grupiga 9. oktoobril 1946. Olime koos ka Aipolovo lastekodus, kus Vaabot kutsuti baabaks. Minu viis vanaema Tallinnast Järva-Jaani, tema tee läks Pärnusse. Olime pikemat aega kirjavahetuses ja siis ühel hetkel millegipärast meievaheline kirjalik suhtlemine katkes. Tema kohta sain taas andmed Kaljo Nõmmikult. Kohtusime alles aastakümnete järel,

kui olin talle 24. jaanuaril 1990 kirjutanud kohtumise suhtes 9. 10. või 11. veebruaril, mil viibisin Pärnus S. M. Kirovi nimelise kalurikolhoosi pansionaadis. 9. veebruaril kohtusimegi.

Pärnusse jõudsimel Kirovi laulukooriga õhtul 17.15 ja kohe oli sööma minek. Teised läksid teatrisse, mina pansionaati, kuhu tuli Vaabo kella 18.30 ja 18.45 vahel. Kell 20 suundusime tema poole.

Vaabo töötas Pärnu Spordikoolis vehklemistreenerina, elas kahekordse maja alumisel korrusel viietoalises korteris. Tööaeg 18–21 õhtul on üldiselt ebamugav.

Abielus on Vaabo teist korda. Abikaasa Tiiu töötas kohalikus polikliinikus medõena. Kord, koju tulnult rääkis, et keegi varastanud arsti ukse tagant botased ja samal õhtul saanud teada sedagi, et võitnud sprindiga „Moskvitši 412” Vahel on inimestel õnnegi!

„Kooselu alustasime ühikas ning väljatõstmise siit sellest elamisest on momendil teravalt päevakorras!”. Erastamistearastamiste periood oli siis juba alanud.

„Palju teil järglasi on ka?”

„Kolm poega ja kaks tüdart, seega on neid kokku viis”, kõlas vastuseks. „Meie vanim on Ilmo ning alanevas vanuselises pingereas järgnevad nimeliselt Liina, Indrek, Katrin ja Mihkel. Kaks esimest on Tiiu eelmisest abielust ning kolm praegusest.

Kalbused, nagu Saagadki, küüditati Kadrinast. Vaabo isa töötas Tapal meierina. Eraldi lugu on nende isast, kes end Tapal Kaitseliidu vormi rõivastas ning täies mundris end kinni võtta lasi. Kuulumine Kaitseliitu — eriti selle juhtkonda — oligi perekonnapeade hävitamise aluseks.

Vaabo: *„Sinu juttu kuulates meenus mulle lastekodus olnud ”drõgun”, poiss, keda aegajalt tabasid langetõvehood. Ta oli vasakukäeline põhjusel, et parem värises ega saanud seda kasutada”*. Neid ridu kirjutades, peegeldus minulgi silme ees tema õnnetu kuju.

„Käisin lastekodus lühikest aega ka lambakarjas ja mäletan, kuid ronisime põranda alt klubi ruumidesse 1. korpuses vahetasime tüdrukutega toad”, jätkas Vaabo oma salvestustest.

„Eestisse tulekul ületasime piiri 8. oktoobril, 9. hommikul olime Tapal, kus meid kõvasti toideti ja sama päeva hilisõhtul jõudsime Tallinnasse kaubajaama. Minu sünnipäev on 15. oktoobril, 14-ndal olin juba Pärnus”.

Vaabo juurde oli tulnud ka tema õde Imbi, kelles kohe tuvastas mind „Tervises” vastuvõtnud medõe. Ütlesin veel talle tookord: „Teie tundute olevat hea inimene!” — vaat kus lugu. See ilmaelu on tõepoolest omamoodi piiritletud, mida korduvalt pean mainima. Elurajad ristuvad tihtipeale üpris ootamatutel asjaoludel.

Imbi: *„Küsimustele mind toonud ohvitseri kohta vastasin kõigile — Tema on minu onu!”*

„Pärast meie lahutamist Vaaboga, kohtusime temaga taas Siberis ühes sanatooriumis, kuid millises...?” Ilmselt oli see sildi all „na letšeniye” (ravile) või siis mingil muul põhjusel suunati kõikidest lastekodudest lapsi mujale. Miks seda tehti, pole suutnud kindlaks teha, kuid sõja lõppedes muutus nii mõndagi. Raviti meie isasidki...

„Mäletan lastekodust Koring Listit (Leete Karing), seal olnud Ülo Kess pidavat töötama Küberneetika Instituudis. Tema õest Silvist ei tea midagi”. Nagu hiljem Ülolt kuulsin, oli Silvi saatust Eestis kurb ja tema ei taha sellest rääkida.

„Elan tütreaga Epp 3.-toalises korteris Tallinna maantee veerel. Juhtud veel Pärnusse, astu sisse!” Seda ma tegingi, sest minu vanima poja abikaasa on pärit Pärnust ning seetõttu viibisin tihtilugu sealkandis. Põhjust Pärnusse sõita oli muudelgi asjaoludel.

Kirjast 09.03.1990 *„Tere Kalju ja südamlük tere ka Sinu abikaasale. Ütlen ka Sina, nagu Sinagi. Aitäh muidugi kirja eest ja ühe omamoodi hea teate eestki. Asi puudutab Aune Kruusementi, keda ma tunnen — puutusime vanasti palju*

võimlas kokku. Tema oli hambatohter — proteesija. Helistasin temale ja teadvustasime üksteisele meie minevikku. Telefonitsi pikalt ei räägi, kuid asjad said oma õige koha. Leidsime teineteist varem teadmata saatusekaaslastena!

Aastaid hiljem selgus, et Imbi tunneb Viimsi kunagise vallavanema abikaasat, käinud tema matuselgi. Kohtunud oleme Imbiga pärast Pärnut korduvalt”.

Ilmselt on meil Vaaboga mõndagi ühist! Alustanud tegevust Orvuna Kasvanute Liidus (OKL), teatasin sellest Vaabolegi. Tema lõi agaralt kaasa tegevusele Pärnu osakonnas ning teeb seda vist tänaseni. Mina lõpetasin oma kaasalöömise, kuid sellest kõigest hiljem ning mujal.

Viljandis rakendus kohaliku OKL piirkonna töösse ka Margot ning tegi seda seni, kuni kolis elama Kadrinasse. Tema poole Kadrinasse pole jõudnud, vaatamata saadetud juubelikutselegi. Minugi elu on teinud omad korrektiivid, mis ei võimalda rändamist jätkata endisel moel. Teen nüüd rohkem seda kirjatööd, et ühtteist omasugustest tulevikule talletada. Kuidas see kõik õnnestub, on juba teiste otsustada. Rohked fotod vajavad sortimist ja sõnalist selgitustki...

Anna Saaga

Nüüd on aeg minna külla ühele toredale vanaprouale Siberist Anna Saagale ning lõhata Jüri puhutud seebimull sellest perekonnast. Nimelt rääkis sõber Jüri, et Saagade tüdrukud sattunud lastekodusse põhjusel, kuna nende ema ei jaksanud tütreid toita, kuulutas end surnuks, et lapsed saaksid lastekodu toidule. Kuis lugu tegelikult oli, selgub järgnevast.

Olin Anna Saagal külas - ei mäleta enam millal - kuid Anna oli siis 93 ja pool aastat vana. Tema on minule teadaolevalt ainuke siberlane, kes elas saja aasta vanuseks. Võib olla eksin ja eksimuse korral ka vabandan, kuid minu teada nii

see oli! Kuid aastaid hiljem sai Eestis 100-aastaseks Elma Josepson Mäetaguse vallast. Ta jäi imekombel ellu näljakülas Medvedkas, kus ta vahistati 1947. aastal väidetava varguse eest ning mõisteti 10 aastat vangistust.

Anna Saaga:

„Helve Pank — Tuuliku isa oli Narva Kalevivabriku direktor. Nemad elasid Kreenholmis direktorite majas. Simenson oli Kreenholmi Manufaktuuri direktor enne suurt pööret Eestis. 1940 sai tema järglaseks Aleksander Schipai. Reppo, kaitseliitlane, oli Linavabrikus dispetšeriks. Natalie Paulseni ema oli algul Aipolovo lastekodus kokaks ja tema isa oli ametilt arhitekt, kelle projekteeritud on hotell „Palace” hoone Tallinas” ...nii palju teavet mulle ühe korraga!

„Arnold Mölder oli intellektuaalne inimene. Tema vanem tütar Salme, lõpetanud äsja gümnaasiumi, ei jõudnud küüditamispäevaks koju. Ema lastega jäanuksid maha, kui ema poleks soovinud minna koos mehega. Jeršovkas matsin kaks selle pere tüdrukut!”

“Minu tütred olid Helga, Vaike, Virve ja Meeli. Jeršovkas olime kõik kaks aastat, siis läksime Novõi Vasjugani, kus matsin Meeli sealsele vanale kalmistule. Mina töötasin rajoonikeskuses tööstuskombinaadis, kus valmistati jalatseid, õmmeldi mitmesuguseid tooteid jne.. Helgi, nüüd Boženova, on Kadrina EPT söökla juhataja, Virve Gorjunova, töötab Narva Restaureerimise Valitsuses raamatupidajana ning Vaikel — praegu Mürk — on kaks tütart, kelledest noorem lõpetas Kunstiinstituudi ja abiellus möödunud suvel. Vanem neist abiellus samuti, kuid õige pea läksid mehega lahku. Vaike elab Võru linnas”.

„Millistel asjaoludel sattusid Teie tütred lastekodusse?”

„Nad läksid sinna samadel põhjustel, nagu lätlased Seimalised. Barakki, kus olime, tehti söökla ja meil polnud enam kusagil elada. Hiljem ostsin endale maja ja võtsin ka lapsed lastekodust enda juurde. Minu ostetud elamine polnud

suur, vaid 3,5 x 3,5, kuid ta oli ikkagi oma. Virvel on sellest fotogi. Tema käis 1990 ka Novo-Vasjuganis”.

Jüri räägiti: „*Ena läks metsatöäle, kust saatis oma surmateate, et lapsed saaksid lastekodusse, kukkus kummuli ning oli ümber lükatud!*”. Nii lõppes üks Jüri räägitud ja teatud lugudest.

Saaga talukoht asus Kadrina külje all ning tema leidmisega oli tükki tegemist. Kuuldule lisan artikli, milline avaldatud ajalehes „*Viru Sõna*” ning kirja on pannud selle Peep Kärp, kellega olin koos Narva-Jõesuu sanatooriumis ja keda külastasin Rakveres Ingegard Pihlakuga. Kokku saime Kärbi Peebuga ka Rakveres küüditamise 50. aastapäeval.

Veidike minust lastekodus

Õppeaastal 42/43 olin esimeses klassis. Talveks saime uued talveriiDED.

1944. aasta: 25. juunil algas sõit Kruglovosse silmahai-guse pärast. Sinna sõitsime leivanormiga, tagasiteel pidime endid ise toitma. Tagasisõit algas öökülmade aegu. Laeva ootasime jõe kaldal lageda taeva all, kus ka ööbisime. Kaua? Ei mäleta täpselt, kuid piisavalt pikalt, et see meelde jäi.

Veel märksõnu sellest aastast: Haiglas, kus olid nn tugevama toiduga patsiendid, vene keeles *усиленики*, parempoolne korpus lastekodus, puude saagimine, uued riided — valged? Siis veel Heino ja Ennoga lambakarjas ning nn. дедсовет.

1945. aasta: Karjas Uvaalides, nii sigade kui lehmadega, Petka Sergun, kirjad koju, Võidupüha 9.mai 1945 ja 2. klass.

1946. aasta: Karjas, augustis koduteele. 1945/46. aasta 3. klass.

Üks seik on mälus jäänud udune: „*Miks olin ühe talve eelkoolialiste rühmas?*”. Samas mäletan sealt Ingmar Randveed, kes lastekodusse saabus viimasena 1945. aastal.

AIPOLOVO

Meenutused Aipolovo Siberi lastekodust

Olime me lastekodus priileival? Seda nüüd küll kindlasti mitte. Kel kael vähegi kandis, see kohe ka tööle pandi. Esimesed mälestused kanduvad ohakate kitkumisele põldudel aiamaal, kus laiutas niinimetatud detdomovski tšum (lastekodu põld) oma kahekümnekahel hektaril ja jõekene Vasjugan tegi tema ümber suure kaare. Oli see töötamine lastepärane? Kitku aiva jõudumööda? Seda ta nüüd küll kohe teps polnud mitte. Igale mõõdeti normina võrdsed tükid ning tee või selili, enne süüa ei saanud kui antud siilukene puhas. Polnud seal eestimaiseid siidkindais lapsi, kel töötegemine keelatud.

Peale kitkumise tuli muudki korda teha. Pidevaks kohustusteks olid mitmed toimkonnad köögis, raskeim neist vee vedamine kooguga kaevust. Sellel teol tüdrukuid ei kasutatud. Vett tassiti kahe sangaga nõus. Ei meenu, oli ta metallist või puust, parasjagu raske aga küll. Toimkonna koosluse moodustas trio. Kaks kandsid, kolmas sikutas kaevust pange, kallas sisu nõusse. Köögi juurde jõudnult tuli vesi kallata puidust renni, sealt voolas see köögis asunud suurde tünni. Lapse kasvu mõistes asus renn küllaltki kõrgel ja siin aitas kolmas seda tagant tõsta. Talvel oli tegu pakases kerkiva jää kuhjaga. Töö tuli teha, toit kui selline, keeta. Olgu viimaseks või tühipaljas teelurr.

Osa toimkonnas kooris köögis kartuleid. Mugulate mundrist vabastamine oli tulus tegevus nuka taga paikne-

nud pliitahju kolde tõttu, kus suurepärane võimalus kartuleid küpsetada.

Tegu pidi käima salaja, kokad näha ei tohtinud. Keegi seisis valvepostil, kui mugulad tuha alla mattusid. Paraku levis valminutelt spetsiifilist aroomi ning alatasa esines ka vahelejäämisi. Karistused polnud eriti karmid, ilma nendeta lahendam. Sel juhul polnud pikka noomimist ega järgnenud valvsamat silmaseiret.

Veevedajatel lubati kolde ees endid soojendada, kuivatada. Sel tegevusel jälgisid nad ka kartuleid kokkadega, et esimesed ei söestuks, teised ootamatult peale ei satuks. Selline lisatoidu saamine oligi põhjuseks, miks köögi toimkondadesse vabatahtlikult kiputi. Eriti talvel, kui mujalt midagi võtta polnud. Kuis sinna saime? Kindlasti oli tegemist graafikuga, sest igamees iga päev sinna ei saanud. Laiskade vahel esines.

Kogu päev kartuleid ei kooritud, pidevalt vett ei veetud. Vaheaegadel tuli laudu katta või koristada. Teinekord leiba lõigata, portsjoniteks jagada.

Toit oli põhiliselt lurr ega täitnud kõhtu, kuid hinge hoidis ilusasti sees. Hommikul pandi lauale 1/3 normileiba, kausi sisse magusavõitu teed. Kas võid juurde anti, pole meeles, kuid või on mälus teralisena suurtes vaatides. Miks teraline? Oli millegipärast sulatatud. Vast tunni mahu suurendamiseks? Võibolla oli sel kujul teda lihtsam sinna sisse toppida. Viimane variant vist ongi õige? Pühadel ja pühapäevadel oli tee piimaga.

Lõunal koosnes menüü kas supist või satiruhhast — ja hukõrdist — lisana 1/3 leivanormi. Õhtul anti kolm-neli koorega keedetud kartulit paari tulisoolase kalamaimuga. Kartulid kadusid kõhtu koos koorega, kalad leivatükiga. Lurtsti paar sõõmu teed kausi põhjast ja korpusesse — magalasse. Seal janutas pikemat aega, jõime jääkülma vett. Haigeks ei jäänud. Egas tervet menüüd pole peas, kuid tao-

lised olid põhikomponendid. Vahest vast saime suppigi, suurtel pühadel küpsist.

Leivanorm oli 500 grammi päevas. Jahukört polnud jahust, kui oligi, siis haruharva. Keedeti seda loomakoogist smõhhist. Oli teine hernestest, linaseemnetest ja millest veel? Seda loomade toitu hankisime muudelgi võimalustel, lutsisime teist kui kommi. Oleks vaid rohkem olnud!

Ahjude kütmiseks magalates tuli puudki endil saagida. Tegime seda kahemehe saega triona. Kolmas istus puutüvel, et see paigal püsiks. Kaks vedasid saagi enda poole, kuni vajalik tükk kütteks kukkus. Seejärel kõik algusest. Puud olid toored, visisesid ahjus, ei andnud kütmisel õiget soojagi. Toad jäid jahedateks, teinekord külmakski. Magasime riietes, mõnikord lükkasime voodid kokku, pugesime üksteise külje alla. Külmetushaigusi ei põdenud. Sealne kliima oli kuiv, õhk seal puhas, keemiata. Meie õnneks. Talvekülm ulatus teinekord miinus kuuekümmeni.

Sügistööd enne talve veeretasisid omad mured. Tuli käia koolis, koristada põllul juurikaid. Tõele au andes, olime saagi võttel rohkem lastekodu töötajate abilisteks, kuid ega seegi tõik andnud asu logelemiseks. Palju neid töötajaid oli? Kes meist neid luges. Mõni ikka oli.

Töid-tegemisi jätkus muudelgi maadel. Koristamist vajas hein, korjamist metsamarjad. Et seal marjaaedu olnuks, küll ei mäleta. Vast ehk peale meid ja 1946ndat ja hiljem.

Marjamaadele metsa alla sõitsime allavoolu suurel aerupaadil Kilivati nimega paika. See oli maa-ala Vasjugani vastaskaldal voolanud jõeharu veerel. Kaasa võeti toiduained kuival kujul, seal neist lõkkel keedeti meile kõhutäidet. Igapäeva rutiinile oli seal olek meeldivaks vahelduseks, omamoodi seiklusekski see mõnepäevane lähetus.

Marjad olid suured kui pisikesed kartulid ja väga magusad mustad sõstrad; oli neid muustki sordist. Meile piisas neistki, mustadest. Suhkrut polnud ning marjad kuivatati suurtel võrgust restidel värskes õhus, milline seal oli kuiv.

Kuivadest marjadest küpsetati talvel pirukaid. Kui tihti neid tehti? Mõnikord ikka.

Kuivatati ka toomingamarju. Jällegi pirukate tarbeks. Nende küpsetiste sisu ragises hamba all, kuid alla läks maiuspalana.

Kuivatatud toomemarjad kuivatati ja siis purustati uhmritaalises asjanduses, sealt kohe taignasse. Suhkruta. Kustkohast seda võtta oligi. See magus, nimetusega suhkur, käibis suurte kamakatena, mitmel moel teda tükeldati, teed juues suus hoiti, meie ahjukoldes seda sulatasime, kommi tegime. Raudselt püsib ajus, et küpsed marjad toomingatel olid suured, magusad, sõime neid sügiseti nõrkemiseni. Peale söömist oli suu „paks”. Analoog Eestis ei sünni absoluutselt tarbida. Kontrollisin teadmisi kordusreisil — minu mälu mind ei petnud.

Saagi korjamisel sügiseti ei piirdunud vaid marjadega. Kogusime ka kolbaad ehk karulauku.

Taas aerudele, et jõuda kaugemale rikkamale jõe kaldale. Seal võis neid kui vikatiga niita. Otse loomulikult korjasime meie neid kätega ja lehthaaval. Soolatult kõlbasid nad talvel salatiks, sestap oli vajalik lehthaaval korje. Tehti neist ka pirukate täidist. Karulauk soolatult polnud eriti maitsev, värskelt siiski parem, kuid vitamiine andis, skorbuudi eest kaitses.

Küttepuud veeti samuti taigast ning ikka samase suure aerupaadiga. Palju kütet soojale kulus? Vähemalt mitte vähe! Põhikogus läks köögile igapäevaseks tarbeks. Peale selle olid magalad, juhtide-kasvatavate-töölise elamised. Kuis kõik täpsemalt toimus? Eks kasutati vanemaid poisse, töölisi ja keda veel? Meie, alaealised, seal metsa ei langetanud, paadil vedasime küll. Metsa langetustööd tegime komanderingul Kruglovsse oma „*haigete silmadega*” normina kaks ruumi puid kahele ühe päeva toidu tasuks. Egas me normi alati suutnud täita, seepärast kasutasime pettustki, ladudes eelmised riidad teise kohta. Jäime vahele? Vaevalt.

Keda need eelmised huvitasid! Tähtsamaks peeti sel päeval tehtut.

Kevadtalvine töö oli kasepungade varumine. Seegi ikka normepidi. Suviseks kohustuseks oli teha talvesööta loomadele, ehk vihtasid jõekaldal kasvanud lehtpuudelt. See tegu meile meeldis. Otse loomulikult mitte vihtade poole pealt, ikka võimaluselt jõest kalu püüda. Kontrolli kohapeal polnud, tõendiks oli tehtud vihtade arv üleandmisel. Kolm oksa kimbus läks teinekord ühikuna läbigi. Kala kõhu tarbeks oli siiski tähtsam vihtadest. Kuis hankisime kalastustarbeid? Häda sunnib härja kaevu, inimese muudab leidlikuks. Nii juhtus meiegagi. Kõik sai tehtud mitmel moel. Kokstraadistki keeratu, püügiks võrgudki valmistatud. Mulle saatis õnged vanaema.

Meie suurim mure oligi igapäevane toiduhange sööklast saadule lisaks. Ametlikult antu jäi üpris napiks. Mõni leidis augu aida põhjas, mõni uuristas selle ise. Avastati ka seemnekartuli hoidlaid, alias ikka midagi hamba alla kõlblikku.

Kord toodi kolhoosile seemneviljaks pirakad seest tühjad mugulad. Keegi avastanud need ning kohe tekkis sanna-kanti voorijaid, karjakaupa näljaseid seiklejaid. Järgnes tirel vaibale kutsututega. Sain selle osaliseks minagi — väljus sealt aluspükstes paljas poiss. Vajalike ettevõtmisi riieteteta olek ei piiranud. Tekk ülle ning taigasse saagi jahile. Viluvõitu! Lõke põlema. Riieteteta tööle ei aetud, karistusele lisati tubane režiim. Kaua kestis karistus? Nojah, kõike ju ei mäleta. Mõni päev kindlasti. Kas aktsioonis tüdrukudki osalesid? Kes võiks teada sedagi, küllap omamoodi ikka.

Poiste erilõbuks, teenetegi tasuks oli hobuste jõe veerel jootmine. Kallas küllaltki järsk, turjal püsimine — kunst. Kord mind see kirju suksu maha puistas otse enda jalge ette. Peale ei astunud, hobul tarkust piisavalt.

Sigu, kui omamoodi kajaloode, kasutasime miiniotsijatenä kartulite järelnoppel. Kärssnina sai järjekordsel leiul jalaga, pidi leitu loovutama. Kärssaliselt ärandatu/erastatu

sattus põhjatu tasku kaudu üleriide alaääre soppidesse. Taskud pidid tühjad olema. Neid kontrolliti, kuid mantli alaääre vastu huvi ei tuntud. Sead olid meiega harjunud ja talvel passisid peldiku taga sooja junni ootuses. Selline see vastastikune käsi-peseb-kätt huvi oli. Parimatel tahtmistelgi ruigamitest pääsu polnud, kuna talvel välivetsu ukсед ei sulgunud.

Tühjadest taskutest mantlisoppidega veel niipalju, et aegajalt tulime kui baleriinid, mantlid alt toruna kaardus, tulija raskuse all lookas. Peamine nõue täidetud, taskud tühjad. Seegi oli elu.

Teada värk: oma armsas emakeeles rääkida ei tohtinud. Vast isekeskis omavahel. Kui sedagi. Sest harjumus oma osa mängis, paljudel keelgi ununes osal aga kindel tahe meeldida enamusele. Nagu tänagi kombeks. Enamus oligi venekeelne.

Kollektiivsusele omaselt, kehtestati igale hüüdmise nimed. Enn Pärn oli eeslina osjол, seda omaduse tõttu liigutada kõrvu. Püüdsime seda temalt õppida, kuid edutult. Igal siiski oma oskus enda võimetega. Selle meie õppevõimetuse tõttu, tuli Ennul tihti kellegi palvel oma oskust esitada. Ära hiilga oskustega, lõpuks ise kannatad.

Otto Vee oli kangekaelne uprjamštšik. Meie omavahel klappisime, koos siiagi saabusime. Miks Viktorile rikka buržui nimi omistati, ei teagi. Küüned olid tal küll oma poole, kadegi teine. Võibolla kiitis liialt oma elu Eestis. Võta nüüd kinni.

Reppod olid reepad-naerid. No nende nime kuju juba ise teenis selle hüüdnime. Kalju Nõmmik krõsa-rotina, oli see õnnetu, kes kõikjale ronis, tema kukkumisele seedri kukilt järgnes seljavigastus, tekkis „sepik” selga. Loomult oli veidi noriv, kuid talutav. Oli hullemaidki. Tarkpea Jüri Lehtrandile kingiti vetruva kõnnaku tõttu kutsungiks pružõõna-vedru, lisaks veel ka pistrak. Püüdnud kala piskaari hõiskas tema: „*Пистрака поймал — пüüdsin pistraki ja oligi nimi küljes*”.

Heal lapsel mitu nime. Kolmandana kleepus talle nimeks durak, ehk lihtsalt loll, tuletatud tema suurest jutust.

Selliselt see aunimetuste värk seal kulges. Hans Vee oli полица, mis võrdus tema isa ametist politsei, Heino Pajos feldmarssal Paulus, mõnest sai lihtsalt fašist. Minust endast sai hüüdnime läbi Kulik, Soolind selline, kes millegagi silma ei paistnud. Pole temast midagi meenutadagi.

Töötajad, kasvatajad, karjapoisid

Suhhušinat, kui Pukat-kahurit, kelle hüüdnimi sõltus tema kogukast tagumikust, mäletavad kõik, kellega lastekodust juttu olnud. Kord oli Puška-Kahur punapäise Pezmentseviga pealvaatajana kaasas, kuidas see meid vooditest välja ajas, meid magalas mõnitas. Mitmetel tuli enne ärkamist sõita jalgrattal, milleks kutsuti tegevust, kus varvaste vahele torgati paberitükk, milline põlema süüdati. Meie kasvatajad kartsid meie sealoleku algkuudel neid toonaseid vanakesi ehk dedovtšiina korraldajaid. Kui viimased olid meilt tööle ära saadetud, hakkas kõigil kergem ning rahulikum. Järelikult pärineb sõjaväes levinud nn dedovštšina kaugematest aegadest.

Kasvataja Vjatkin tuli peale haavatasaamist rindelt. Tema paremat kätt kaunistas tumemust nahkkinnas. Arvasime, et varrtukas peitus protees. Mees oli pikka kasvu, kandis halli ülikonda. Tema põsed roosatasid pidevalt. Rindemeest loomulikult austati, pisut kardetigi. Õpetas meile sõjalist teadust. Lastesse suhtus mõistvalt, liiga ei teinud. Meie suhtumine polnudki niivõrd kartus, kui just austus rindemehe vastu.

Zintsenkosid on teada neli: Mihhail, Nadežda, Galina, Maria. Nadežda oli kasvataja, Vend Mihhail algul kasvandik, hiljem lastekodu tööline. Mihhaili naine oli Panna Andrejevna, kelle pärast mees valinud endale poomissur-

ma. Mille ise voodis täide viinud. Nadežda elas Sredni Vasjuganis, kus ka suri. Galina abiellus Heino Mölderiga, kes oli samuti lastekodus töölisena. Hiljem elas Galina vanema pojaga Kargassokis. Maria maeti Kargassoki kalmistule.

Tamara Izbõševiga oli tegemist Trahhoomi reisil Kruglovsosse. Tema sõitis eraldi omaette kajutis, meie vedelesime, kus juhtus. Leiba jagas ta meile oma kajuti aknast. Meie röövlielu ta eriti ei seganud, selle vastu huvi ei tundnud. Tegime, mis pähe tuli, toitu hankisime sealt, kus seda oli.

Njänja Fiza oli sanitar haiglas, samas, kus Tamara haigeid ravis. Põhitõbi oli sügelised. Siis meid määriti ühe tameda määrdega, haisesime, olime kui neegrid. Fiza vedas sööklast haiglasse toitu, jagas selle portsjoniteks. Igale ninale oma jagu. Haiged kõhud said leiva kuivatatult. Põrandate pesu oli samuti Fiza eha.

Üht jalga lääpav Komarov, kelle haavatud jäse oli jäik ega paindunud põlvest, tuli otse Soomest Talvesõjast. Sellest see veetav jalgki. Kuulasime tema sõjamehe lugusid, tema jagas muljeid meelsasti. Soomlased olnud koledad mehed, hüpanud puude otsast venelastele turja ning pussitanud surnuks. Kuuli olnud patt raisata.

Praegu sellest sõjast kirjandust küllaga, teadmisigi piisavalt. Toona olid temalt kuuldud lood meile väga põnevad. Lastekodu teenindas ta puusepana.

Enim tuntud kuju oli siiski lastekodu tallimees Jakov Romanovitš. Tema lubas meil hobustel ratsutada. Mitte niisama, lõbu pärast, vaid neid karjamaale viies või sealt tuues. Poisid muudkui jälitasid norides, millal lähme? Karjamaad asusid Uvaalides või siis detdomski-lastekodu Tšumis. Uvaalid = Kuppelmaastik, Tšum asus lastekodu põldude ääres. Uppunud must iludus Baikal, tuli meil ära süüa. Saime liha. Kuigi hobusest kahju, läks tema keha alla küll.

Tallimees oli oma isikupärase jutustiiliga muhe kuju, kelle elu ja surmgi seotud hobustega. Suri ta ühe täku kabjalöögist.

Juut German Roitman oli lastekodu puhkpillipuhujate dirigent, juht ning õpetaja. Kust pillid tulid, teadmata, kuid orkester oli. Vast tulid pasunad koos Germaniga. Roitmani teinepool oli pisikene ja lookas. Vist sepikuga seljas, nagu öeldi küürukandjate kohta. Pillikooris oli palju eesti poisse. Aleksander Karamzin, kellele elevant astunud kõrvadele, tagus trummi. Sass läks peagi na trud, kes järglaseks sai? Orkester esines pühade ajal mais, novembris jne. Ka matus-tel. Poisid mäletasid mängimist Tagajev-noorema haul. Trenni tehti suvel õues, talvel klubis.

Roitmanid elasid haigla suunalt vaadatuna vasakpoolses teises tänavaäärses majas, kasvatajate elamu kõrval. Kus elasid töölised Leonid Nitškov ja eestlane Heino Mölder? Vanemate korpuses, kus Jelizaveta Legitševagi. Nii võis olla küll. Meie neid vanemaid kolleege eriti vaatamas ei käinud. Pigem vältisime kokkupuuteidki.

Aga karjaülem Borsetšov? Inimesed erinevad isikuti. Tema oli oma poiss!

Ümaranöolisest punakasblondist karedahäälses lüps-jast pole enam teada saanud, kui et ta olnud Vakasovi naine. Miks tema mulle meelde jäänud? Mõni hooaeg käisin karjas ja tema oli see, kes meilt karja vastu võttis, hommi-kuti andis maaalusest keldrist karja kaasa tooreid kartuleid töö eest karjasena. Neid me lõkkes küpsetasime. Kartulitele lisaks saime ka liiter piima päevas lisana sööklas hommikul ning õhtul veel pool liitrit. Seega oli karjus eelistatud olu-korras toitlustamisel. Lisaks püüdsime karjas kalagi. Järvest omatehtud püünistega. Olid sellised pajuvitstest punatud koonused, kuhu kalad sisse said, välja enam mitte. Teinekord oli kalu hulgal, et lasime need köögis suurel pannil praadida, Jagasime teistelegi. Kokad olid toredad, ei pelganud seda lisa vaeva. Üks Hnõõ-Hnõõ vahest virises, kuid selline oli tema loomus.

Kord, kui karjamaal Uvaalides vasikas sündis, saime veel lisa piimagi. Meenub jutt, kus karjapoiss on kuningas.

Omamoodi nii ta oligi. Ega igamees sellele ametile saanudki. Pidid olema hoolas, armastama loomi ning loodust. Igal meist olid puhkepäevade andjad. Vast sellises seisus ma konksu alla neelasingi?

Vasikaga oli üksjagu tegemist. Meie must karjapeni kait-ses vastsündinud ema eest. Ei lasknud vasikale ligi. Viimane aga muudkui kippus. Nii nad omavahel võitlesid, kuni vasi- kas ära viidi. Keegi meist jooksis abi järele. Lehmali olid kõr- vad kistud ribades.

Karjapoiss kui kuningas. Miks mitte. Meil olid isiklikud nahast untad, sääsevõrgud ning pikad piitsad, nagu filmis Lõbusad semud. Piitsade laksutamist andis tükk aega õppi- da. Hommikused sääskede ja moskiitode parved? Polnud needki meelakkumised. Hommikul pidime vara tõusma, ko- he metsa, lõunaks loomad koju, et ära hoida kiinijooks, õh- tul nad karjamaale tagasi. Teised ammu õhtust söönud, kui meie metsast tulime.

Kui järele mõelda, siis töö ju harjutab toime tulema. Meilgi oli nii. Peamine vahend oli lõke, mis pidi kogu aeg põlema, keegi selle juures olema. Täissöönud loomad kogu- nesid kenasti tule ümber. Harvad olid juhtumid, mil kedagi kadunukest otsima pidi. Eks tegu oli ka meiepoolse treenin- guga. Kui juhtlehm Krasotka-iludus kohal, olid samas tei- sedki. Tema vedamisel see toimus.

Miškal karjaskäimisega ei vedanud. Kaotas kogu karja. No oskas ikka küll! Otsemaid võeti kohalt maha. Selle loo rääkis mulle Miška (Mihhail Karamzin) kui Eestis käis ja minu juures ööbis.

Lambakarjas olid mõnda aega Heinoja Enno. Kord kinki- sid mulle sünnipäeval oma suhkru portsjonid. Mulle ilmselt meeldis karjase amet, miks ma ikka just sel hommikul nen- dega Uvaalidele sammusin. Oleks vaid mälu, kust kõike lu- geda saaks. Küllap olin varemgi Heino-Ennoga seda teed kõndinud.

Sergunide noorimaga, Fjodoriga käisin nii sea- kui lehmakarjas, nii Uvaalidel kui mujalgi. Vasikatuleku päevalgi olime koos. Tore toimkond toona: mina, Fjodor ja ülemus Borzetsov. Ei iial lähe meelest!

Klinski-Glinski-Kljanski, kes õiget nimekuju enam teab, oli lastekodus laohoidjaks. Elased sellenimelised mäe jalamil. Paralleelselt mäega kulgenud tänaval Bezuglovite kõrval, Teiseks naabriks olnud keegi eestlane. Kes? Katja Kallismaa jutu järgi olevat ta koju vedanud lastekodu kraami. Olnud ahnepäits. Perekond tehti kulakuteks, kohut peeti lastekodu klubis. Juhtumit mäletasin Katja jututagi. Nende kodust leiti kott kuivatatud leibadega ning kulaku aunimetus oligi väljateenitud. Kohtuistung veel pealekauba. Levis ka kuuldus kahest kotitäiest leivakuivikutest. Lapsed lastekodust vahetanud leivaportsud muu söödava vastu, mida oli suurem kogus tükist leivast — neid huvitas suurem kogus kõhutäidet, mis muud. Mis kulakutest edasi sai, kes teab, kuid meid kõiki aeti kohtuistungit kuulama küll. Oh, neid aegu ammuseid!

Enda meelest mina leiba muu vastu ei vahetanud, metsamarju korjasin kõhutäie eest küll. Korjel ajasin neid ka kamaluga kurgust alla. Kõik ei peagi ühetaolised olema, sel juhul oleks elugi kole igav. Poleks keda kiruda, mustata, kelle üle irvitada. Vuih! Kui kole elu oleks sel juhul.

Lastekodu sepp oli minu kujutluses kandilise kehaehitusega küllaltki turske rangjalgne mees. Kasvult oli ta pikk. Tema nime ma ei mäletanud, kuid meeles olid sepašüte tegemised/põletamised sepašaja kõrval. Mäletan sedagi, et koda asus jõe veerel kalda peal, kus põletasimegi kasehalgusid söe saamiseks. Kased aeti auku, kaeti mullaga ning jõekalda kallakult köeti kollet. Tingimuseks oli: puud pidid söeks muutuma hapniku juurdevooluta põledes, teisisõnu hõõgudes? Uudishimutele oli see põnev tegevus, salapärane toiming. Hiljem kuuldut lisades: sepp olnud poolakas nime-

ga Rublah. Kel abiliseks pikakasvuline eestlane. Vaat selline oli seegi lugu isikliku mälu.

Sepad, sellid, õpipoisid... Oli sellinegi lugu kasvandikust sirgunud punapea Jekaterina Legitševa. Ta oli noor, kura-meeris või aeles vanemate grupi poistega. Mida siin imestada. Pea need lapsed noorteks täis ei kasva.

Lugenud nüüd Siberis lastekodude žurnaale Sredni Vasjuganis, sain teada paljutki lisaks. Sest saati teadsin, et Elga Lohvart sõitnud „*na Letšenije v Tomsk*” = Tomski linna ravile käskkirjaga nr. 96 4. juulil 1945 ja kohe samal päeval — tegelikult maandunud ta Toguris väikelastekodus. Kas peale ravimist? Temaga koos sõitnud Ester Pank, Uno Mell, Jekaterina Dize, Enno Reppo, Silva Simalis ja Lucia Seppar.

Kaljo Nõmmik oli lastekodus väikesekasvuline noriva loomuga poiss, mistõttu erines teistest, paistis silma. Kaljot sunniti tema kena lauluhääle tõttu laulma laulu „Minu Valge hani”. Samal ajal pidi ta ühel jalal keksima. Laulu sõnad olid sellised: *”Minu valge hani, konski plehku pani, ih-ih-hii, ah-ah-haa, konski plehku pani”*. Miks just sellised? Pole enam Kaljot, pole kellelt küsida. Koju naasnutena, saime temaga väga hästi läbi, vaatamata asjaolule, et Kamenõi külas ning lastekoduski ta mind hästi ei seedinud. Kodus olemine murrab tõkkesid.

Kamennõis ei meeldinud talle minu ja teiste laste ratsutamine puust kaigastel. Mängisime ratsutajaid hobustel. Eestiski tuletas ta mulle seda seika. Mõni asi püsib mõnel ikka väga kaua meeles.

Kaljo õe Laine kohta lauldi „*Eh Melanja, golova baranka, vohodi na stsenu snami tantsevatj*” ehk eestikeelde tõlgituna — „*Lambapea Melanje, tule lava peale, tule siia sina, tantsi meiega!*”.

Aipolovo lastekodust käisid läbi peaaegu kõik Vasjugani soodes orvuks jäänud eesti lapsed. Ka need, kes sealt edasi saadeti väikelaste jaoks määratud kohtadesse. Kui ma koos, Jüri Lehtrannaga 1989. aasta augustis ja septembris külas-

tasin sealseid lastekodusid, siis saime kohapeal tutvuda registreerimise žurnaalidega ja koostasime täieliku ülevaate seal olnud eesti, läti ja leedu lastest. Koos kõigi vigade ja ebatäpsustustega, mida tuli hiljem välja selgitada.

Sredni-Vasjunganis säilinud Aipolovo lastekodu žurnaale uurides selgus lastekodu pere rahvuslik kooslus. See oli parasjagu kirju ja arvuliselt järgmine: eestlasi 37, ostjakke 17, venelasi 92, lätlasi 5, sakslasi 4, ukrainlasi 12, poolakaid 2, leedukaid 1, mordvalasi 1, rumeenlannasid 1, tatarlasi 1, juute 1 ja 1 korealanna. Nagu nähtub, oli enamus venelastel, teisel kohal eestlased ja kolmas auhinnaline kuulus kohalikele ostjakkidele. Žurnaalis vaheldusid pidevalt venelased-eestlased-ostjakid. Eestlaste põhiline sissevool toimus aastatel 1942/43.

Külad, kust lapsed tulid olid: Novõi-Vasjungan, Novõi Igl, Makšejevka, Ognev Jar, Katalga, Timilga, Griškino lastekodu, Aipolovo, Mogutajevo, Vesjolõi, Sredni Vasjungan, Krutoi, Kalganok, Kamennõi, Volkovo, Maisk, Medveži Tšvor, Jeršovka, Malõi Tšvor, Malinovka ja Dalni Jar.

Eestlaste saabumine ajaliselt Aipolovo lastekodusse **1942. aastal** on selline:

maikuus: 13-ndal Henno Reppo ja 27-ndal Heino Pajos

juunikuus: 2. juunil Mihail ja Aleksander Karamzin, 19. juunil Arma ja Anitra Rammu, 22. juunil Viktor Griin, Laine ja Kalju Nõmmik, Ants Lohur ning Õie Nurk. Samal päeval, 22. juunil saabusid Aipolovosse koos Õie Nurgaga tema õed Helgi Nurk ja Maie Nurk ning Peep Varju. Nende kohta kannet polnud, kuid lastekodus nad olid. Niisamuti polnud nimikirjas Jüri Raag Vesjolõi külast. Sel päeval tuli ka lätlane Peters Vizums.

juulikuus: 27. juulil saabus Elga Lohvart.

augustikuus: 7. augustil Jüri Abner, Eugen Mägi ja lätlane Anders Vizums, 17. augustil Hans, Maie ja Otto Vee, Enn Pärn, Uno Mell, Kalju Tuulik ja Jüri Lehtrand.

septembrikuus 18. kuupäeval Virve Rajamägi, Reesel Raag, Milvi ja Meeli Paun,

novembris: 27. novembril Evi, Ülo ja Heino Mölder, 30. novembril tuli lätlanna Erika Mengelson.

1943. aasta: jaanuaris on kantud nimekirja Aleksander Schipai ja Margot Luuka.

1943. aasta veebruarist on nimekirjas Ago ja Milvi Reppo ning Ester Pank, kuid Jüri Pank puudub.

1943. aasta märtsis tulid 21. kuupäeval Eha Maide ja 28. märtsil Vaabo Kalbus, kuid puudub õde Imbi Kalbus?

1943. aasta juulis lisandus vaid lätlane Janis Lukstõn.

Datum puudus sel aastal tulnud Ilmar Siili saabumise kohta. (**aga 1944.** aasta 11. veebruaril oli sisse kantud Ilmar Siil). 13. märtsil Rein Nurk, 29. märtsil Jekaterina Dize ja 30. märtsil Deniss Simenson, kelle emal õnnestus põgeneda läbi soode Vesjolõist vahetult enne kevadise suure sulaga algust. Lõpuks jõudis ta isegi Eestisse tagasi! Sellest uskumatult edukast põgenemise loost on hästi põhjalikult kirjutanud pr. Hilda Orn raamatus „*Ka see oli elu*”.

1943. aasta maikuu 25. kuupäeval kanti žurnaali Enno ja Uno Marks.

8. juulil 1943 saabunud lapsi oli rohkem: Helle-Mall Birnbaum-Varlamova, tema õde Maie taas?, leedulane Ivan? Milts, Ivan? Piterson, Aivars Virbulis, Arma Rammu, Deniss Simenson? Ja huvitav-huvitav! – kõik nad saabunud Tšainski rajoonist Kruglovost. Oli see seotud meie kunagise seiklusega? Ehk aeg selgitab...

12. oktoobril tuli Astrid Heige Vesjolõist.

21. novembril: tulid Alja ja Silvi Simalis-Seimalis, 23. kuupäeval Virve ja Vaike Saaga ja Lucia Seppar.

13. märtsil 1945 registreeritud Ingmar Randvee oli viimaseks tulijaks.

Enamat lastekodus peetud arveraamatust ei leidnud, kuid vaevalt see täiuslik oli! Hea, et niigi palju saime.

Veel minu mälestusi Aipolovo lastekodust: 1942. aasta lõpp: Pärast lastekodusse saabumist augusti algul olin karantiinis majas, kus hiljem elasid Zintšenkod ja Nitškovid. Sel sügisel jooksime üle soo kooli paljajalu. Lumegagi. Klassis istusime mütsid peas ning jalad koolipingi sahtlis, vene keeles — *napma*. Külm oli. Meie riided olid nigelad, külmetasime.

Punapea Pezmentsev oli türann ja terroriseeris meid viisil, nagu see toimus sõjaväes sildi all dedovštšina.

Küsimus: „Millal läks sõtta lastekodu esimene direktor. Koos temaga läksid Iljin ja Nitškov või kes? Ega täpselt mäletagi.

1943. aasta: Elasime korpuses vasakut kätt esimeses, kui koolist tulla ja sööklast tulles paremat kätt viimases. Olime esimese pooles, teises olid tüdrukud.

Aasta algul mööda kinnikülmunud jõge saabus uus direktor Sarajaev ja sügisel saabusid lapsed Griškinost.

Meenutab Kadrinast pärit Evi Mölder-Valk: „*Olime Maiega lastekodus Aipolovos Dalnij Jari poolses korpuses voodinaabrid. Kui olin Maie juures, rääkis ta, et teisel pool tema kõrval olnud voodis surnud üks väike tüdruk, kuid kes, seda ta ei mäletanud. Minagi mäletan seda surmajuhtumit. Tüdruku nimi oli Varja ja ta suri tiisikusse*”.

Evi ei mäletanud jälle oma venna Ülo viibimist Aipolovo lastekodus. Minul on see küll meeles, kuis väike Ülo meiega saunas oli, kuid millal, ei tea minagi. Millegipärast on tema mulle mällu jäänud. Vast oli põhjuseks huvi uue poisi tuleku vastu või puutusime muudel asjaoludel kokku — kes teab, kuid meeles ta mul on. Ju oli meil temaga rohkem kokkupuuteid lastekodus. Hiljem viidi Ülo mujale, Jüri teada Aipolovost Togurisse, Evi teada kohe Parabeli. Parabelis oli küll sel ajal Novosjolõ lastekodu, kuid sinna meilt kedagi nagu ei viidud.

Evi meenutab: „*Aipolovost mäletan käsitöö tegijat proua Vanausi. Käisin tihtilugu tema töid imetlemas, temalt õppi-*

mas. Lastekodus oli väikese pojaga njanja Marusja, kes võttis endale kasvatada haige vigase tüdruku, keda nende juures hoidmas käisin. Tihtilugu ööbisingi seal. Tomskisse tööle saatmisel anti mulle kaasa dokumendid:

1. külanõukogu esimehe ja kooli direktori Berestova allkirjadega tõend 30. 08. 1945, et olen lõpetanud 3 klassi,

2. tõend, et olin Aipolovo lastekodus alates 1942 kuni 5. september 1945,

3. meditsiinilise kontrolli läbimise tõend märkega „здоровая” — terve, kuupäevaga 30.08.1945

4. iseloomustus 29. 08. 1945 kasvataja Gorlovalt.

1946. aastal Eestisse tulekul sain tõendi 19. septembrist 1946 nr. 083 медосмотр — здоровая (arstlik ülevaatus — terve),

2. neljanda klassi lõputunnistus 04. septembrist 1946,

3. 3. septembri 1946 tõendi Kruglovo lastekodus olemise kohta alates 1945 kuni 03 09 1946”.

Veel Evi mälestusi Aipolovost:

„Sain koolis õppimise eest kaks kiituskirja — esimene kandis numbrit 6 daatumiga 23. veebruarist 1944, alla kirjutanud direktor Kurasova ja teisel kuupäevaks 30. mai 1944 ning allkirjastatud õppeala juhataja Berestovskaja poolt”. Need olid Evil säilinud dokumendid, mitte mälu!

„Õppeaastal 1943/44 oli 2. klassi juhatajaks ning õpetajaks Vassiljeva, sama klassi kasvatajaks lastekodus — Suhušina” (ähmaselt meenus mullegi midagi).

Evi 2. klassi tunnistuselt lugesin õppeained:

Esikohal olid vene keele oskus nii suuliselt kui kirjaliikult. Järgnesid ilukiri, matemaatika, joonistamine, laulmine, sõjalis-kehaline ettevalmistus, käitumine, puudunud päevad märkusega „haiguse tõttu...” ning kümnenda punktina olid kirjas hilinemised. Selline kogus aineid tuli läbida meil teises klassis. Evil olid tunnistusel vaid neljad-viied, ei ühtegi hilinemist ega puudumist.

Koolis olnud direktoriks Jegorkin, õppeala juhatajaks Belov? Mainitud nimed kuulsin teistelt, kuid mäletasin selgelt oma õpetajat, roosapõselist sinises vatikuues Niina Kuzminitšna Vakantsovat, kes ühekäelise Jegorkiniga abielus. Mõne aja möödudes läksid nad lahku. Pärast meie Eestisse minekut läinud ta Taškanovile mehele, temaga koos sõitnud Kargasokki. Nii esimesed kui teine suhtunud meisse väga mõistvalt, jaganud heatahtlikult meie saatust.

Aipolovo koolis olnud mammuti kihv — vaat seda mina küll nüüd üldsegi ei mäletanud! See-eest oli mul meeles, kuis Miška Karamzin koolis türklaste päid joonistas Kust tal need türklased meelde jäänud? Üks loll võib rohkem küsida, kui... Olgu! Kuid fakt jääb faktiks. Fotol esimene vasakult Mihhail Karamzin ja tema Türklase pea:

Mina olin koolis tavaline keskpärane õpilane, haiguse tõttu jäi aasta koolis käimatagi.

Evi Mölder meenutab Rakveres 29. juulil 1991 ja oli tore lugeda tollaseid alalhoitud tummi tunnistajaid-dokumente. Läbisin minagi seal kaks klassi, kokkuvõttes kolmandagi, kuid jäljed paberil mul puudusid. Alklasside õpilaste mälus on vähe säilinud elust ja tegevusest koolis.

Õppeaastal 1944/45 oli 3.-da A õpetaja-klassijuhataja taas Vassiljeva, kooli direktor ikka Berestovskaja. Nähtavasti käisime Eviga paralleelklassides, sest minul oli õpetajaks Niina Kuzminitšna! Õppeainetele oli lisandunud geograafia ja kirjandus, 10-punktilisest loetelust kadunud ilukiri ning hilinemised kooli.

Neljanda klassi lõpetas Evi juba Kruglovos hinnetega: vene keel 5, matemaatika 5, kirjandus 5, maateadus 5, ajalugu 4, joonistamine 5 ja sõjaline ettevalmistus samuti 5. Tubli, Evi! Ainukene 4 oli seetõttu, et vastanud küsimusele „*Kas sõda oli õiglane?*” sõnadega „*ei olnud*”. Evi suhtes ta seda tõepoolest polnud. Niipaljudest siis sel päeval Evilt teadmisi koolidest Aipolovos ja Kruglovos.

Siit moraal meie koolide likvideerijatele-muutjatele-reformijatele: „*Kaovad õpilased — kaob kool. Õpilased suunduvad ise sinna, kus võimalik õppida. Õpetage lapsi, küllap selleks soovijaidki leidub!*”.

Selles tarkuste jagamise templis olid minu esimesed koolitunnid, siin kirjutasime paberi puudumisel ajalehtedele, Elga meenutustel kasetohulegi — äsja omandatud venekeelsed teadmised. Siinsetel koolipinkidel mängisime sulemängu, mängides rikkusime needki kirjutamiseks mõeldud vahendid, mis meile jagati. Eriti osav mängur oli Kalju Nõmmik, kel taskupõhjas ikka mõned suled pesitsesid. Temalt sai alati neid laenata.

Külm. Istume klassis läki-läkid peas, käed uputatud varrukaisse, jalad korjatud istmike alla. Meisse tambitakse usku suure juhi armastusest laste vastu, kuid ulmejutu kuulajad mõtleavad söögile. Saaks kordki kõhu täis! Õpetaja loengut saadab õpilaste kõhtude virin. Siinmail ei saanudki nälgatundest lahti, kuigi tõelist nälgagi lastekodus polnud! Oli see tunne tekkinud lahja lobiga veninud maost lähkritaolises vatsas? Küllap sellestki. Sealt see haavanditeni arenenud mao katarrgi lapse kõhus!

Talvel oli raske leida hamba alla lisa, kevadest sügiseni palju kergem. Kes varastada oskas, sel oli aasta ringi kergem, kuid kõik polnud varasteks loodud. Läksime kööki vett kandma. Vesi tuli ammutada kooguga kaevust, kallata ämbrist kahe sangaga nõusse ja vedada see köögini ning rentslist kallata köögis asunud tünni. Suvel polnud kandel vigagi, kuid talvel seda raskem: tekkisid jäämäed ja need olid libedad — kukkuda tuli tihti. Kui nõud kandsime kahevahel, siis renni kallamisel oli vajalik kolmanda abi, sest sissevool asus küllaltki kõrgel, kandjad aga vanuses kümne aasta ringis. See-eest olid küpsetatud kartulid garanteeritud, kuigi eriti mitte lubatud. Neid saime koorimise toimkonnalt, tünn täis, koorisime ka ise neid tufleid. Ahjusuu ääres käisime end soojendamas, suu ise asus koorimisruumist ümber nurga

vasakul, välisukse ligidal. Soojendasime seal ahjusuu paistel endid ning segasime süte all kartuli mugulakesi. Agaramad ja leidlikumad hankisid toidulisaks herneid või teri Dalni Jarist aitade alt põrandalaudade vahelt urgitsedes. Keegi pidi „*suhharit tegema*”, st valvama, et märku anda, kui keegi soovimatu oli liikvel.

Lastekodus terroriseeriti meidki, väiksemaid. Oli seal punapäine kõhetu väga agressiivne Vassili Bezmentsev. Rivistas meid öösiti, tegi „*jalgratast*”, mõnitas ja korraldas läbiotsimisi. Mis leidis, selle ära võttis. Olukord, kui praegu nõukogude armees. Seal kaklesin ühel vanaaastaõhtul Petersiga, lätlasega, kel vanem vend samuti lastekodus. Pärast kartsin vanema Vizumsi kättemaksu. Õnneks seda ei juhtunud! Tavaliselt järgnes ikka suuremate „*veretasu*”. Seal tuli kanda karistust pärast seemnekartulite virutamist: direktor Sarajev võttis üleriided ült ja seejärel jooksimise teki sisse mähitult ikkagi omi tegusid toimetama. Magamiskate ümber ja *на зорелое*, st põlendikule metsa alla lõket tegema. Riieteta olek polnud meile takistuseks!

Napist suhkruportsust keetsime magala ahjus kompekke, sai kauem magusat lutsida. Suhkur sulas koheselt soojas teevees. Viktor Lapšin virutas mult madratisse peidetud leivakoogid. Saanud sööklast portsukese, oli kahju seda koha ära süüa! Leib, see meie suurim aare! Käkerdasime ta omas ühikas sitkeks ning kleepuvaks ja pruunistasime ahjutule paistel. Leib lõhnab, kui teda napilt käes, imemagusalt. Lõhna peale varas selle leidiski. Pärast kiitis: „Küll maitseid hästi su käkid!”. Mul aga teda kuulates pisarad silmis.

Karjaskäimist proovisid mitmed, kuid nende käest kadusid loomad. Tea, kuis mul õnnestus karja nii hoida, et ükski loom kaotsi ei läinud. Käisin nii sea- lehma- kui ka lambakarjas. Kord, minu karjas olles, sünnitas Punik mäeajalamil vasika. Lehm kaitses ilma tulnut ja kui meie karvane karjakrants temale ligines, ajas sarved vastu. Koer kargas kõrva kinni. Lõpuks olid poeginu mõlemad kuuljad narmastes ja

verised. Vasika viis minema too samane tallimees, meile tuli preemiaks pool liitrit lüpsisooja piima. Selline siis see mälust kerkinud killuke.

Reisil kuulsin, et täkk olla selle heasüdamliku, meile aegajalt ratsutamist võimaldanud tallimehe surnuks löönud. Kahju temast! Igal oma saatus.

Piimaandjate ohjamisel oli vanemkarjuseks Vladimir Borsetsov, karja juhtlehmaks — Krasotka, kolmas oli minuga karjas väikesekasvuline paksuke Fjodor Sergun.

Suvel oli karjas tore. Loomad söömas, meie küpsetame lõkkes hommikul töötasuna kaasa antud kartuleid. Sarvili-sedki koolitatud: kadusid taigasse ja kojuminekuks olid oma juhi vedamisel lõkke ääres kobaras, aegajalt ajas neid punkti ka neljajalgne must peni. Sellisele väljaõppele olime tänulikud just vanemkarjusele. Karjapiitsad õlgadel, nende sabad teetolmus lohisemas, astusime karja taga. Põnev! Aegajalt tegime piitsaga heleda laksu ning sellele kuuletus kogu kari. Kui vaid neid parmusid, sääski ning kihulasi poleks olnud! Keskpäeval lehmade kiinijooksul andis karjale järele liduda, siis polnud piitsadestki tolku. Varastel hommikutundidel kimbutasid mustmiljon sääske-kihulast oma rünnakutega. Meid kaitsesid nende eest suured sääsevõrgud üll. Mis parata, selline see karjaste elu seal oli.

Möödunud karjaraja algkohast, jätkus parem teeäär sooga, kus käisime jõhvikal ja sinikaid söömas. Soos kartsime usse. Kui siugu nägime, üritasime hirmule vaatamata ta vageks teha. Siinkandis levis uskumus: „*Kes ühe ussi tapab, saab seitse pattu andeks!*”. Kuigi ei teadnud endil patte olevat, pisivargused välja arvatud, oli sooviks siiski neist vabaleda.

Soost üle tee oli гореловка, kunagi põlenud männitukk. Siin käisime rättsikute varutud pähklihoidlaid otsimas ning männivaigust nätsu korjamas. Männivaik oli hea vitamiiniallikas, kasulik hammastelegi. Kevadel oli kerge peidikuid leida, sest pähkliid upitasid siis taeva poole oma helerohelisi

iduotsakesi. Olemegi lastekodu asupaiga külje all. Kui Toguris rippus seinal „*Tervitame oma kasvandikke!*”, siis siit kus risti-põiki lebamas puutüved, leidsime vaid lagedad väljad.

Annab ikka imestada, kuhu inimesi elama loobiti! Nii enne kui ka pärast meid. Õhust näha ääretud sood, rabad ja mülkad, soode sekka paisatud kinnikasvanud järved, ligipääsmatud põlislaaned. Talvel loodus veidi lahkem ning kutsuvamgi, sügisel ja suvel lihtsalt kugistab alla iga tulnu. Tänapäeval, neljakümnendatega võrrelduna, olukord veidi muutunud, appi tulnud kiilikud, kuid ikkagi... Vasjugani jõgi teeb all kujuteldamatuid käänakuid, lookleb soomekelgu jalase tallarauana, vingerdab hiigelmaona, linnulennu teekonda mitmekordseks venitades. Jõel oli ammuilma laeva vilet kuulnud, kuid ujuk ilmus alles tunnikese möödudes.

Vaateväljas on metsaveo teed, laastatud langid, silmnähtavad inimtegevuse rüüsted. Kõikjal vedelevad segipaisatult puude tüved ja ladvad pilt hullem kui 1966. a. tormijärgsetes metsades Eestis. Siin reegliski: alla 16 sm läbimõõduga latvu kaasa ei võeta, jäetakse metsalagendikule kõdunema. Mis parata, rikas riik teeb mis tahab! Üheks põhjuseks on jõgi, mis ei võimalda enam palgiparvetust. Muu transport lihtsalt kallis.

Siinkandis ei taibata Eesti liidust eraldumise mõtet ega sisu. Arusaadav seegi. Aru saab asja tuumast vaid kodukolde eestlane. Siin ollakse harjutud alluma valitsejate tahtele. Eestlane ei taha Moskvale alluda ja selleks omad põhjusedki. Vaevalt Liidu pealinn lubaks riigi vara laiali kanda, oma taskusse ajada. Moskva kontrollita tee mis ise tahad! Rahvale tuleb vaid puru silma ajada. Sellised mõtted kipuvad pähe lennumootorite ühtlases surinas.

Paraku on momendil paljude unistused ja soovid veel teostamatuse faasis. Seni oleme käsist-jalust Moskvaga seotud. Iseseisvuseks oleks esmane ülesanne kindel vettpidav piir. Senini pole muud kui kõnni aga üle Narva silla. Piirikü-

simus pole kergete killast ega lahene nii peagi. Kuis jääb piiri õgvendusega? Mis ma oma pead poliitikaga vaevan. Küll Eesti kohalikud need küsimused lahendavad. Neil Moskvas tutvused, kuid tutvus maksab!

Huvitavam on, kas ehtsaid Siberi toitused saame maitsta? On veel vene ahjusid? Kuni neid ahjusid on, saab Ivan veel sõitagi! Mis rumal välgatus see siis oli? Kas silm läks looja? Küllap vist. Küsimus ahjudest jäi siiski püsima.

Sõidul meenus palju muudki... Oh, neid aegu ammuseid!

Meenus seegi, kuis pärast õhtust soolakala järamist jääkülma vett larpisime ning pärast joomist hambaid plagistasime. Kuigi nimeks Aipolovo lastekodu, asus see tegelikult Dalnij Jaris.

Mitme mäluga koostasime lastekodu skeemi, tegime plaani alale, kus kunagi kees vilgas elu, käis kibe olesklusvõitlus. Siin asus kodu, kuhu tuldi lastena ja väljuti siis, kui turjal aastaid 14. Eelkooliealised viidi kohe mine-ma, lahutati koheselt vanematest vendadest-õdedest. Kasvataja valvsa pilgu all tegime siin ise palkidest küttepuud, teine teises otsas kahemehe saagi sikutades, vanust kummalgi kümne ringis. Kolmas nagaman istus samal ajal kaksiratsi palgi otsas, takistamaks ümariku veeremist. Ise lõhkusime saetu peeneks, vedasime toodangu ahjusuu ette. Meid kolme jõmpsikat nimetati puude tegemise toimekonnaks. Soojaandjat ennast küttis siiski vist keegi täiskasvanutest, mõni njanjadest? Kõigele vaatamata lõdisesime talvekül-madel öödel meid katnud õhukese teki all. Toorest palgist tehtud puud erilist soojust ei õhka! Suvel kütet teha polnud siinmail kombeks. Elati üks päev korraga.

Seistes näoga Roitmani maja suunal, teen fotoaparaadiga oletataval lipuheiskamise kohal täiskaare. Ngu ikka juhtub, ei kukkunud kõik võtted välja, kuid mõningad neist andsid end ilmutada. Kahju, et slide ei saa paberile panna! Neid mul mitmeid!

Paremat kätt asus korpus(1), kus meid terroriseeriti ja juhtus see algaastal. Järgneval saadeti Bezmentsev „на тpyд“, mis tähendas — tööle. Elu muutus rahulikumaks, sest temaga koos viidi teisigi suuremaid pätte minema. Järgmisel suvel toodi lahkunute asemele griškinlased Griškino lastekodust ning minu magalaks sai sellal juba plaanil toodud korpus nr. 2 ehk toosama, millega Sredni-Vasjuganis üllatuslikult kohtusime.

Almagala oli jaotatud kaheks: üks ruumidest suurem, teine väiksem. Kui poisse rohkem, olid väiksemas toas tüdrukud, kui plikade arv ületas poiste oma, vahetati ruumid. Tüdrukud kutsusid meid „пырки“, meie neid — „жырки“. Nagu vanglates, ei saadud siingi hakkama ilma hüüdnimedeta.

Enne 2. katuse alla sattumist olin haiglas ja siis olid seal „усиленики“ — parema toidu peale pandud. Sain tugevdatud sööki minagi haiglas olles. Millega toitu tugevdati? Anti lisasuhkrut, -võid ja -piima. Oligi vist kogu lugu? Asjaks seegi...

Haiglas oli arstiks või oli ta hoopiski velsker, meedikuna töötanud Tamara Izbõševa, meie ühe kasvataja Jekaterina Vlassova õde. Nende vanemad elasid Aipolovos. Sanitarikstoidutoojaks tädi Fiza. Temast lugu järgmine:

Lastekodus oli paremat jalga liipav, Talvesõjas haavata saanud puusepp-pottsepp, abielus Komarov. Toosama sanitar-Fiza olnud paras lehm, mürgitanud meistermehe naise ja seejärel temaga abiellunud. Justkui metsikus Läänes!

Mina sain endale hüüdnimeks ehk klitškaks *kulik*, Viktori ristas buržuiks Zvonkov, Kalju Nõmmikut *kutsuti крыса* — rotiks, упрячик — jäärapea oli Otto Vee. Jüri püüdnud jõest kala, keda nimetatud vene keeles *нескарь*. Tõmmanud saagi veest välja ning hüüdnud: „Пустрака поймал!“ — sain pistraki kätte, sellest hetkest oligi tal hüüdnimi küljes.

Jürit kutsuti tema vetruva kõnnaku tõttu veel ka pružinaks — vedruks. Viktorit, kelle isa oli Eestis ohvitser, hüüti lisaks buržui tiitlile ka unterohvitseriks.

Väike Reppo, Ago, oli *pena* ehk naeris, tema suurem vend Henno kandis nimetust professor ja varvaste puudumise tõttu veel ka „*култытки-мултытки*”. Mida viimane nime- tus endast kujutas, ei tea minagi. Ilmselt oli see lapsearu väljamõeldu!

Oma kõrvu liigutada oskavat Enn Pärna hüüti *осел* ehk eesti keeli eesliks, Hans Veed *полицай* (politseiks), Heino Pajost Pauluseks, Jevgenit aga „*мяги — скряги*”, Vaabot te- ma nime sarnasuse tõttu babaks ehk eideks ja nii ikka edasi, kuni kõigil olid omad hüüdnimed. Meie, eestlaste, koond- nimeks oli *fašistid*. Miks? Kes oskab öelda, kuid tänaseni üri- tatakse liigitada meid kõiki selle nimetuse alla.

Eesti tüdrukud kandsid üldnimetust „*пустонки*”, pai- lapsed-soosikud — „*лизуны*” ehk lipitsejad.

Tüdrukutest oli Lainel luuleline hüüdnimi „*Eh, Milanja, голова баранья!*” — lihtsalt öeldes lambapea. Anitra Rammo kandis nimetust „*Муха*” — kärbes, Ants Lohur — „*Охотник*” — jahimees jne., jne... Kõiki ei mäleta keegi, kuid keegi tüdrukutest oli *акула* või eestipäraselt — hai!

Teistest rahvustest meeldejäanud Aipolovos olid: Kaks Vilkinit Novõi Iglõst, Danil Kutšugov Maksejevkast. Nikolai Beloussov, Fjodor Sergun, Viktor Manohhin, Aleksander Kobelkov, s ja l *tähtesid* mitte hääldanud Mihhail Morosanov alias Mitka Malatanov, kusik-allategija Ivan Põškin, Viktor Lapšin, Nikolai Larkin ja Sarapov — kõik Griškino lasteko- dust, saabumise daatumiga 28. juuli 1943. Veel olid *подставка* Vladimir Gordin Medvežji Tšvorist, „*Тухлятина*” (mingit mädanikku põdenud) Venjamin Vilkin Krutoi külast, Mihhail Kutšugov Kalganokist, Aleksander ja Vladimir Kulikovid, Pjotr Akolzin, varas Aleksei Petrov meie vanusegrupist. N. Beloussov oli „*Колька-гундосый*”, V. Manohin — „*Монах*”, I. Põškin olnud peale lastekodu kusa-

gil postiljoniks. Tagajev-vanem suunatud lastekodust Kamennõisse tööle, igale oli määratud oma ja isiklik saatus.

Tüdrukud olid Galina Buch, Aleksandra Akolzina ja Antonina Rabtsova ning ei tea kes veel ?

Nüüd mõni sõna teisest tütarlapselt Antoninast. A. Krutzova viidi Siberisse isaga 14. juunil Jaanilinnast Narvast. Mehed, nagu teada, eraldati peredest ning viidi laagritesse, tütar jäi üksinda küüdirongi. Polnud muud võimalust, kui panna ta saabumisel koheselt lastekodusse. Nii tehtigi. Esimene siberiorb Eestist oli sündinud.

Mis on aps, kus on aps?

On seegi aps, et olin laps.

Sai minust lastekodulaps!

Kuid see on juba ajalugu ja meiegi pole enam lapsed. Antonina jäigi sinna kanti Samussi elama. Pensionini töötanud jõelaevanduses. Või eksin taas?

Vanemate korpuses olid poisid Vladimir Borzetsov, kelle vend Pavel oli meie grupis, Nikolai Kljujev, Dmitri Zvonkov, Ivan Leonenko, Nikolai Iljin, Mihhail Pavlov, kelle vend Arkadi samuti meiega, Fjodor Serguni lonkav vanem vend Viktor, Leonid Nitškov — tulevane tööline lastekodus, türann Vassili Pezmentsev, Mihhail Zintsenko (poonud end naise Panna Andrejevna pärast), Lukjan Tagajev (olnud 1945 juba Tomskis), poolsegane sadistlike kalduvustega „*professor*” Repin, kes hiljem tegi enesetapu poomisega, Petka Akolzin ja mongol Dadõka ning tüdrukud Jekaterina Legitševa, hili-sem kasvataja. Enamat ei mäletatud neistki.

Vanemate ja suuremate seas oli neid, kes meid türanni-seerisid kui ka meie eest seisjaid.

Meie, nooremad, kuulsime küll, et lastekodus moodsalt öelduna ka seksiti (siis olid toimingu kohta hoopis teised väljendid, kuid see selleks), nüüdseks selgunud, et Miška semminud Steržanovaga, Saška Maksimovaga ning Aksel Legitševaga. Loodus nõuab kõikjal oma osa.

Kes siis meie, orvuks jäänute või ka hüljatute eest hoolt kandsid?

Direktoreid oli aegade jooksul kolm. Esimene neist, Aleksander Ignatov, võeti peagi sõtta, kus varsti ka hukkus. Temaga koos läks sinna kasvandik Ivan Iljin, kes sõja elusana läbinud. Ignatov oli abielus Taissia Semjonovnaga.

Järgmiseks tuli direktoriks karm Sarajev. Ühel kargel talvepäeval võtsime ta, kõrviga jõgepidi veetud saaniga sõitnu jõekaldal vastu. Saani külge seotuna jooksis teeliste järel väikesekasvuline kirju hobune, kes peagi meie kõigi lemmikuks sai. Kui esimene boss oli ülimalt hea, siis tulnu tema täielik vastand ehk ülimalt karm. Hiljem viidud ta kuhugi Tomski kanti erilastekodu juhatama.

Kolmas direktor olnud naisterahvas, kes minul mälust puudu. Teda kutsutud Matrjona Grafjevna.

KODUS

*Selline ta oli, see ülespuhutud sotsialism,
mille üks tahk stalinism.*

Naasime, jätnud seljataha nõukogude ühiskonna inimvihkajaliku süsteemi masendava krigina Siberis, kaasa tõime sealt eluaegse põlualuse seisuse.

„*Tibla!*”, ütlesid mulle omavanused eestlased, rahvavaenlasena olin arvel ENSV Julgeoleku Komitees ja Siberis tagaotsitav kotipoiss vatijopega seljas.

Juhmide jõhkardite najale toetatud riigikord leiutas enneolematu süütute inimeste mõnitamise, piinamise ja füüsilise hävitamise tehnoloogia, mille käivitas Suure Siberi mõõtmatuses avarustes laiuvates põlislantes, soodes ja rabades. Masinavärk töötas, neelates aplalt üha uusi ja uusi inimesi, kustutades jäljetult nende räsitude elusaatused. Vaid ellujäänute mälusoppidest võis leida killukesi toimumust. Need killukesed tuli kokku korjata, neist mineviku peegeldus moodustada.

Siberis läbielatu imbus igasse minus pesitsevasse närvi-kiudu, klammerdus peidetud ajusoppidesse, salvestus nendes, muutus minu isiklikuks ajalooks. Ealeski ei saa ununeda metslaste püüd lämmatada inimlikke tundeid, nüristada inimhõimust, nende tegevust inimeste sadistlikus alavääristamises. Läbielatud, väljapääsmatuses hõõgunud lootusesädet on võimatu viia kõigini. Seda mõistavad vaid need, kes ise põrgu läbinud.

Ellu jäime ja kodumaale naasime vaid tänu headele inimestele, keda õnneks ikka ja jälle oma eluteel kohtan. Aastakümneteks salvestus minusse arusaam, et pääsesime põrgust vaid meie, lapsed lastekodudest. Aeg pööras arusaama, andis selgituse, kordusreis tõi tulemi. Kahju, et vajaka jääb kirjapaneku kunstist. Korvaku selle puuduse tegemise tahe!

Pidevalt küsin endalt, kas kaovad kunagi kuriteod, kas muutuvad kunagi kõik inimesed Inimesteks: kaovad kurjus ja kadedus kui nähtused. Täna, neid ridu kirjutades, ma seda veel ei usu.

Tagasiteel enne Narvat olime elevil. Jaama ligidal elanud vennad Marksid lubasid esimesel võimalusel koju lipata, Viktor kutsus kõiki enda poole külla, Kalju unistas vene kiriku lähedal asunud vanaema majast.

Kuid linn võttis meid vastu luukerena, oli üleni narmastes. Vaid vene kirik püsis nukralt hallis raudteeäärses üksinduses. Olime pettunud ja kurvad, nähes pilti, milliseks võõrvõimud olid muutnud meie kalli kodupaiga, meie lapsepõlve kaunid mälestused meilt võetud armsatest kodudest. Elasime Siberis ju päev-päevalt pidevalt selles mälestusteriigis.

Terve järgmise päeva seisime Tapal.

„Eesti lapsi toodi Siberist!”, levis kulutulena linnas.

Meie kahte vagunisse rändas kõikisugu söödavat, head ja paremat. Eesti tervitas tagastatud poegi ja tütreid, tahtis külakostiga meid *„lõhki”* ajada. Peab mainima, et vatsakesed olid meil Siberi lahjast lobist ülemääraselt suureks paisunud ning nende mahutavuse üle imestati pidevalt (pool ämbritäit kartuleid läks vabalt korraga sisse). Kõhu ebaloomuliku suuruse tõttu tuli hiljem paljudel valusalt kannatada. Näiteks minul olid tagajärjeks kaksteist-sõrmiksoole haavandid ning raske oli nõukogude tohtritele selgitada, kust need saadud. Mind ei usutud, peeti simulandiks. Õnneks ei tulnud Tapal sellest kõigest aru anda. Seal katsuti,

usutleti ja imetleti heatahtlikult kõiki saabunud lapsi, seal taastus meil kõigil tõeline kodutunne.

Kahes kaubavagunis, ühes poisid, teises tüdrukud, oli meid kokku 44 last (EV Riikliku Politseiameti 27. mai 1991. aasta kirjas nr.13/366 ühendusele „*Memento*” nimetatud arv) ja kolm vaprat täiskasvanud saatjat, eesotsas Tuvi-nimelise meesterahvaga tüdrukute vagunis, kes sõitnud Eestist lastele järele. Poiste vagunis oli Ilmari tädi proua Mihkelson ja veel keegi. Kahjuks ei mäleta, kes.

Tallinnasse saabusime õhtupimeduses 9. oktoobril 1946. Meid tervitas Kopli kaubajaam. Pikk Siberi reis oli lõpp-punktis.

Jaamast viidi kõik tulnukad Kreuksi tänaval asunud ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadi kasvatajateta ja järelevalveta laste vastu võitlemise osakonnale allunud laste vastuvõtu-jaotuspunkti (pika lohiseva nimega asutusse), kus meid pesti, toideti ja kahe lina vahele magama pandi. Oli teine öö Eestis, üle pika aja esimene öö voodis. Taevalik tunne! 5 aastat 3 kuud ja 26 päeva kestnud kodutus oli minule lõppenud, ees ootasid lootusrikkad päevad. Paraku pidime oma lapselikes lootustes pettuma: paljudele Eestisse naasnud lastele oli kodumaal viibimine mõeldud vaid ajuti-sena. Kõik me olime märgistatud, meie tulevik tōketega. Kellel olid head sugulased või omaksed, said hästi hakkama, kellel viletsad, tuli leppida halvemaga. Kellel õnnetu saatus, läks 1949 või hiljemgi Siberisse tagasi. Mina olin keskmine.

Laste Siberile tagastamises osalesid nii nõukogude organid, kui omad, kohalikud eestlased, kes sihilikult, kes lihtsalt mõttetult.

Näiteks **Peeter Peets** (minuga koos Eestisse jõudnud) Põltsamaalt meenutab: „1949 sügisel hakkas üha tihedamini tulema teateid, et need lapsed, kes 1946-1947 olid Siberist naasnud, viiakse sinna tagasi. Oli teada Eestis äraandja-agentki, kes spetsiaalselt selle nimel maal ringi liikus. Keda agent oma teel kohtas ning tundis või kuulis kelleltki maini-

tud kategooriasse kuulunud lapse kohta tarvilikke andmeid, teatas kohe NKVD-sse. Saanud teate, arreteerisid organid otsitava, kes seejärel liikus läbi paljude Venemaa vanglate Siberi poole tagasi”.

Peetsi tagastamine Siberile allus küll sisult sellele skeemile, kuid erines vormilt.

Peeter: *„Salme Ritso tädimees käinud Viljandis, püüdnud teha kõik, et Salmet tagasi ei viidaks. Seal, miilitsas, töötas tollal keegi tema sugulastest. Juba Põltsamaal küsinud mees, et Peetsi Petka oli samuti Siberis, miks teda ära ei viida?”.*

Tulnud Viljandist, lisanud: *„Pole viga, Petka viiakse ka ära!”* Oli see rahuldus? Kuidas kellelegi. Peetside perele oli see tõeline traagika. 1951. aasta märtsi algul arreteeriti ema põhjendusega: *„lapsed nõuavad ema Siberisse järele”.* Sulaselge bluff! Ema, kes oli maha jäänud küüditamisel 14. juunil 1941, viidi nüüd vormistatud "saatekirjadega" läbi seitsme vangla nelja kuuga Siberisse. Kõigest võid lähemalt lugeda Peeter Peetsi raamatust *„Sügavad haavad”.* Peetrit külastasin koos Ennuga 29. märtsil 1991.

Samal aastal 14. juunil kuulsin Rakvere Tammikus "Okaskrooni" mälestusmärgi avamisel viinerisabas seistes pr. Kuulbokilt (eesnime ei osanud küsida) järgmist: "1951. aastal viidi mind tagasi Novovasjugani. Seal küsis miilitsavolinik Ragosin minult: *„Miks Teid siia toodi? Korraldus ei puuduta vanemateta lapsi!”* Ja ta näitas mulle korraldustbumažkat. Mis see siis oli ? Mis muud, kui näide täielikust omavolist.

Lastekodu kaaslane Aipolovo päevilt Ants Lohur pages viimise hirmus onuga, kes oli märtsiküüdituse nimekirjas ja kartis äraviimist, metsavennaks varjates endid taludes. Selle eest teenis ta 10 aastat vangilaagrit. Onule anti sõjatribunalilt 25+5 aastat koos vara konfiskeerimisega. Talupere mees koos vanema poja ja vanema tütreaga said varjamise eest igaüks 10 aastat vangistust.

Milvi ja Meeli Paun viidi vanaemaga, kellele nad olid kasvatada antud, 25 märtsil 1949 kulakute nimekirjas aga Siberisse tagasi.

Need olid vaid üksikud näited, kuis keegi erinevaid teid pidi tagasi sattus. Tegelikult oli olukord palju kordi mustem. Armu ei antud kellelegi!

Oli pääsenuidki. Viimise hirmus hoitud Ilmar Priimetsa 1949. aastal Viljandi ligidal maal, et poissi säästa. Ingmaril ei lubatud, Tallinnas üksi kodus olles, kellelegi ust avada, kui keegi tuli, kästi peitu pugeda. Kord kuulnud peidus olles, kuis mingid mehed tema järele pärinud. Ingmar ja Ilmar pääsesid, olid erandid. Mina polnud erand, kuigi mind tagasi ei viidud. Mina ei kuulunud eelmainitud korraldusse, mul olid kõik, kogu pere, surnud. Õnneks ei sattunud ka agentide piiramisrõngasse, kuigi võinuks seegi juhtuda.

Vanaema laterdas tihtipeale liialt minu ja meie pere kurvast saatusest. Tal oli selleks õigus. Minu ohutunne ütles aga, et see pole hea ning igal pool ei tohi avalikult kõigest rääkida. Ju oli kusagilt mulle midagi meelde jäänud. Õnneks läks kõik hästi.

Tomskist saadeti meid 1946. aastal tagasiteele piduliku rivistusega ja sel puhul peetud päevakohase kõnega, milles rõhutati evakuatsiooni! lõppemist vanemateta lastele ning sooviti head koduteed. Lastele võib bluffida kõike! Eestis selgus aga, et me ei olnud evakueeritud, meie kuulusime hoopis teisenimelisse klassi.

Kreuksi tänava kodutute laste varjupaigas jäi tookord hommikul uni pooleli ja söök söömata. Vanaema kiirustas takka. Ta kiitis ja tänas laua taga istunud tädi, asutuse juhatajat N. Sooranda, kes minu üleandmist temale vormistas. Kiitis minu Siberist äratoomise eest. Mina ei taibanud mõhkugi. Hiljem sain teada, et see toomine maksis minu vanaemale 800 rubla. Enda teada olin oma saatuse eest ise võidelnud! Saime asutuse juhatajalt tõendi, et pika nimega asutus andis minu, Tulik, Kalju Alfredi poja, vanaemale ülalpi-

damiseks. Minu sünniajaks oli märgitud 28. august 1933, kuigi tegelikult sündisin ma 9. augustil. See viga paberil oli köömes, vaid mõni päev. Siberis tegi spetsiaalne med-komisjon, eelnevalt teraselt uurinud mu paljast alakeha, mind terve aasta vanemaks. Täna sellest päevast olin taas senisest vanusest pea aasta noorem. Hea seegi. Paljudel meist läks hulga hullemini: jäid ilma oma nimest või said moonutatud nimed. Nimede taastamine oli ränk töö, sünniaja parandas Eestis saadud sünnitunnistus.

Mäletan hästi, et Siberi lastekodust saatsin kirja Eestisse. Aadressi minul polnud, kõiki nimesid ei mäletanud, sest äraviimisel olin 7-aastane koolieelik. Millegipärast lähetasin kirja lisakusse Tuulikule, saatsin kohta, kus me kunagi polnud elanud ega käinud. Isa vend elas hoopiski Läänemaal Kirbla vallas Kloostri külas. Kuigi minul polnud aadressi, ma lihtsalt pidin kirjutama, sest kõik teised eesti lapsed kirjutasid ja paljud said Eestist nn väljakutse (vene keeles *вызов*). Sain minagi väljakutse, sain raha, sain paki. Kuid kiri seikles pikalt enne onuni jõudmist.

Meenutan elu lõpuni tänutundega toonast eesti postiteenindust, kes mu esimese kirja kodumaale ühest vabariigi servast teise toimetas, et mu kiri onuni jõudis. Sel ajal peeti otsinguid loomulikuks: liialt palju oli peredes teadmata kadunukesi, värsked olid 14. juunil 1941 saadud haavad. Erilise hoole all olid Siberist saabunud kirjad — kolmnurkadeks kokkumurtud paberitükid.

Onu kirjutas vanaemale, vanaemalt tuli vastus minule. Järgmises kirjas õpetasin vanaema, kuid *вызов-iga* asju ajada. Ja siis ta tuligi. Tuli hiljem kui paljudele teistele ning sel põhjusel pidin korduvalt kedagi kahjutundega koduteele saatma. Hans, Maie ja Otto Vee olid Eestis juba 1945 novembris. Saabus minugi kord laevale minna, hüvastijätuks Siberile lehitada. Koos minuga tulid kõik Aipolovo lastekodusse selle päevani jäänud eesti lapsed ja paar-kolm lätlastki.

Ühest kirjast Siberist:

V. a. kaasmaalased! Pöördume Teie poole palvega. Töötame lastekodus, kus on Teie õetütred Enna ja Aune. Eile sai Enna Teilt kirja ning lastekodu direktor soovitas tal kirjutada, et saadaksite nendele võzovi kojusõidu loaks. Mina elan siin oma pojaga. Teekond Eestisse on väga pikk ja Teie neile järele sõita ei saa, siis tahtsin paluda: kui lähete oma õetütarde võzovi järele, ehk muretseksite selle ka meile! Siis saaksime koos kodumaale sõita. Neil üksinda on sõita raske või isegi võimatu. Pöörduda soovitati ENSV NKVD poole. Loodame, et saate meie palved täita.

Rosalie Õunapuu, Sredni Vasjugani lastekodust.

Ja teisest kirjast:

...tädi, sa ei tea, kui kurb ja igav on ilma emata! Varsti saab aasta tema surmast, suri 23. 07. 1944. Aune küsib alatasa: „Millal küll koju sõidame?“.

Tädi, hoolitsege, et koju saaksime!

Aune ja Enna. Suvi 1945.

Eestisse jõudsid mõlemad tüdrukud 6. septembril 1946, sest nende vapper tädi oli ise osanud Siberisse sõita. Ta oli suutnud end sättida seltskonda, mis ametliku esindusena sõitis lapsi ära tooma. Tuleb lisada, et Aune ja Enna tädi, kellega koos tagasi tulime, ei osanud vene keelt kuigi palju. Kuid koju saabus vaid üks, 7-aastane Aune. Vanem õde Enna saabus haigena ja viidi otsekohe Tallinna Keskaiglasse. Ta suri seal alatoitluse ja soolte tuberkuloosi tagajärjel 3. oktoobril 1946. Väga kurb lõpp lapsele.

Teadmata, kuis täitus pr. Rosalie palve. Kas tema poeg jõudis Eestisse?

Tallinnas istun trammis vanaema kõrval, seljas valge vahtijope (2 kg vatti ja 36 volti), jalas lastekodu rohelised paraadpüksid, süles lastekodusõbra Pavlovi Miška tehtud ne-

likant puitkohver tabalukuga, mille sisikonnaks minu isiklik varanatuke. Enamus meist müüs lastekodust saadud hilbud teel maha, kuid mina lihtsalt ei raatsinud. Aga oleksin pidanud! Paraku on asjade säilitamise tarve siiani säilinud ning sageli on olnud toimetulekuks vajalik.

Sõidame Võidu väljakult Türnpu tänavale, kus elavad minu emapoolse vanaisa (vanaema esimese mehe) õde ning üks õetütarest perega. Vanaisa oli saanud Narvas, teel pommivarjendisse pommikillust surma.

Mida sellel trammisõidul tundsin, ei mäleta. Küllap kandusid mõtted kunagistele EW-aegsetele külaskäikudele riigi pealinna, selle Vabaduse väljakule. Tallinnas käisin paar-kolm korda Toila Orult suure punase ninaga veoautoga, kuid kellega? Ei tea. Mäletan, et oli minu suur sõber ja väga tore onu. Ei mäleta sedagi, kellega külgorviga mootorrattaga kas Narva-Jõesuus või Orul ringi sõitsime, kuid sõidud on hästi meeles. Koolieeliku aru!

Paljud kurdavad eesti keele ununemise üle. Olen huvitunud, mis keeles rääkisin saabumise päeval. Ülo, vanaisa õetütrepoe aastaid hiljem: „Kangelt küll, aga eesti keeles”.

Ei mäleta minagi, et oleksin emakeele unustanud. Siberis seda lihtsalt ei tohtinud rääkida, kui, siis omavahel ja salaja. Ka esimene etteütlus Eestis, eesti koolis, oli mul hindega 5 õppeaastal 1946/47. Umbvenelasena poleks sellist hinnet vast saanud.

Meie peatus, kobisime maha. Läksime kolmekordsesse majja vasakul, treppe mööda kolmandale. Olin kui ülekuulamisel: mis ja kuidas? Tavalised küsimused kaugelt tulnule, minule aga harjumatud.

Seni olin olnud tõeline õgard, muudkui söönuks. Pean tunnistama, et viimased paar aastat polnud minul lastekodus nälga tunda vaja olnud: käisin suvel karjas, sain lisa piima, kartuleid, püüdsime karjas olles kala (vanaema saatis õnged), küpsetasime lõkkes kartuleid. Koduteel oli mul vanaema saadetud raha, kuid näljatunne saatis mind pide-

valt. Siin, Türnpu tänaval, sõin paar võileiba-saia, jõin tassi kohvi ja olingi täidetud. Sellest hetkest kadus mul see piinav pidev näljatunne. Vaat, mis võib teha kojutulek. Paljud meist pole senini sellest näljatundest lahti saanud. Või on nendel lihtsalt hea söögiisu?

Samal õhtul sõitsime Järva-Jaani. Sellest sõidust pole mul midagi meeles. Ilmselt olin niigi pungil muljetest. Kohale jõudsime pimedas.

Järva-Jaanis

Selles Järvamaa alevis elasin kuni 3. septembrini 1947 ja tulin siia 11. oktoobril 1946. Need 11 kuud olid uude olukorda sisseelamiseks, möödunu meenutamiseks.

Meie kasutada oli 9 ruutmeetiline tuba natsionaliseeritud kahekordses puumajas (endine vöörastemaja) Laial tänaval. Ühisköök ja ühine WC asusid esimese korrusel. Allkorrusel, verandaga toas, elasid ka (nüüd juba endine) maja peremees ja pidevalt purjutav onu, sepp Vinkel, naisega. „Peremees” oli ratastooli aheldatud halvatu. Alumisel korrusel oli veel apteek, kust aegajalt käisin vitamiinidražeesid ostmas, et rahuldada oma magusaisu või organismi vajadust vitamiinide järele.

Enne Siberisse viimist olin väga maias. Keeruline oli mind toitu sööma panna, kuid igasugune magus libises ise suhu. Siililegi selge, et Siberis maiustamisvõimalus puudus: seal unistasid lapsed leivatükist, leppisid maltsa ja kartuli-koortega.

Maiustega hellitasid mind vanatädid Ida ja Marie. Viimast kutsusin koguni šokolaaditädiks. Egas vanaemagi õdedele alla andnud. Loomulikult jagasime kõike õde Mallega, kes suri 1939, kuid tema magusast nii ei hoolinud, kui mina.

Meie toakene, kus kolmekesi elasime, oli teisel korrusel. Kõrvaltoas elas Vinkelite, Eesti korpusega naasnud ja sõjas invaliidistunud poeg Rudolf, üle koridori meie vastas nende tütar Ida. Keegi elas veel seal, kuid kes, ei mäleta. Niipalju siis minu uuest esimesest kodust Eestis.

Vanaemaga saime omavahel hakkama, kuid kuis suhtuda minu uue pere kolmandasse liikmesse, valmistas mulle kaua tõsist peavalu. Ta polnud halb, kuid oli omapärane inimene: armastas „korjata” raha, oli kopikakoi. Mäletan, kuis öösiti lambivalgel „sukasäärt” sorteeris, kogunenut üle luges. Ei aidanud „mööda pükse” saamised rahareformides, ei ussi ega püssirohi: see oli tema hobi, tema haigus. Selline haigus on koormaks teistele.

Vanaema pidi topelt rabelema, et kolme toita. Seepärast pidime vanaemaga tihti Tallinnas käima ja maal taludes ringi sebima. Ikka nii, et toit maalt linna, linnast tööstuskaup maale. Vahepealt tuli kasu lõigata, et elada. Elu peale sõda oli Eestis aga väga kallid hinnad kõrged, talongidega sai vaid piskut, kui sedagi.

Tallinnas olles seisime öösiti suhkrukasas (müüdi pool kilo ninale), saime kahepeale terve. Vahest tuli suhkru asemel karamelliga leppida. Meie jaoks siin vahet polnud, kõik läks müügiks, äraelamiseks.

Vanaemal olid omad kunded ja algpunktist sihtpunkti (maalt linna või vastupidi) sõidul-minekul, tellimisleht taskus. Tema pidi kindel olema, et kaubast lahti saab ning järgmiseks kaubareisiks raha tuleb. Kasulikem kaup oli paberossid — sigaretid. Neid oli kerge vedada.

Selline maa ja linna vahet pendeldamine polnud kerge amet. Oli kaks võimalust: kas kogu tee Türi kaudu suslaga või suslaga Tamsallu ning sealt laia ruunaga Tallinnasse. Kitsarööpmelisel sõitsid kaubavagunid, neis tuli tihtipeale tõsiselt külmetada, Tamsalus ei teadnud kunagi, kas rongile saab. Tuli vedurilgi sõita, et kohale jõuda või siis suslarongi mäest üles lükata, alla sõitis ta alati ise. Elama pidi, nii või

naa. Nüüd on kitsad rööpad ammugi ajalugu, laiadki inimestele sõiduks kadumas. Elu edeneb.

Egas meil kolmaski maganud. Tema saagis sakstele vibusaega küttepuid. Tasu oli nadi, kuid suka soppi tasapisi rublakesi kogunes. Järgmise rahareformini.

Minu tegelik vanaisa ja see vanaema teine mees Johannes Savi, olid mõlemad endised politseinikud Narva linnas. Austasin väga oma vanaisa, kuid Savi kutsusin enne Siberisse viimist onkel. Nüüd olin segaduses, kuis teda kutsuda. Adusin, et onkel enam ei sobi: oli temagi osaline minu põrgust pääsemisel, teeninud minu austuse ja lugupidamise, osa temagi vaevast läheb minu ülalpidamisele. Sain hakka- ma ja me saime omavahel hästi läbi. Paljudes asjades oli vanaemaga rohkemgi arusaamatusi. See selleks.

Vanaema abiellunud Saviga minu oma vanaisa kiuste. Oma olnud kõva naistemees ja see viinud nad lahku. Oma elas Narvas Aleksandri kiriku lähedal Lonniga, mina käisin tihti nende juures kiiktoolil kiikumas või siis lapsemuresid peitmas. Edaspidi, kui neist juttu, on esimene vanaisa ja teine onu Savi. Nii ma teda tema surmani kutsusin.

Õppisin ühe õppeaasta kolm õppeveerandit kohalikus mittetäielikus keskkoolis kolmandas klassis, mille lõpetasin kolmedeta. Eesti ja vene keeled, matemaatika ning kehaline olid viied, ülejäänud ainetes neljad. Seni olin lõpetanud 3 klassi vene kooli Siberis. Ehkki kolmas klass oli kordus- klass, tuleb arvestada õpetamiste taset koolides, sedagi, et minule oli see esimene klass eesti keelega koolis, kuid õppekava polnud teps mitte esimese klassi tasemel.

Meie toa aknast oli hea vaade raudteejaamale, kuhu saabunud rong kubises igat masti kotipoistest, kel üll vatijope „*kaks kilo vatti ja 36 volti*” ning see ihukate samastas välimuselt meid, Siberist naasnud eesti lapsi toonaste kotipoistega rongide katustel. See Venemaal ülipopulaarne soe kehakaitse oli mugavaks pesitsemiseks ka täidele, kes mõnusa- lalt varjasid endid tema voltides. Kotipoistelt peegeldusidki

meie kujud Siberist, kuigi meie polnud nemad: olime saatusel kurjal käel, kurjade inimeste kaasabil kistud ebainimlikku lapsepõlve, ajajärku, mis enamusel meist rikkus käekäigu surmani.

Onu Savi selgitas maal tekkinud olukorda niimoodi:

„Sõja ajal läksid eesti talumehed ülbeks, raha toidu müügi eest enam ei tahtnud, nõudsid kulda”.

See oli arusaadav, sest rahal polnud tollal erilist väärtust ega tagatist, kuld aga oli püsiväärtusega, tõusu suunal. Kulla nõue toidu eest tekitas vastuolu, ütleme, maa ja linna vahel, see võis omakorda olla põhjuseks üldisele leppimisele kulakluse kui klassi tekitamisele.

Masendus saabus (kaugeltki mitte kõigil) 26. märtsi 1949 hommikul, kui selgus, kuivõrd traagilised olid kulakluse likvideerimise tagajärjed.

Tänu laste vastuvõtu- jaotuspunktist väljastatud tõendile, saime kohaliku Täitevkomitee loal kohalikust kooperatiivist osta paari saapaid, sepp Vinkeli vend (rätsep) õmbles mulle ülikonna ja talvepalitu, kusagilt ostime mütsi ning peagi ei tuletanud ma mingil määral meelde kotipoissi, olin tavaline eesti poiss.

Tibla ja kotipoisi nime pidin siiski veel korduvalt kuulma, neist vabaneda oli raskem. Täielikult vabanesin neist tiitlitest siis, kui kolisime elama Tallinnasse, kus kuulsin, et aktiivsemad minu sõimajad nagu kiuste sattusid 25. märtsil 1949 põrguteele. Nad olid maapoised, kel ronge pungitanud ning külades sõelunud tegelikest kotipoistest villand, mistõttu mindki minu vene aktsendi tõttu nende hulka arvati.

Vastuolu minu ja mõningate maapoiste vahel suurendas vast ka vanaemaga kaupadega linna ning maa vahet pendeldamine. Vaatamata pealesunnitud olukorrale ei võetud seda tegevust äraelamise vahendina, vaid sellega tegelejaid nimetati spekulantideks. See tiitel polnud sugugi õiglane. Õelge inimene, kes kaupleb omakasu ajendita. Selliseid persoone pole! Pigem püüab igaüks võimalikult palju teenida.

Niinimetatud „*Uues Eestis*” on see ilmselgelt nähtav ning käega katsutav. Samane oli ka minu vanaema eesmärk, mina seejuures kõrvaline tegelane, kel puudub ärimehe soon, kuid kes toona oli sunnitud elatuma vanaema teenitust. Vanaema teisi väga ei koorinudki. Tal olid oma sõbrad-sõbrannad, kes lihtsalt tellisid üht-teist tuua ja kes ise mõistsid tehtud teenet heastada.

Loomulikult oli turg ja nõudmine ka sel ajal hinnad dikteerinud, kuigi miilits ajas turul „*spekulante*” taga samamoodi kui praegu teeb seda politsei maksupetturite tabamiseks. Nõukogude kord poleks ametlikku kauplemise luba andnudki ja nii see värk avaliku saladuskatte loori all käiski. Mäletan, et kohalik miilits käis meil kodus ise kommi ja suitsu ostmas, turul aga ajas kauplejaid taga. Kes vahele jäi ja pihku sattus, sai täie rauaga (loomulikult mitte kiita). Vanaemal vedas, vahele ei jäänud, karistada ei saanud (väljarvatud nurgatagune pilkamine, millest osa jagus mullegi). Tallinnasse kolimine 1947. a. lõpetas selle äritsemise, sest onu Savi ning vanaema said palgalised töökohad tubakavabrikus „*Leek*”. Mina läksin sinna tööle 15-aastaselt, algul käskjalana tasuga 260 rubla kuus vanas sõjajärgses väärin-gus.

Elust Järva-Jaanis polegi pikalt pajatada: oli vahehüpe Siberist, andis esmased kogemused Eestis kohanemiseks, värskendas mälu sugulastest, sain seal 3.-klassilise hariduse. Oli mul neil päevil ka tore sõber Aleksander, keda kutsusin Leksiks ja keda käisin Tallinnastki külastamas, kuid meie teed lahkesid liialt ning ta kadus silmapiirilt.

Meenus, et sealkandis olid head raiesmikud ning rohkelt metsmaasikaid, mida korjasin ja rongi saabudes jaamas tuutu sees müüsin. Niipalju tegin minagi äri, kogusin rublasid, ostsin 12. bassiga akordeoni.

Järva-Jaanist käisin külas lell Juhanil, kes elas Kirbla val-las Kloostri külas. Sõit oli keeruline: suslaga Türi-le, sealt teisega Raplasse, Raplast kolmandaga Lihulasse, Lihulast 8

km jalgsi Kloostrisse. Tundmatule teekonnale vaatamata, jõudsin sihile. Türil kohtasin saatusekaaslast Unot, Raplas põikasin sisse vanaisa õepoja Martini poole, kes pärast sõda seal elas. Tõestus, et hea tahe viib sihile!

KORDUSREIS SIBERISSE 1989. AASTAL

Käskkirja küüditamise läbiviimiseks Eestis kuupäeval 14 juuni 1941 andis J. Serov 11. oktoobril 1940. Arvuliselt pla-
neerituna 10100 inimest, jaotatuna 26 erinevasse kategoo-
ria järgi. Plaan ületati 57 Inimese võrra ning tegelikult küü-
ditati-arreteeriti 10157 inimest, neist üle poolte olid alaea-
lised. Need olid ZEV-i komisjoni andmed.

14. juuni küüditatute-arreteeritute arvulisus on tekita-
nud palju poleemikat taassündinud Eestis, sest eriarvamu-
sega inimesi meil jätkub. Mina teadsin toona just neid arvu-
sid. Kõigile usutavat tegelikkust ei taasta enam mitte keegi.
Jätkub ekslemine oma arvamistega ümber tõeselt toimunu
üles ning alla. Tegemist oli NKVD ja tema kohapealsete
agentide üritusega, mis oma olemuselt ülimalt segane salas-
tatus. Aegade rüpes on siiski ühtteist selgunud, samas ka
mõndagi ajapoorri uputatud. Enamus üllitisi on ülekülvatud
ebatäpsustega, isiklike arusaamadega. Selgust ei suuda tuus
minagi, kuid mõningaid täpsustusi lisan küll.

Laagritesse viidud arreteeritute, vagunite „A” laadung
hävis suures osas aastaga. Mahalaskmised, kurnatus, nälg,
pakane ning raske metsatöö riisusid oma noosi, ellu jäid 4-5
inimest sajast. Kokku veeti laagritesse tollal nn. arreteeri-
tuid umbes 4000 meest-naist-last, kellede koosseis oli kül-
laltki kirju, sest sinna kuulusid ka kriminaalkurjategijad ja
lõbutüdrukud. Kuis sõeluda seda segu.

Enamus „B” vagunite sisust pudenes mulla alla talveks
1942/43, Põhjuseks samuti nälg, kurnatus. Siberi pakane
ning naistele lastega harjumatu füüsiline töö harjumatus

keskkonnas. Ka need inimesed olid määratud hävingule, kuid ajaloo kulg seda 100%-liselt teha ei võimaldanud. Siberi karmid tingimused elasid üle 10-15 % või veidi enamgi küüditatutest, kelledest enamik ka erinevatel asjaoludel Eestisse jõudsid. Paraku ma seda kõike enne kordusreisi ei teadnud. Elati siin hiirvaikselt, minevik hoiti enda teada.

Meie, Eestisse naasnud Siberi lastekodude kasvandikud küll suhtlesime omavahel, kuid täiskasvanute saatusest ei teadnud me midagi. Arvasime lihtsalt, et kõik jäidki sinna. Et see nii polnud, selgus samuti kordusreisil.

Paljud arreteeritud-küüditatud, kellega hiljem kohtunud, on peale sobramist mäludes kinnitanud minu toodud inimelude kaotuste suurust, Kaotuse täpsus arvuliselt pole nii määrav, kui on seda põhjus küsida:

„Milles olid nemad süüdi?”

Vastus kõlanuks:

„Nad hoolisid oma Riigist. Neid hävitati kui oma kodumaa kaitsjaid, nende laipadele rajada teiste nägemus hoopis teistsugusest riigist, senisest palju jubedamast ja sadistlikumast”.

Kahjuks jäid teisele Eesti Vabariigile pärandina ka esimese Eesti Vabariigi ning selle kodanikke hävitanud tege-
linskid järglastega. Kuis käitub ajalugu tulevikus? Küsimus püsib!

Eestisse jõudnult tunnetasin iga erguga enda ahistatust, tunnetasin, et ei tohtinud kuhugi esile tõusta. Mõningaid näiteid:

Minu esimene töökoht oli tubakavabrikus „Leek” Pirita teel käskjalana, kui olin saanud 15-aastaseks. Seal oli kaadrite osakonna juhataja koos partorgi ametiga Rodion Podgornõi, kes minusse millegipärast hästi suhtus. Tema tahtis saata mind Venemaale mehaanikuks õppima. Keeldusin. Sealt tulnud koolilõpetajad said kõik juhtivatele kohtadele. See polnud minusugusele paslik. Oleks hakatud nuhkima, arvasin.

S.M. Kirovi nimelises kalurikolhoosis pakuti mulle võimalust sõita Tšehhoslovakkiasse. Loobusin. Ankeet läheb Julgeolekusse jne. ...kuni saingi mööda pükse, kuna ei pidanud kinni oma isiklikust arusaamast. Juhtus see aastal 1969, peale maooperatsiooni, mil minu isik sattus mingitel mulle teadmata põhjustel vastuollu kolhoosi juhatusega. Olid sealgi omad urgitsejad ning mina olin siis juba sealse mehaanika töökoja juhataja. Tundes survet, lahkusin omal soovil.

1970 asusin tööle Tallinna Paberivabrikusse, kus aastat paar hiljem valiti mind a/ü komitee esimeheks. Nõustusin põhjusel, et kõik senised esimehed olid käinud Soomes. Välissõidust sai minu unistus. Selleks avaneski võimalus delegatsiooni koosseisus aastal 1975. Täitsin nõutud turisti ankeedi. Püha müristus, mis sellele teole järgnes, oli vapustav, kuid ei vähendanud unistuse suurust. Läbinud kurjategija kadalipu, käisin ära Soomes, kuid tervelt kolm aastat hiljem 1978. aasta augustis. Seal tähistasin ka oma 45ndat sünnipäeva.

1975 minu poolt täidetud ja mulle tagastatud taotluse kaudu sain esimest korda teada oma isa saatusest. Minu eitav vastus küsimusele minu ja sugulaste kohtulikule vastutusele võtmise kohta oli suurelt ning punaselt asendatud selliselt: isa kohtulikult karistatud ja aprillis 1942 maha lastud teenimise eest politseinikuna kodanlikus Eestis. Esimehe paug minu, kui mitteteadva valetaja pihta.

Ei teadnud ma muudki, mis ankeedis punaste küsimärkidega tähistati. Olin oma isapoolse vanaisa, keda polnud näinudki, eesnimeliseks pannud Tõnise asemel Juhannes, isa sünnikohaks Kirbla, tema mahalaskmise asendanud surmaga jne. Andmed, millised minul puudusid, olid Eesti Julgeoleku Komiteel olemas. Hulk aega kibelenud, suundusin väriseva südamega Pagari tänavale. Teinud mitu tuuri ümber maja, sisenisin lubade büroosse.

Oh, kergendust! Siin tundsin ära leti taga askeldavas mehes kunagise paralleelklassi kaaslase Tallinn 1. Töölisnoorte Keskkoolist. Kandis ikka veel kolme seersandipaela, nagu siis, kui koolis käisime. Ei mäleta täpselt, oli see kuuendas võis seitsmendas klassis omavaheline suhtlusring, milles minagi osalesin. Ei teadnud vaid, et ta Pagaris töötab. Taoline vormirõivas oli ka tuletõrjujatel. Siseministeeriumi oma. Seekord oli see tema tundmine minu õnneks. Tuttavaga ikkagi meeldivam suhelda kui võhivõõraga, eriti selles asutuses. Kadus sisemine hirmutunne. Kuulanud minu loo, helistas ta kuhugi, kutsus ühe töötaja alla. Temaga vestlesime selleks ettenähtud eraldatud kabiinis. Minu küsimusele „*Kas tasub taotleda isa rehabiliteerimist?*“, kosteti:

„Kui olete kogunud julguse siia majja tulla, siis ärge enam loobuge! Tegematajätmine võib mõjutada nii Teie laste, kui lastelastegi käekäiku!”

Veidi hiljem astusin juba ENSV Riikliku Prokuratuuri suunas, kus leidsin samuti soosiva vastuvõtu. Hirmutunne asendus lootusega positiivsele lõpptulemusele. Ma ei eksinud. Isa rehabiliteeriti, mina käisin Soomes. Eesmärgi saavutamiseks on vajalik kindel tahe sihikindlusega, ega tohi teelt kõrvale kalduda. Sel teekonnal oli minule esmaseks tugipunktiks endine koolivend noorusraalt. Peale toonast juhuslikku kohtumist pole ma teda enam näinud. Tänu talle!

ENSV Prokuratuurile esitasin avalduse isa kohtuasja läbivaatamiseks 22. jaanuaril 1976, millele andis tõuke mulle Soome sõidu viisa andmisest keeldumine. Lisajulgustuse selleks sain EJK lubade büroos olnud kunagiselt koolivennalt. Tagantjärele — nii lihtne see oligi. Kuid tegelikult... Peale mõningate teadete saamist minu avalduse liikumise kohta, rehabiliteeriti isa ENSV Ülemkohtu poolt 16. juunil 1976 kuriteo koosseisu puudumise tõttu tema tegevuses ning teade otsusest väljastati 21. juunil samal aastal. Õhku jäi rippuma küsimus: „*Mille eest lasti maha kuritegu mitte sooritanud inimene?*”

Üks etapp minu pikal teekonnal oli lõppenud, kuid kõndimist jätkus veelgi.

Kuigi olin juba aastaid paljude kaaskasvandikega kohtunud, otsustasin perestroika (ümberrivistumise) alguses — elu tundus siis juba vabam — kutsuda endale külla kutsetega mõningad omad, kelle aadressid olid mul olemas. Seda võib pidada minusuguste esimeseks kokkutulekuks. Tulid Otto Vee, Uno Mell, Jüri Lehtrand, Viktor Griin, Ago Reppo, Maie Nurk Põld, mina ja hea sõber Hans Vee. Tuli Heino Prillop, kellega koos töötasin vabrikus „Kalev” ja kes oli 14. juunil 1941 näinud Vee pere äraviimist oma kodust. Teadsin ka tema sõprusest Hansuga.

Sel kohtumisel sain mõndagi lisateavet Unolt. Kuulsin temalt, et minu ema suri 20. juulil ja maeti lina sisse mähitult 22. juulil Uno õega ühte hauda. Sel päeval oli tugev vihasadu. Mina, Kalju, ema matmas ei käinud. Mina olin leiva liigsöömisest eelnenud ööl ise hinge heitmas. Saanud kogu saadaoleva leivakoguse korruga kätte — palju seda oli, ei mäleta — toppisin saadud koguse korruga kõhtu, mida teps mitte poleks tohtinud teha. Ime, et ellu jäin. Ju oli selline saatus.

Edasi rääkis Uno, lugenud oma ema eestiaegsest passist päevikut, et sõit lastekodusse algas 1. augustil 1942 ja sõitsime sinna koos mina, Uno, Enn Pärn, kelle koordinaadid toona puudusid, Jüri, Hans ning Otto. Enne meid saadetud meie külast lastekodusse Laine ja Kalju Nõmmikud, Viktor Griin ja õed Anitra ning Arma Rammud.

Mäletan selgelt kuuldot, et lastekodu antavat isegi mannaputru! Tegelikuses oli sealne elu mannapudrust üpris kaugel, kuid vaatamata kõigele olnule säilisid lapsed elule. See on tõde. Mäletan sedagi, kuid teel lastekodusse käisime Otiga külades kerjamas, müütasime kellegi siidsukki, magasime Vasjugani kaldal suurtes tünnides, järasime kusagilt kuidagi hangitud smõhhi, loomade söödaks mõeldud kooke ning meie kõhud olid ümaralt punnis. Meeles seegi, et Maie

oli väga haige, lamas pargase põhjas kahvatu ja kaame, kuid ellu jäi. Murest Maie elu ja tervise pärast, käisime tema venna Ottoga nii kerjamas kui müügimeest mängimas. Saabunud oma uude kodusse 17. augustil, kestis teekond — sain sellest teada hiljem koltunud lastekodu žurnaalist.

Jüri teatas meile iseteadva kindlusega: „*eranditult meie kõik põdesime pellaagrat!*”.

Sellel esimesel suuremal kohtumisel süvenes minus soov teada nii palju kui võimalik aastatetagusest olnust, tärkas tahe sõita veelkord lapsepõlvemaale.

Nii minu soov kui tahe täitusid aastate jorus. Jõuaks ja oskaks vaid kõik korjatu arusaadavalt paberile talletada, raamatusse raiuda. Kauaks selleks mulle aega antud?

1989. aasta augustikuus tegingi koos Jüri Lehtrannaga pikalt ette valmistatud sõidu Siberisse sundasumise paikadesse Vasjuganis. Aipolovo lastekodu poiss Jüri Lehtrand oli 1980-tel aastatel lasknud end värvata tööle sealsamas piirkonnas töötanud nafta leiukohti uurinud geoloogide meeskonda. Jaanilaupäeval 1989 Meriväljal löödi käed tehtud otsuse kinnituseks: „*Sõidame Siberisse, lapsepõlve mängu- maale, külmale ja karmile!*” 9. augustil 1989 tulid Kalju juurde Viimsisse pealinna poisid Peep ja Jüri. Siberisse sõit oli otsustatud, Jüri käes lennupiletid Tallinn-Kaasan-Novosibirsk. Kuis edasi, koidab kohapeal.

Paika pandi marsruut alljärgnevalt: *Tallinn-Kaasan-Novosibirsk-Tomsk-Kolpaševo-Togur-Kargasok-Sredni-Vasjugan-Novo-Vasjugan-Aipolovo-Malinovka-Maisk-Kamennõi-Omsk-Moskva-Tallinn*. Reisi kestvuseks kavandati 21. august kuni 14. september. Kohandudes kohapealsetele võimalus- tele, muutus marsruut ja lühenes ajaliselt reisi kestvus. Eri- nesid kavandatud kohtumisedki, sest leidsime uusi nimesid, saime juurde aadresse ja külastuskohti. Mitmed teada ini- mesed olid surnud. Võtsin selle reisi ette eesmärgiga näha täiskasvanu silmadega lapsena nähtut. Võin kinnitada: „*See*

oli meeldejäävaim, õnnestunuim ja huvitavaim minu senistest reisidest". Loodus Siberis on kordumatu oma ürgses rahus, majesteetlikkuses, karges vaikuses. Kui vaid inimene seda ei hävitaks!

Esimene küüditamise reis oli 14.06.1941–09.10.1946 ja teine 21.08.1989 kuni 11.09.1989 ning erinesid ealt, olemuselt, sisult ja vaatenurk oli teine. Kui esimene reis oli sunnitud, siis teine tähendas tegelikku huvi kõike olnut meenutada ja kohtuda emaga ning vennaga nende puhkepaikades. Kordusreis sai mälestuste kogumise aluseks ja ajendas koostama raamatut.

21. augustil 1989 algas reis viperustega. Sadas vihma, ilm oli sinelhall. Lennujaamas kergendati meie kandamit paari pullo võrra, mille sisu seletamatagi selge, mõeldud kingituseks-külakostiks. Miilitsate tollikontroll, kui välismaal, salakaubaveo piirang.

Meilt võetud salakaup oli määratud ringluseks riigisisestel liinidel. Start venis 12.35–12.40, sellest saati olime õhus. Lugenud alul Serovi käskkirja, asun kaasavõetud värsket ajakirja „*Padʹyza*” nr. 8 lugema. Natali Paulseni päeviku kaudu kangastub silme ees 14. juuni 1941, ilmub kuupäevade kaupa tollal alanud reis, jookseb sinka-vonka lindina sihtkohani välja... Taas olen olevikus. Oleme kahe ja pooletunnisel lõigul Tallinnast Kaasanisse. Pileteid valida polnud, haarasime selle reisi. Tänutundega meenutan abikaasat, Aadut, Peepu, kes meid heade soovidega teele saatsid, Urmast, kes lennujaama küütis. Lennutrassi pikkuseks on 2800 km, rida 17, koht B. Lennukis pakutakse kerget einet. Planeeriud maandumine on kell 16.15, tegelikult maandume kell 16.20.

Pagas käes, istun pingil. Jüri läks maad kuulama ja teatas naasnult: „*Hästi läheb! Saame veel täna minema.*” Ei saanud. 17.30 keedame Aeroporti hotellis teed, sööme veidi. Tuba on kolmele. Kolmandaks toas autotehniliste vägede alampolkovnik, kes saabunud Ufaa külje alt, temast 150 km

eemal asuvast sõjaväeosast. Ohvitseri jutust jäi meelde Ufaad lämmatav gaas ja ohvitserkonna eksistents kodututena. "Jään pensionile, pole kuhu minna. Puudub kodu, pole kohta maandumiseks".

Hommikul haarasime lennujaama kioskitest meened, ajalehed, märke, pilte Kaasanist ja läksime linna uudishimu rahuldama. Linnani 30-35 minutit bussisõitu. Esmamulje on eemaletõukav. Linn on räpane, raske hingata. Gaas. Tolm. Huvitav, kes nende linna prahti kokku veab?

Hooldatud muru ei näe, laiutab võsa. Lõunastame restoranis „*Vostok*”. Hubane paigake, idamaine disain, maitsev toit, kuid kohvi pole. Menüüs on kirjas kohv *no vostochnomu*. Kohalikust pressist selgub, et Tatarimaa on hädas kuritegevusega, nõuab liiduvabariigi õigusi, mõtleb isemajandamisele.

Kell 21.10 taas lennukis, seekord suuremas, kahesalongilises. Väljas vihm, see on hea enne. Hüvasti Tataaria! Ei võlunud Su prahimäed. Hotellist lahkumise eel magasime tunnikest paar, millised selle öö ainsaks uneks jäidki. Ajavahe. Me stardime 25. minutilise hilinemisega. 21.25 ja 23.30 joome pakutavat teed ja järeame kuivpajukit.

Novosibirski lennujaama Tolmatševos jõuame kell 0.30 Moskva aja järgi, kuid kohalik kell näitab 4.30, millega peame hakkama arvestama. On 23. august 1989, on Saška sünnipäev, tema töömehe seisuse viimase aasta pidulik algus. Vanaduspuhkuseni jääb 1/59 osa läbitud eluteest. Uurivotsiv kiir väljapääsu poole, milline ootajaist? Kas tunneb ära kümnendite taguseid? Kusagil sisemuses sosistas *Semu*. Ta tuleb vastu. Semu ei petnud seegi kord. Seal ta ongi, saatuskaaslane, kooskannataja, mälestustes seikleja, ühiskatlast lobi lürpija. Saška! Hetke parast südamlük sülelus, helklev silmaniiskus, piiritult paisuv jälleenägemise rõõm, ülevoolav küsimuste-vastuste tärin. „*Как ты нас узнал?*” (*Kuidas meid ära tundsid?*). „*Из Казани такие не прилетают!*” (*Kaasanist selliseid saabunuid pole!*). Abiliseks äratundmisel

olid meie fassaadid, sisemine ühtekuuluvuse tunne, *Semu*. Osa inimestest evib erilist äratundmise soont.

Sõidame läbi pimeduse Krasno-obskisse, Põllumajanduslikku Akadeemlinnakusse, Saška koju. „*Latvija*” tuledes paistavad siin möllanud tormi ja tugeva vihmasaju jäljed. Teel ning selle ääres puudelt murdunud oksad, räsitud loodus, helklevad veeloigud. Katse tankida lõpeb tulemuseta, ses bensiini pole, kütusekriis kummitab siingi.

Karamzinide kolmetoaline korter. Hahetab. Algamas järjekordne päev. Selle veedame linnas, kus kunagi minevikus laaditi meid raudtee loomavagunitest hallile trööstitule pargasele, vahetati veoliini iseloomu. Siis jätkus meie sõit konvoiga mööda jõge, seljataha jäi inimveo valge aurik. Me polnud enam inimesed, kaupki mitte, sest kauba kohta peeti ranget arvestust. Meie olime element, sealjuures rahvavaenulik, mille kaotsimineks oleks rõõmustanud igat nõukogude inimest, meie saatjaskonda. Me olime uue, sündinud ühiskonna inimvihkajalikkuse ohvrid. Jätanud meid jõeale, tormasid rongid uute ohvrite järele. Õnneks suunas alanud sõda need rongid sõjalistele veostele. See kõik oli kunagi ammuammu, lapseksoleku ajal, mälestuski sellest lapsemeelselt hägune, kuid tuhmumatu. Tollast sadamatki polevat enam toonasel kujul, tema asemele tulnud *торговый порт* — kaubasadam.

Kaetud laua ääres istume neljakesi, üle on antud kaasa võetud meened ja kirjandust, mille hulgas oli ka värskelt ilmunud Tallinna ajakiri „*Raduga*” nr. 8. Ajakirja kaante vahel kirjatükk Saška emast, poetess Maria Vladimirovna Karamzinast. Temagi hukkus sundasumisel Vasjuganis näljasurma läbi. Jutt keerleb mälestustes, urgitseb endistes aegades, hõljub kauges lapsepõlves. Robinal pudeneb kunagiste kaaslaste nimesid: „*Kas mäletad? On sul meeles? Помниш ли?*”, sajab küsimusi. Meeleolu ja õhkkond on omanäolised, 45-aastasele lahusolekule vastavad. Ängistab tunne, et ei jõuagi kõike küsida, kõigest rääkida, kõike meenutada. Ega

suutnudki kõike. Vast ainult üht-teist pähe karanut — kübeke siit, teine sealt, kolmas tagataskustki. Esimene toost lauas pühendusega Sašale, teine Polinale, kolmas õdedevendade mälestusele, neljas kohtumise tervituseks, viies tuleviku nimel, kuues... põhjusi toostideks küllaga, neist põuda ei koida — oleme olnud lähedased inimesed, peaaegu vennad, vestleme, meenutame, jagame teavet. Värsken-damiseks teeme tiiru Akadeemlinnakule. Magamata öö ei anna tunda, unerünnakuid pole.

Saša meenutab: „1945. aasta alguses saadeti mind Novovasjugani raamatupidajate kursustele. Teised jooksid laiali, mina jäin. Need lõpetanud, asusin tööle Tšerem-tšanskasse, algas iseseisev elu. 1954. aasta veebruaris abielus in Polina Vassiljevna. Meil sündisid poeg ja tütar ”.

Suure pahameelega meenutas ta eriasumisele saadetute arvestuskaartidele allkirjade võtmist. Komandant Jamtšikov oli hea inimene, oskas protseduuri väga delikaatselt, inimesi solvamata korraldada. Teda välja vahetanud Vaska Durov tundis inimeste alandamisest erilist, sadistlikku naudingut. Allkirju võeti algul kord kuus, hiljem kord kvartalis. Tema iseloomustus nõukogude majandusele oli selline: „Meil on päratult pirakas vile, auru vaid tsipa-tsipä. Laseme auru villesse, see kukub undama, aur otsas, seisame paigal. Kõik me armastame jagada, anda, jaotada, kuid tasku on tühi, vaid fondid-limiidid taskus, kaupa pole. Tiirlemegi ääri-veeri pidi riikliku telje ümber ega jõua kuhugi. Toorme müük on suurim totrus, kuid olukordki ise ummikus. Puuduvad seadmed toodangu valmistamiseks toormest, tahe seda teha samuti puudub. Seadmed ja tehnika lootusetult vananenud, viskleme agoonias, sipleme selles tohuvabohus”. Polina iseloomustab kaasat väga energilise, eriti aiandusega tegeleva armastava hea inimesena, toreda eluseltsilisena.

Korduvalt helises kodutelefon õnnitlusteks sünnipäevalapsele. Head soovid Saša töökaaslastelt, kes pärisid ka meie järele: „Kas ja kuidas kohale jõudsite, kuis endid tun-

neme". Töökaaslased tundsid huvi: „Mis ikkagi meil Eestis toimub”. Selgitasime.

Saša keelitas meid paigale jääma esmaspäevani ja olema külalisteks. Kus sa sellega! Meil ju kindel reisigraafik. Karamzinidel on sünnipärane loomulik kunstianne. Aleksander visandas 10-15 minutiga minu isiku ja näitas 25 joonist oma kogust. Sellised nagu „Sõja-aastate lastekodu lapsed”, „Ostjak jahil”, „Vasjugan. Aurik Taara”, „1939. aasta eesti talupoeg” jt. Kõik need on joonistatud aastaid hiljem mälu jargi, kuid piltidelt vaatasid tuttavad kujud. Lastekodus oli ta kujundanud sööklasse suure seinapannoo. Vaat millist annet tulnuks arendada! Elu ja julm saatus kiskusid õigelt teelt. Täpsustasime mitmeid kaaslaste nimesid, keda mäletasime erinevalt. Saša palus, et tulevikus teavitaksime teda igast lahkumisest elu areenilt. Karamzini poiste isa oli Kiviõlis kutsutud pan polkovnikuks, kuid tegelikult olnud ta tsaariarmee rittmeister. Arreteeriti mõned kuud enne juuniküüditamist ja lasti maha Tallinnas 30. juunil 1941.

Igal asjal on algus ja lõpp. Mälestuseks pühendusega fotod ja teele. Saša saatis meid sihtkohta raudteejaama. Sinna jõudmiseks kasutasime bussi ning kaht metrood, 1–4 jaamavahet maa all. Jaamas liigutav hüvastijätt. Kas viimane?

Esimene tõrge, polnud saada pileteid! Kivi Jüri kapsas-tesse. Kuna polnud pileteid, ei võetud hotelli, et saada hotelli, pidi olema pilet. Aga et saada pilet, pidi olema Suur Kombinaator! Probleemi lahendaski hoobilt Suur Kombinaator Jüri. Linna ei näinud, pileteid ei saanud. Kõikjal sabad, sabad. Poolteise kümmelise eest saime rongijänesteks. Sõidame vagunisaatjate kupees, kandam teises. Oleme kuuene jänkupere, kõik piletita. On elukene kui hernetera. Leitsak. Avame kupees olnud kirve abiga akna. Seda teeb üliõpilasest vagunisaatja, malevlane. Sihtjaamaks on Taiga! Kas jõuame veel viimasele Tomskisse minevale elektrirongile või mitte? Taiga jaamani on 4 tundi loksumist nõukogulikus kupees, vahemaa enam kui 200 km. Kirun endamisi kaupa-

de defitsiiti, kaubareiside rohkust kui transpordi ülekoormuse põhjust. Lootuses osta midagi vajalikku sebitakse linnade ja asulate, ka liiduvabariikide vahel. Ei mingeid mugavusi reisijaile, ümberringi vaid keev võitlusväli, nagu otsustataks elu ja surma küsimusi. Sekka sagib spekulante: „*Чмо там продаюм!*” (*Mida seal müüakse?*).

Lõpuks Taiga jaam. Oleme kohal, teekonna etapil, millega ei arvestanud. Seekord, saanud piletid, istume Tomski suunalisele elektrirongile. Õhus on tunda vaigulõhnalist seedrikäbide aroomi. Algas nende varumise hooaeg, üks Siberi erilõbusid. Jaamades tariti neid rongi kartulikottidega. Lastekodus sõime valmimata käbisid lõkkel küpsetatult. Mõrud ja hapumaigulised taiga-annid olid organismile vajalike vitamiinide ammutamise allikaks, kõhutäiteks, näljatunde leevendajaks. Hämaruses hiilis mööda okastraadi ja valvetornidega piiratud kummitus, detailike suurest hakkmasinast ametliku nimega „*Inimese ümberkasvatamise asutus*”, tegelikult tavaline vangilaager. Palju neid mineviku meenutusi kokku on? Meenub isa! Ja laul: „*...seal Kawe keldris all, kus trellid akendel...*”.

Roomab mööda ebamajanduslikkuse eksponaat, raudtee kõrval veniv vanade vedurite, tendrite ja vagunite paraad. Ühes kohas suur platsitais, teisal lihtsalt rida rea järel, kolmandas pikali pikutavad raudruunad. Oli ratastel ja ilma, oli paaritamisel pullidena tagajalule tõusnuid, igas mastis vedukeid, erinevates kaliibrites veetavaid. Milline energia sääst peidus siin! Kes takistab neid metalliks valamast? Eks ikka laiskus, arukese nappus, riigi liigne rikkus. Pole me mingid jaapanlased. Vedelegu pealegi, närigu neid rooste!

Tomski perroonil ootas meid Vadim Makšejev, viis üle jaamaesise väljaku hotelli „*Tomsk*”, kus kinni pandud meile Tomski Oblasti Parteikomitee (ОБКОН) broneeritud vanniga üksiknumbrid. Jah, ajad Venemaal olid muutunud. Ehk tuleb kasuks Eestilegi? Pesime pesud, kümblesime vanni-

vees, õhtustasime kaasavõetust, lubasime endile pisitropid ning kell 4.00 olime juba uneriigis. Eelnevalt olime kokku leppinud Dimaga, et kohtume kell 11.00.

Ärkasin kell 8. Kuulsin raadiost elavast inimketist Baltikumis. Kommentaar polnud kiitev, pigem vastupidine. Kohvitasin ja kirjutasin kirja koju:

25. augustil, Tomsk.

Täna on Siberisse sõidu viies päev. Kell on Moskva aja järgi 5.30 ja kohalik 9.30. Elan praegu kolme kella-aja järgi. Kaasanist saime ilusasti tulema. 0.30 ka 4.30 jõudsime Novosibirski lennujaama, vastas oli Saška. Meid kostitati hästi. Tomskis elame omaette tubades. Olemas on telefon, televiisor, raadio, vann — kõik toas. Kirja kirjutan kirjutuslaua taga. Eelmise kirja saatsin Kaasani lennujaamast. Tomskist asume teele 27. -ndal.

Dima tuli täpselt 11.00. Tilluke sõjaplaan, tegevuskava kinnitamine ja teele, seekord audientsile Obkomi, kuhu jõudsime lõunatunnil. Einestasime sealses ametkondlikus sööklas. Vastupidiselt Kaasani Kremlile, siin takistusi polnud. Makšejevi käsk: „*Держись налево!*” (*Hoidu vasakule*), juhtis ees paremale otse miilitsa valveposti suunas liikuva Jüri vasakule, valvest mööda. Toidul polnud viga, käis kah! Maitsvaim oli naturaalsest Siberi jõhvikatest morss, millise maitse ja aroomgi veel tollastest aegadest suus. Jõin seda morssi pidevalt laeva puhvetis 1946. aastal, haugates alla pirukaid, kuni jätkus raha.

Seekordsele söömingule järgnes ekslemine pikkades ja käänulistest oblastikomitee koridorides. Vajaliku kabineti leidmiseks kulus keskmine portsjon aega. On ikka masinavärk, küll on süsteem! Vastuvõtuga kostitas meid ideoloogia osakonna juhataja Mihhail Mihhailovitš Žuraljov, kes küsis: „*Как устроились?*” (*Kuis endid sisse seadsite?*). Vastus oli ehtkoolipoisilik: „*Отлично!*” (*Suurepäraselt!*). Saanud teada meie sõidu eesmärgi ja kavatsused, lubas meid igati aidata

nende teostamisel, suhtus meisse väga arusaavalt, isegi soosivalt. Tavaõeldult nii: „*Jutuajamine toimus soojas ja sõbralikus õhkkonnas*”. Edaspidi tunnetasimegi tema abistavat kätt ning toetavat õlga. Pani masinavärgi tiksuma, lükkas käru käima nii Kolpaševos, Kargassokis, kui Vasjuganjes. Meie kõrval istuv Vadim oli selle veeremise-liikumise esmane tagant-tõukaja. Suur tänu Sulle, Dima, meie haldjas! Sinu tagasihoidlikult heasoovlik isiksus talletub igaveseks südamesse!

Kuulsime juhatajalt Tšainski rajooni eesti kolhoosist ja tema lugupeetud esimehest Palosonist. Taheti meid sinna külla viia, soovitati soojalt tutvumiseks, kiideti kolhoosnike usinust. Mihhail Mihhailovitš pakkus isiklikku küüti, kaasa-tulekut. Tänasime! Meil oma marsruut ja graafik enda koostatud. Järgmisel korral, ehk! Vestluses selgus, et Žuravljovid olid samuti läbi käinud represseerimise tee. See peaks eeldama, et peagi on oodata ideoloogia muutumist Venemaal! Tema sooviks oleks koostöö tulevikus. Suurepärase! Selliste inimestega on meeldiv koostööd teha! Taoline ettepanek teretulnud alati. Lahkusime vastastikku heade soovidega. Kohtumiseni! See oli tema soov.

Jõesadamast saime piletid Kolpaševosse 27-ndal kell 14.00. Meie käsutuses olev aeg Tomskis nüüd teada. Saime kutse õhtusöögile Makšejevi koju kell 18.30, saime tema lubaduse hotellis „*Zarja*” Kolpaševos kohad broneerida, kohustuse minna vastuvõtule Kolpaševo partei linnakomitee ideoloogiasekretäri Gorlatši juurde. Meie eesmärk oli Kolpaševos Toguri lastekodu külastamine.

Tomskist lootsime osta tuletikke „*Таежное!*”, kuid müügilt puudusid tavalisedki. Sellest see pidev suitsule tule kerjamine! Ometi töötab linnas tikuvabrik, küllap on seegi süsteemi eripära, et kingsepp on paljajalu. Teel hotelli käisime muuseumis, pildistasime linnas, ostsime komplekti värvi-fotosid. Avastus: viina pole müügil, aga joobnuid jalaga se-

gada! Salapärane see nõukogude inimese elu kõikjal riigis. Tutvus, kombinaator, hõlma-alune.

Kell 17.30 asume minekule Dima poole. Buss nr. 15, siis tramm 4 ja olemegi kohal. Südamlik vestlus, õhtusöök, hubane kodune õhkkond. Meenutama neid hetki jäävad Vadimi autori pühendusega raamat „Разбитое зеркало”, Tomski märkide komplekt, oblasti kaart ja vaated Novosibirskist. Kindlapeale kohtume veel.

26. august tervitab meid uduse hommikuga. Hotelli aknast avaneb vaade raudtee- ja autobussijaamale, taamal metsad. Jaamakella näit on 05.45, Moskva oma kell 8.45. Täna tahame käia kohas, kus olime 1946. aastal enne Eestisse lähetamist, s. o. Peškovi *переулок, дедприемник* (laste vastuvõtu-jaotuspunkt) Peškovi põiktänaval. Kell 11.00 Jüri kirjutab nimekirja Dimale, palunud selleks 10 minutit lisa-aega. Istun oodates ja mõtlen: peaks ladus asjade kulg jätkuma edaspidigi, tuleksime kolme nädalaga toime. Maamunal on hulgaliselt häid inimesi, tänu kellele elame ning te gutseme. Tavaliselt kipuvad nad varju jääma, silma torkavad rohkem kisajad ja halvaloomulised.

Maja Kljutševajal Peškovoivi põik 43. Siin asus 1946. aastal laste vastuvõtu-jaotuspunkt. Hiljem lasteaed ja praegu taastatakse seda kapremondiga noorpaaridele korteriteks. Vestlema maja remontijatega, tulevaste elamispinna saajatega. Nad on meeldivalt üllatunud, et tullakse niivõrd kauget nagu seda on Eesti ja tuntakse huvi selle hoone vastu, tullakse vaatama ja pildistama. Eelnevalt tahtis Jüri kangekaelselt väära maja mulle kaela määrida. Pakkus nr. 62, siis nr. 52 asunud maju. Minu Semu osundas sellele õigele. Mälu olid jäänud kaarjad väljaulatuvad avaused katusel, kus istusime ümbrust seirates, niisama igavusest. Sellisna, kui oled, jäidki meelde! Sinu seinte vahel, Sinu varju all kuulasime öötädilt muinasjutte, õuduslugusidki Tomski jõukudest „Must kass”, „Must käsi”, „Kuldhammas”, silla alt karanud kuraditest. Pärast nende lugude kuulamist ei saanud

pikka aega sõba silma, värisesime hirmust, veel uneski nägime neid. Juba laeval enne Tomskisse jõudmist oli kujunenud meil arusaam linnast, kui röövlitekoopast. Silmad hiilisid hilisõhtuseid nurgataguseid: äkki hüppavad välja, pusid hambus. Sinu ruumidest käisid läbi kõik kodukohtadesse suunatud lastekodude lapsed aastail 1945 ja 1946 ning hiljemgi nii Eestist, Lätist, Leedust, Leningradist kui mujaltki. Olid neile kõigile vahejaam, kogunemise koht, andsid varju ja kõhutäidet. 1946. aastal olime viimased eestlastest lahkujad Aipolovo lastekodust. Tookord saabusime tagasiteel lastekodust Tomskisse suurte vett kühveldavate ratastega valgel laeval, saadetuna vaid sellele laevatuübile oma-est plädinast.

Lõunat sõime hotelli restoranis. Täielik jama! Oota, oota ja siis eilsed toidud! Ei müüdnud meile õlutki, see läks tuttavatele tänaval. No ütle nüüd! Milline külalislahkus!

Õhtul kell 21.15 saabus hotelli külaline, Aipolovo lastekodu kaaslane Eugen Mägi. 5. juunil 1928 Narvas sündinud Eugen tuli lastekodusse Jeršovka külast 1942. aastal. „*Tulin otse Samussist, otse saunast. Tütar sõitis hiljuti loteriil võidetud „Ziguliga” järele ning tõi kohale*”, seletas Narva poiss Eugen. Samas tehtud fotol on jäädvustatud Eugeni vanem tütar Liida abikaasaga, Eugen ja mina, pildistas Jüri. Liida kaasaga lahkuvad ja Eugen jääb meie külaliseks kella kaheni öösel. Eugen tõi kaasa kaks konjakit, öeldes, „*Tütar hankis, достала*”. Meie poolt kohv, suupisted, kirjandust Eestist, minimeened ja suured tänulikud avali kõrvad kuulamiseks. Täna õhtul-öösel siginesid uued nimed, täitusid mäluüngad, elulood. Kojujõudnult tuli kõik üles kirjutada. Eugen mäletas eesti laulude viise ja eestikeelseid sõnu. Laulis meie laule: „*Eesti lipp*”, „*Mulgimaa*”, „*Viljandi paadimees*”, „*Minu valge hani*” ja teisigi.

Eugeni isa, Aleksander Mägi sündis 1883. aastal Peterburi kubermangus Savolžino külas. Ta oli kõrgema haridusega ja töötanud Krenholmis ehitaja-töödejuhatajana. Nar-

vas elati Peetri platsil, kus neile kuulus kolm elumaja: kaks puumaja ja üks kahekorruseline kivimaja. Saatuse pilkena laiutas selle sõjas hävinud kivimaja asukohal Peetri platsil aastakümneid venelaste ebajumala Volodja Uljanovi suur skulptuur. Nende kolme elumaja eest sai Eugen tänu kohalike Narva Memento liikmete aktiivsele tegutsemisele kompensatsiooniks 16. detsembril 1990. aastal 3000 rubla.

Perekonnapea arreteeriti NKVD poolt 29.04.1941 ja Kirovi oblasti kohtu otsusel mõisteti surma 4. detsembril 1941 süüdistatuna valgesoomlaste abistamises Talvesõjas. Otsus viidi täide Kirovi vanglas 15. märtsil 1942. Eugeni ema Anna oli venelanna, sündinud Peterburis 1891. aastal, keskharidusega koduperenaine, kes küüditati koos pojaga 14.06.1941 sundasumisele Jeršovka külla. Suri nälga seal 22. märtsil 1942. Eugen oli Aipolovo lastekodus 1942. aastast kuni 1. jaanuar 1945, mil suunati tööle. Eugen mäletas lastekodust Maie Nurka, Enno Reppot, vendi Karamzine, Heino Pajost. Aleks Schipaid. Hans Veele oli ta kinkinud lastekodus oma isikliku margikogu. Lastekodus oli Eugen jutustanud kaaslastele Tarzani lugusid Narva kinos Bi-Ba-Bo nähtud filmide põhjal. Keskhariduse omandas Eugen Omski Jõelaevanduse koolis aastail 1953–1957, töökohaks sai Lääne-Siberi Jõelaevandus ja ametiks vanem-mehaanik Samussi laevastiku baasis.

Eugen abiellus 1954 Antoninaga. Peres 4 tüdart, lapselapsi 5 tüdrukut ja 2 poissi. Ei suutnud NKVD hävitada perekonda Mägi täielikult. Kõige kiuste elu jätkub, kahju vaid, et pere jäigi Siberisse. Oma elu päästjaks peab Eugen ühte Siberi taati, kes andis oma majas peavarju Ust-Baktšari külas kahel aastal. *„Vanamehe tingimuseks oli, et aitan neid majapidamises ja loovutan neile leivanormi 600 grammi. Ja ütlesid, et oled noor, lepi kartuli, juurvilja ja kalaga”.*

Leppisingi. Need kaks talvitumist olid minule suureks õnneks. Olgu muld taadile kerge!

27. augustil kell 11.30 lahkume hotellist, et jätkata reisi. Erataksoga sõidame jõevaksalisse. Saatma tuleb Dima, kellega kohtume vaksalis. Meie sõit viib Kolpaševosse. Laev „Meteor“ on 123-kohaline, väljus täpselt. „Ole terve, Dima!“ Tuhat tänu Sulle liigutava suhtumise eest! Kolpaševosse peaksime jõudma kell 20.20, ees on 6 tundi sõitu Obi jõel.

20.00 oleme Kolpaševos. Jalgsi hotelli Belinski tänaval. Ankeedid täidetud, saame toa võtme, see on broneeritud meile kahele. Õhtueine ja magama. Lõppes reisi seitsmes päev ning esimene nädal.

28. augustil tõusime kell 8. Kerge hommikusöök ja tee. Veidi vaeva ja olemegi partei linnakomitees toa eest tänu avaldamas. Vastu võttis meid Dmitri Gorlatš. Jällegi vestlus soojas ja sõbralikus õhkkonnas. Ideoloogiasekretär ise viis meid ametiautoga Togurisse, kus andis meid üle õppeala juhatajale Ljubov Vladimirovnaele.

Meie tulekust üllatunud juhataja osutus äärmiselt meeldivaks naisterahvaks. Tema vahendusel saime teada, et lastekodus on 90 kooliealist last, kellest 35 olid kogu suve varjupaigas, ülejäänud olid kas Bulgaarias, Artekis, pioneeri-laagrites või vanavanemate juures. Praegu on Kolpaševo rajoonis palju lastekodusid ja kasvandikel vanemad, kas üks või mõlemad olemas. Orbusid u 10–15% üldarvust. Elu on palju muutunud, sest meie ajal oli enamus lastest vanemateta orvud. Vanemad pole enam võimelised või ei tahagi ise oma lapsi kasvatada! Toguri lastekodu eksisteerib 1933. aastast. Kõikide aastapäevade tähistamine ning kokkutulekud on 5-6. augustil ja nii toimus hiljuti ka 1989. aasta kokkutulek. Praegu toimuvad ettevalmistused lastekodu 60. aastapäeva tähistamiseks. Lastekodus tegeldakse aktiivselt spordiga. Spordisaalis nägime u. 30 uhiuut jalgratast ja hulgaliselt diplomeid, auhindu, karikaid ja muud näitlikku sporditeemalist infot. Lastekodul on abimajand, kus kasvatatakse sigu, veiseid ja pulle. Tööd teevad eakamad kasvan-

dikud. Poisid teevad puidutöökojas puutöid, tüdrukud tegelevad käsitööga.

Lastekodus puudub palgaline tööjõud, on vaid kasvandike juhendajad ja põhitöö teevad lapsed ise. Remont, värvimine, puude varumine — kõik on laste õlul. Lõunat pakuti meile kooli sööklas: juurviljasupp, sarvekesed loomalihaga, mahl. Toit maitsev, söögiiriistad noad, kahvlid, lusikad roostevabad. Pärast sööki võimaldati tutvuda sõja-aastate laste liikumise-arvestuse žurnaalidega (книга учета). Žurnaalid olid täidetud puudulikult, lehed lahtised, vahel igasuguseid tõendeid, andmeid minimaalselt, osa lahtritest täitmata. Kirjas perekonna-, ees- ja isanimed, sünnidaatumid, kust ja millal tulnud, kuhu ja millal lahkunud. Andmed vanematest ja lähedastest puudusid. Sain kätte paarkümmend nime, neist paljud moonutatud kujul või muudetud venepäraseks.

Üks näide esimesest sissekandest eesti laste kohta:

171.	<i>Sepping, Allan Alberti p., 23.VII.1941, Kolpaševo linn</i>
172.	<i>Sepping, Vive, 6-aastane 23.VII.1941, Kolpaševo linn</i>
173.	<i>Sepping, Gilmar, 4-aastane 23.VII.1941, Kolpaševo linn</i>

Lahkumise lahtris on märkus: ema haiglas, lapsed Bessaraabiast ja 30.IX.1941 lapsed saadetud ema juurde. Need Läänemaalt küüditatud eesti lapsed võeti teel sihtkohata Tšainski rajooni erandkorras praamilt maha 23. juulil Kolpaševos, kui haigestunud ema toimetati haiglasse. Ema Olga ja lapsed Allan, Viivi ja Ilmar elasid üle rängad sundasumise nälgimise aastad ning vabanesid dokumentide järgi hiljemalt 28.02.1957.

Lastekodust sõitsime bussiga jõesadamasse, kus ostime piletid hommikul 6.30 väljuvale laevale „Zarja“ Kargassokki sõiduks. Hotellis kirjutan õhtul paar rida koju: „Tervitus Obi äärest Kolpaševost! See on meie reisi viimane linn enne tagasiteed. Nüüdsest hakkame pugema päev-päevalt järjest sügavamale Siberisse. Täna oleme Tomski oblasti Kolpaševo ra-

jooni pealinnas. Kui olime helistanud Eugenile, tuli ta ise meie juurde hotelli. Sellega jäi sõit Samussi ära ja oleme võitnud päeva graafikus”.

29. augustil Tõusime kell 5, hotellist väljusime 5.45 ja sadamas oli paar koormatud eeslit Eestist kell 6.00. Laev väljus täpselt 6.30. Sõidu kestvus tuleb 6 tundi. Meenus, et sõidan sellel trassil viiendat korda. Kargassok oli Obi ja Vasjugani jõgede ümberlaadimise sadamaks. Vasjuganje on suur soode ja rabade avar maa pindalaga 86 900 ruutkilomeetrit. See on u kaks korda suurem Eestist. Siin asuvad rikkalikud mineraalväetiste lademed.

12.30 olemegi kohal. Kotid kukile ja tõttame hotelli. Kuid asjata, sest vabu kohti pole. Selgitatakse: „*Сессия, народу много!*” (istungi päev, rahvast palju). Jüri kiirustab partei-komitee poole ja mina jään hotelli fuajeesse pakke valvama. Asi laheneb, kui saabunud „*Moskvitšist*” astub minu juurde vanemapoolne härrasmees. Ta küsib: „*Kas olete Baltikumist?*” Saanud jaatava vastuse tutvustab end. Seisan silmitsi meie patrooniga siinmail Juri Turoviga. Tema kõrval istunud mees osutus meie heaolu eest hoolitsejaks hiljem Novovasjuganis. ZNGRE partorg Dobrovolski oli samuti siia istungile saabunud. No see on vast vedamine. Sm. Turov läks Jürit kinni püüdma, mina vestlesin vahepeal Dobrovolskiga. Sain temalt teada, et Novovasjuganis on kavas püstitada mälestusmärk repressioonide ohvritele. Lähitulevikus on kavas kohtumine projekteerijate-kunstnikega Leningradist.

Järgnevalt vormistati meid hotellis vastuvaidlematult sm. Turovi isiklikul juuresolekul. Pärast vormistamist sõidame „*Moskvitšiga*” sööklasse lõunale. Juri Turov on ise roolis ja tutvustab Kargassokki jutustades linna arengust. Tagasiteel hotelli tegime peatuse rajooni haigla juures, et tutvuda meie saatusekaaslase Reet Hõlpuse-Mihailova poja Mihailiga, haigla paarstiga.

Mihail lubas õhtul meile hotelli järele tulla, et kodus õhustikus vestlust jätkata. Hotellitoas nr. 24 asusime komplekterima õhtuks kaasavõetavaid meeneid. Seejärel puhkasime pisut.

Hiljem tuli meie patroon Juri Turov, kellega vestlesime tunnikest poolteist. Selgus, et tema ema tehti kulakuks 1937. aastal ja saadeti Kolpaševosse. Vanaisa aga oleval asunud elama Kargassoki lähistelega 1912. aastal. Nn. rehabiliteerimisel teatati 1956. aastal ema surmast kopsupõletiku. Hiljem Tomskist sai ta teada, et lasti maha. Tavaseik nõukogude süsteemis. 1931. aastal saadeti siiakanti 39 950 väljasaadetut. Hiljuti avastati kaart, millel oli märgitud ohvrite mahapaneku kohad. Inimesi loobiti pea igasse jõekääru, käänakusse, suruti jõe ning soode vahele, pandi maha lausmetsa, ürgsesse padrikusse. Sisemaale tungimist takistasid läbimatud sood.

Turov selgitas meile hotelli paigutamise raskusi tänase rajooninõukogu istungiga, hulgaliselt kohale sissesõitnute. Rääkis meile pikemalt Tšainski rajooni eesti kolhoosist, selle esimehest Paulsonist, kes võtnud maha oma kandidatuuri NSV Liidu Ülemnõukogu valimistel. Arvas, et loomulikult mõjutati teda selle sammu astumiseks. Kargassokis on elanikke 16 000 ja rajoonis 28 000, seega 12 000 ülejäänud inimesi asustavad territooriumi 86 900 ruutkilomeetrit. Et järgmiseks päevaks kavandatud ettevõtmistega toime tuleksime, lubas anda meie käsutusse auto koos autojuhiga. Kavatas külastada rajooni perekonnaseisu ametit (vene k. ЗАГС), Heino hauda, abikaasat ja vanemat poega. Homme kell 14.20 väljub lennuk, millele piletid juba ostetud.

20.45 saabub „Volgal“ Mihail, sõidutamaks meid nende poole. Ema, poeg, tütar, minia elavad koos oma eramus. Reeda ema suri kõrges eas Kargasokis 1980-il aastail ja isa nägi ta viimast korda 1941. aasta küüditeel Pihkvas.

Istume jällegi lauas. Pakutakse õhtueinet šampuse, konjaki, teega ning soovi korral ka kohvi. Vestleme, toostid....

Mihail räägib: „Sain „Memoriaali” asutamiskampaanias pöördumise. Kolme päeva pärast tuli KGB-mees ja lausus: „He могли бы вы эту бумагу мне подарить. Знаю, что она у вас имеется.” (Kas võiksite kinkida mulle see paberike . Tean, et see on teil olemas.) Tuli talle loovutada. Võttis ning kadus. Kas teilgi on taolisi juhtumeid esinenud?”. Vastasime, et meiega mitte. Mihhail kahetses, et ema omal ajal Eestisse tagasi ei läinud. Ta oli ülimalt huvitatud meil toimuvast ja suhtus kõigesse arusaamisega. Ema Reet vastas: „Mina pole teistsugust elu näinud ega tundnud. Nelja-aastasena toodi Siberisse, ei oska muud tahta. Olen siin kasvanud, siinse eluga harjunud. Elust Eesti Vabariigis ei mäleta midagi. Mis seal Eestis toimub? See pole õige asi!”.

Selgitasin, nagu oskasin, rahunes ja sai arugi. Silmist kadus ärev tuluke. Vaene saatuse heidik! Hinges pesitseb Sul ikkagi midagi sellist, mida kardad endale tunnistada. Oled oma saatusega leppinud, elukäigule alla vandunud. Tütar oli veetlevalt tagasihoidlik, kuid pilgul eestisuunaline, põhiliselt kuulaja rollis. Tõstis vaid aeg-ajalt suupisteid meie taldrikutele.

Kaks aastat hiljem oli Reeda suhtumine muutunud ja tekkis koduigatsus. Saatsin talle keeleõppeks vene-eesti vestmiku. Pensionile jäädes kavatses ta naasta Eestisse. Kahjuks saatuse tahtel vaevalt, et see ettevõtmine õnnestub. Ajad olid liialt muutunud.

Algaastail hoidis nõrga tervisega Reeta tema vanem vend Väino Hõlpus. Hiljem tema enese suurepärase mõistus, tahtejõud, energia ja vaoshoitus. Ta lõpetas kaugõppurina Moskvast instituudi. Palus meid saata talle Malinovkas elanud eestlaste aadresse. Elades Aipolovos, näinud kusagil nime Jüri Lehtrand, seetõttu nimi Jüri talle tuttav. Sealmail ongi nii: näinud kusagil eesti nime, haaratakse see lennult igavesti mällu. Teadmine, et keegi peale sinugi veel elus, on suur, rõõmus uudis. Meilegi, lastekodudesse sattunuile, juurdus mällu teadmine „kõik surid, vaid meie jääme”. Et vä-

ga paljud kõik raskused vapralt üle elasid ja kodumaale tagasi tulid, see äratas huvi nende elu, saatuste ning kõige meiega seonduva vastu. Kell oli kaugelt üle südaöö, kui Volgal hotelli tagasi jõudsime. Öhtu oli meeldiv, inimesed sümpaatsed ja meie ülimalt rahul.

30. augustil Kargasoki hotell, viletsaim kogu reisil. Tuba 3-kohaline asukohaga esimesel korrusel. Siseviimistlus on null, veekraan nurgas, uks kirju, WC koridoris. Hommikueine saime hotellis puhvetis nimega „Armeenia köök”. Omanik tahtis baltlastele välja teha, kuid Jüri tagus põlgusega tema külalislahkuse rubladega kinni, keeldus kostitamisest. Kell 9.30 on auto ees ja juhiks sümpaatne Volodja. Küsib: „*Kyda?*” (*Kuhu?*). Teatame, et perekonnaseisuametisse.

Meid võtab vastu meeldivalt vastutulelik naisterahvas. Jüri ei saa kuidagi pidama sõnadevoolu, kuigi nii meil kui neil on aeg piiratud. Rajooni täitevkomitee hoone, milles asub ZAGS, on ehitatud pärast sõda, puidust ja sinine. Abielude registreerimise ruum on korralik, küllalt avar, vaibad maas.

Saanud Peebult ülesande omaste saatuse selgitamiseks, uurisime dokumente. Selgus, et Peep Varju sündinud 1936, oli Toguris 1942–1946. Ema, õde ja kaks venda jäid surnutena Siberisse, kuid surmatunnistusi saime talle kaks. Ülejäänute kohta andmed puudusid. Tõsi, oli veel üks Varju, kuid tema andmed ei klappinud Peebu antud infoga. Hiljem saime teada, et see oli olnud tema Siberis sündinud vend. Tema surmatunnistus saadeti Kargassokist postiga hiljem täiendava kirjaliku järelpärimise peale. Meie perekonna kohta polnud üldse midagi. Lubati saata Tomski järelpärimine, kuid nii seal kui mujalgi ei targemat ühti. Vastus selline: „*Minu isa, ema ja venna surmade kohta puuduvad kanded (актовые записи)*”.

Aastaid hiljem selgus kõik, kui sain surmatunnistused Narvast, kuid enne tuli kuhjaga kirju kirjutada, dokumente

taga ajada. Tol korral sain vastuseks, et Kamennõi (suri ema) ja Malinovka (maeti vend) kuulusid Maiski külanõukogusse, mille arhiiv oli säilinud mittetäielikult. Võib arvata, et arhiiv asus siis veel NKVD valdustes, polnud ZAGS-i jõudnud!. Paar aastat hiljem saatis saatusekaaslane Vadim Makšejev Tomskist minule ja Jürile kirjaga informatsiooni meie kohta koostatud kartoteegi kaardilt ja arhiivis olevast isikutoimikust sundasumisele saadetu kohta. Sellel toimikul oli nn arvestustoimiku esikaanel pealkiri läbi tõmmatud ning asendatud nimetusega „розыскное”, st jälitustoimik. Minu jälitamine lõpetati selle toimiku järgi aprillis 1954.

Lõpetanud uurimistöö, sõitsime sealt külastama Heino Mölderid abikaasat ja tema poega nende kodus. Kohtumise olime varem telefonitsi kokku leppinud. Mölderid kolisid Aipolovost Sredni Vasjugani ja sealt 1950-ndal Kargassokki. Heino sündis 1927, abikaasa Galina sünniaeg 1925 pandud täiesti umbes põhjendusega, et Sredni Vasjugani arhiiv oli ära põlenud. Minulegi pandi lastekodus vanus umbes ja teistelegi arsti silma hinnangul, lihtsalt püksid maha ning pilk nokule. Eksimus ainult üks aasta!

Kargassokis oli Heino kultuurimaja direktoriks, poeg Aleksander praegu samas kunstiline juht. Aleksander on eht venelase hoiakuga, jutuga ja välimuseltki venelane. Iseloomult ja hingelt hea inimene.

Heino oli Aipolovo lastekodus tööliseks nagu Galinagi, kellel toona perekonnanimeks Zintsenko. Mäletasin perekonda Nadežda ja Mihhail Zintsenko, kui Galinat mitte. Galina meenutab tänasel kohtumisel: „Heinol oli väga hea muusikaline kuulmine. Lastekodu puhkpilliorkestri juht German Roitman, rahvuselt juut, kirjutanud ise orkestrile noodid. Polnud õiged”. Heino lugenud neid ja teatanud: „По вашим нотам играть не буду!” (Teie nootide järgi mina ei mängi!) Selles orkestris puhus pille hulgaliselt eesti poisse. Saška meenutas Novosibirskis, et tema, kellele elevant kõrva peale astunud, pandi trummi taguma. Mina mäletasin nii

orkestrit kui selle juhti. Galja selgitas Heino infarkti: „*See juhtus pärast mingeid suuri kultuuriüritusi. Heinol teadagi oli ülepingutus ja koduigatsus...*”. Kuulsime Heino noorema poja traagilisest hukust oma isikliku auto all: kiirustas, ei kindlustanud püsimist pukkidega, vaid toppis alla telliseid. Need aga purunesid ning nii see plekk-kast ta surnuks muljus. Andreil lapsi polnud, kasvatas kasupoega. Heino suurim sõber Aipolovo lastekodus olnud Hans Vee. Heino käinud korduvalt teda Narvas külastamas nii üksinda, koos poeg Andreiga ja ka Galjaga. Heino õde Evi elab Narvas ja noorem vend Ülo Tallinnas.

Kalmistul süütasime küünlad Heino haul, Andrei kalmukünkal, tädi Maria viimsel puhkepaigal. Mälestasime neid vene kombe järgi praskaga, sest viina polnud kusagilt võimalik saada.

Lõunat sööme Mölderite kodus kiirustades, sest aega tööpoolest napib, aga külalislahkusest keeldumine pole inimlik, vaid solvav. Perenaise vaevast tuleb lugu pidada. Tagasiteel haarame hotellist varem pakitud kompsud ja sõidame lennujaama. Seal lahkume toredast autojuhist Volodjast, kes meie käsutuses olnud terve päeva. Meie telesaاتمine kujunes kõrgetasemeliseks ja harukordselt südamlikuks, olime saatjate tähelepanu keskmes. Häid soove jagasid partei rajoonikomitee osakonna juhataja, rajooni haigla peaarst, kultuurimaja kunstiline juht lastega. Heino pojapoeg Kostja, sündinud 17.04.1978 ja tema õde Katja, sündinud 3.04.1979, mõlemad tublid lapsed. Koolis õppimine läheb neil väga hästi, vaid poisil nagu poistel ikka üks kolm (*mpoÿka*).

Meie lennuk, kauba ja langevarjurite veoks mõeldud AN-2 lendas välja plaanitud 14.20 asemel 14.45. See taevailind oli külgmiste istmetega ja väga ebamugav reisijatele: raputas, värises, ajas joodud praska järelmõjul iiveldama. Õnneks suutsime tagasi hoida!

16.00 on piinav lend seljataga, oleme Sredni Vasjuganis. Meie eest hoolitsenud Juri Turov oli meid suunanud kohaliku külanõukogu esimehe kätte ja ta võttis meid vastu ning poetas oma päevinäinud „Žigulisse”. Edasi läks sõit lastekodusse. Sredni Vasjugani lastekodusse toodi pärast sõja lõppu ka meie Aipolovo lapsed. Toguri lastekoduga võrreldes on esmamulje nukravõitu, isegi räbal, kõle, mitte kodune.

Istume direktori kabinetis vestlusringis, meie kandamite koorem sealsamas nurgas. Laua taga nutmas tüdruk, kes tahab kohe *KOJU*. Lastekodu kasvandikule on kodukolle unelmate riik, unetute ööde unistus, pidevalt peas huugav häirekell. Sinna sukelduks otsekohe nõiaväel, kättesaamatusest hoolimata. Kahjuks pole see võimalik sellelgi plika-tirtsul ja sellest need pisaradki.

Sredni Vasjugani lastekodus olevast sajast lapsest ei ole vanemaid vaid üheksal. Ülejäänute isad-emad on kas loobunud ise laste kasvatamisest või võetud kohtu poolt vanemlikud õigused. Sredni Vasjugani lastekodu asutati hulk aega enne Suurt Isamaasõda. Hiljem koondati siia enamik Obi jõe äärsetest lastekodudest, nagu Novo-Nikolski, Parabeli, Ustj-Tšizamski, Griškini, Aipolovo. Praegused kasvandikud on nn. raskesti alluv kontingent, kes suunatud siia teistest lastekodudest kui neis oludes ebasoovitavad. Varasematel aastatel liikusid Vasjugani jõel rataslaevad „*Taara*” jt. Nüüd pole jõgi enam laevatatav, kui vaid kevadise suurvee aegu. Ühendus muu maailmaga toimub lennukitel.

Direktor väljendas piinlikkust lastekodus valitseva olukorra pärast. Siinsed hooned olid vanad puitrajatised, neis elamine pea võimatu, toad niiskusest rõsked. Paari aasta eest otsustatud küll tellistest kompleksi kasuks, kuid paraku ei võta ehitaja „*Tomskneftegasgeoloogia*” oma tööd tõsiselt. Tutvume korpustega, sest kõiki hooneid nimetati korpusteks ning need kandsid numbraid 1, 2, 3 jne. Kutsuti neid ehitisi poiste, tüdrukute, eelkooliealiste, vanemate, söökla, klubi või siis haigla korpusteks. Siinsete korpuste

lastele elamiseks määratud toad tõeliselt viletsad, külmad ja kõledad, elu viimsetel hallitusest lehkavate niiskusest punsunud põrandatega, lääpas seintega, nagu ehtsad vangilaagri boksid.

„Ohhoo, pergala ryssä!” ... me seisime endi kunagise ulu-aluse, lapsepõlve varjupaiga, tillukese uberiku lävepakul. Vanade ostjakkide — põliselanike puitehitised on Siberis hinnatud kaup põhjusel, et tehtud õigel ajal langetatud tahutud puidust. Selle tõttu meiegi vana sõber siia taritud, siinse monstrumi paremasse tiiba pikitud. *„Tere, kunagine semu! Kohtumist Sinuga poleks uneski osanud oodata! Vaat see on üllatus!”* Pildistame oma üllatust igast kandist, paraku ei ilmunud piltidest tuhkagi. Sealne ilm kui vette kastetud tumehall klomp, ilmutamisel jäi vajaka valgusest. Igal juhul imetilluke oli ta küll. Kuis mahtusime siia 10–12 poissi! Uskumatu!

Meie voodid olid pisikesed, lükatud külg-külje kõrvale, vahesid polnud. Pakasega olid poiste küljed tihedasti liibunud, et veidigi soojem magada oleks. Loogiline seegi, et lapsepõlves nähtu tundub täiskasvanule tibatillukesena. Toona meile sellest ruumist piisas, lõime seal padjalahinguidki. Ma pole eriti sentimentaalne, sest minu pisarad jäid sellesse tupp, mille lävel momendil seisan, jäid siinse padja sisse kui lugematutel öödel sai pisaratevoolu saatel mõttes lauldud: *„Milleks, ema, sa mu sünnitasid...”*.

Siin selles uberikus itkesin pidevalt südantlõhestavalt kodutu itku, leinasin ärandatud lapsepõlve, vanemaid, vennakest ja kodukollet. Elamise-ööbimise seadsime siinsesse isolaatorisse nagu muiste, esimestel Aipolovo päevilgi. Toonast ajast mäletan, kuis kasvataja Nadežda Zintsenko küsimusele vastasin: *„Mängida tahaksin!”* Ta seiras mind imestunult: *„Või laps tahab mängida? Vaat kus veidrik!”* Siinmail lapsed ei mänginud. Nad pidid endi eksistentsi õigustuseks hoopis töötama.

31. august. (Sredni-Vasjugan).

Ärkasin 8.15. Järgnesid väike loputus, piimasupp, leib, või ja tee nahavahele ning teele lennujaama, kuhu kolm kilti jalgsi vantsimist. Omsk-Novovasjugan lennuliini AN-2 start kell 11 ja 10 minutit. Edastame siiani reisieelset graafikut. Läbida on jäänud Novõi-Vasjugan, Aipolovo, Maisk, Kamennõi, Malinovka ja Omsk. Viimasest punktist juba Moskva kaudu koju. Seekordne lennuetapp eelmisest mugavam: ikkagi reisilennuk, istmed nagu suurelgi liigikaaslasel. Vaat mis tähendab ühendus suurlinnaga! Kaugliini ja kohaliku ühenduse vahel on erinevus täiesti tuntav.

„Paremalt poordist paistavad Aipolovo Dalnij Jariga ja Aipolovo järvestik!” teatas Jüri teadvalt.

Tulevikus Sredni Vasjugani külastada pole vist mõtet. Nägime ja saime mis tahtsime! Seal on *дукое ja бедное место*— metsik ning vaene kant: siiani senise reisi viletsaim. Hiljem selgus, et kõige nirum kogu tuuril. Aeropordi puhvetki oli remondiks suletud. Kas seda üldse veel kunagi avatakse? Kell 11.50 jõuame kohale. Lend selleks korraks läbi. Fotole jäi Novõi-Vasjugani lennuväli. Lennukil vastas polnud kedagi. Kus telefon? TIRR ... ja veidi aja pärast tuli „Niva”. Viskasime pakid autosse, ronisime ise peale. Seltsimees Dobrovolski juhtimisel läks hotelli sõiduks, kus ta näitas ka kohad kätte.

Seekordne majutus osutus senistest parimaks ja odavaimaks. Saime kahetoalise luxi ööpäeva hinnaga 2.50 nina peale. Kokku oli siinses majutuses 4 tuba puhkeruumiga, köök kõige vajalikuga. WC oli veega, meie kasutada värvitel, telefonid, kirjutuslaud, vaibad, diivanid ja kindlasti eraldi magamise asemed. Tipp-topp värk. Jäägi või siia! No, kuulge, jälle lora. Pesemiseks pole sooja vett. Viimast keetsime-kuumutasime köögis elektripliidil. Abistamise ahel töötab laitmatult. Kokku oli kõigis tubades 9 kohta.

Jõime teed, pakkisime lahti asjad, tegime meenete jaotuse: mis-kuhu-kellele. Asjad korda tehtud, küla peale ja kooli.

Külas uus moodne keskkool, meie oma selle kõrval ja tema sisemuses õppetöökojad tööõpetuse tundideks. Tegime mõlemist fotosid ning slaide.

Mõne aja pärast istume direktori kabinetis ja vestleme klassivälise õppetöö organisatsiooniga. Vene keeles kõlab tema ametinimetus „*организатор внеклассной школьной работы*”, nimetuse kandjaks on meie vastu ülimalt huvi tundev Galina Aleksandrovna Dorohova.

„*Kogume Aipolovo ja teistegi koolide ajalugu. Teiesuguste meenutused kuluksid marjaks!*”.

Seepeale jagasime talle killukesi endi mäludest. Vastuseks kuulsime, et meie kooli žurnaale pole säilinud, ühtlasi anti kutse homsele *линейка* üritusele ehk rivistusele. Täna ju augustikuu viimane päev, homme esimene koolikell.

Jüri vestleb direktoriga. Olen neid jutuajamisi ennegi kuulnud, sestap lülitun vestlusest välja. Armastan teisi kuulata, saada teada, kuis keegi elab, millega tegeleb, mida elust üldiselt arvab. Jüri, vastupidi, tahab ise rääkida, oma tõekspidamisi esitada. Täna tutvustas tuleku eesmäärke. Tema jutu vesi aina voolas ja voolas.

Auto ootel lennujaamas kuulsin ühe lenduri juttu. Ajakirjas „*Novõi mir*” avaldanud Solženitsõn oma artiklis, et Lenin alustanud represseerimisi. Suur surnud juht kirjutanud Gorkile: „*Neid intelligente tuleb armutult suruda*” või midagi taolist. Saatnud maale brigaadid talupoegadelt vilja ära võtma. Enne surma olevat Iljitš taibanud, mis teinud, kuid arusaam tulnud liiga hilja. Tema järglased Stalin, Hruštšov ja Brežnev ainult suurendanud rahva õnne õnnetute masside rõhumisega.

Kohtusime meid homme Aipolovosse viia lubanud külanõukogu esimehega, kes lubanud, et sõidame tema mootorpaadiga.

Kell 18 läksime sööklasse. Kaks suppi, topelt mannapudrud, 1 kana riisiga, 2 kisselli, paar pirukaid ning kaks klaasi

teed = 1 rubla ja 66 kopikat. Uskumatu! Lahkudes ägises kõht, suus oli maitsva toidu mekk.

Siiani olime läbi ajanud hommikuse lastekodu toiduga, millel lisaks vaid klaasike teed hotellis. Suundusimegi oma magalasse. Kell 19 lubanud siia tulla Jüri kunagine töö- ja toakaaslane geoloog ning sõber Vladik.

Piiritus, kohv, sink, leib olid meiepoolseks pruukostiks. Jüri aina pajatas ja suitsetas: teine tubagi juba suitsust pilvine. Kasutan juhust, eemaldun ja kirjutan.

Novovasjagan on meeldiv paik. Siinsed teed-tänavad heas korras kuigi liival. Kargasokis oli küll asfalt, kuid asula ise must ja räpane. Sealsed inimesed, kellega lävisime, olid kuldaväärt.

23.30 heitsin unele. Jürit pole. Läks Vladikut saatma.

1. september

Hommikul kella 10-ks kooli. Täna ju 1. september. Kooli trepil kohtame kahte meest. Seirame seisjaid ning tutvume:

„Väino Hõlpus”.

„Jüri ja Kalju”.

Maailm ikka veel väike, et omadega mitte kohtuda. Kohtumine ise — näib puhtjuhuslik.

Väino on töötanud selles koolis juba 25 aastat. 1967 käinud Eestis pulmas. Enne Siberisse toomist õppinud Kohtla-Järvel 4. klassis. Malinovkas, kus elanud 1949. aastani, olnud Harald Nurga kambamees. Aastal 1949 läinud kolhoosi esimehega riidu ning teinud putket Aipolovosse. Hiljuti käinud oma autoga Ufaa kaudu Eestis tema poeg. Üks poegadest elavat Baškiirias Ufaas.

Väino rääkis veel, et siin käinud prantslased, kes olukorraga nähes vaikinud, kuid jaapanlased imestanud:

„Siit läheb läbi gaasitrass, tõrvikud tossavad, kuid katlamajja veetakse autoga naftat! Loobite rikkusi tuulte valda!”.

Kohalikud kutsusid Väinot Venjamin. Nii palju teavet lühikese ajaga! Väino polnud suu peale kukkunud.

Läksime kooli direktori manu. Esitan temaga peetud ju-
tuajamise sisu ja tema arvamused kokkuvõtvalt:

1. Direktor oli nõus, et vaja koondada haritlasi, kuid sama-
aegselt tuleb tõsta allesjäänute palkasid. Mina mõttes:
kas pelgalt palgatõus parandab õpetamise taset?
2. Polnud nõus, et töö tehakse kohapeal, kuid tulu läheb
keskusesse. See oli õige tähelepanek!
3. Tema arvamus oli, et praegu kehtib olukord: kui suudad
end plaani suruda, siis teeme, kui suruda ei suuda, ei tee
teile midagi. Peaks olema: Raha tasub töö ning vaeva.
Minu arvates oli temal õigus.
4. Ei pidanud õigeks kõiges toimunud vaid Stalini süüdis-
tamist: süsteemi algataja oli Lenin ja Stalin tema algatuse
arendaja juba rajatud vundamendile, kuigi jah, jätkati
palju sadistlikumal moel. Inimesi poleks tohtinud rep-
resseerida, neid laagritesse ning eriasumistele saata. Siit
minupoolne järeldus: *„Jutt jumala õige, sest siis jäänuksid
targad ja arenenud inimesed alles ning sadistlike kaldu-
vustega julmadel lollidel puudunuks tollane tohtu aren-
guruum!“*.
5. Tema arvamus: Väliskapitali sissevoolu takistab praegu
küsimus: *„Mis sellest utmisest-perestroikast välja ku-
kub?“*.
6. Ettepanek: tuleks tõsta kaupade hindu samaaegse pal-
kade suurendamisega.

Asulate Novovasjugaan-Aipolovo, Maisk-Kamennõi ja
Maisk-Malinovka vahel puudus ühendus liiklusvahenditega.
Seetõttu erineb plaanitu ning tegelik sealkandis tunduvalt.
Kasutasime käepäraseid vahendeid: mootorpaate, hobust
ning isiklikke jalgu. Vasjugani jõgi oli sel aastal niivõrd ma-
dal, et laevad liikuda ei saanud, ülevalpool Novõi-Vasjugani
oli vesi liiga madal paatidelegi.

Koolist hotelli minekul kohtusime külanõukogu esimehega, kellega leppisime kohtumise 14.00 jõe ääres, kus momendil istun. See on paik, kus kunagi minevikus tunnides ööbisime ja Otiga kahas seiklusi alustasime. Täna ootame siin paati. Ajud ragisevad meenutuste tulvast. Kaldal vana, toonastest aegadest säilinud kauplus. Näemegi läheneb motorkat „*Krõm*”. Peagi algab sõit lapsepõlve jooksumaale, poisipõnni teopaika. Huvitav, milline ta praegu on? Kohtumine ligineb.

Paadiomanik kõneleb: „*Jões kala on, kuid poes pole konksusid, millega püüda. Tänavu lisaks kuiva suve tõttu ka vihmausside vähesus*”. Kõik nagu vanasti. Kala on, õnge pole — nokk kinni, saba lahti.... Meist libisevad mööda tuttavad kaldad. On mõnus tunne, kodunegi teine. Jookseb mälu mõttelõng kui igavene kinolint.

Sõidame külastama saatusekaaslast Kalju Kallismaad. Narvast küüditatud Kaljust kui Siberi tuntud jahimehest sain ma teada Kalju Saaberi Siberi reisi kirjeldusest. Tema arvel on elu jooksul Siberis lastud 5 karu. Kahel juhul oli kahevõitlus Kaljule eluohtlik, jälgedeks jäid armid näol. Karu vajus kogu raskusega peale. Ühest sai üksinda jagu, teisel korral ostjakist paarilise abiga.

Meid kohale toonud külanõukogu esimees viis joonelt Kalju Kallismaa häärberisse. Seda see maja kindlapeale on, kui siinkandis ainuke värvitud maja. Kalju ja Katja korjavad tomateid, sest öösel on oodata külma. Jätkus meilegi tegevust tomatite noppimisega.

Lõunalauas on jutt esialgu seosetu, hüplev ja katkendlik. Jupike siit, tükike teisalt, sest õhus hõljub kohtumisejärgne ärevus. Aipolovo töölikülas (рабочий поселок) on elanikke 30. Neist 10 ostjaki, 2 venelast, eestlane, lätlane, poolakas, paar türklasi jt. Loomi külas: kolm lehma, paarkümmend lammast, mõni siga, kanad ja ongi kõik. Meie endise lastekodu asukohas Dalnij Jaris elab kõigest kaks inimest. Harituid peale Kalju külas pole. Muud ei kuulegi, kui „*Kalju*,

*tee seda, Kalju, tee teist!”, Katja ja Kalju on mõlemad pensio-
närnid. Abistamisest ei keelduta, kui vaja, kohe käed külge.*

*Kalju selgitab: „Ostjikke ei rikkunud kaupmees
Kalašnikov, ei teinud tema neist joodikuid. Nõukogude võim
õpetas neid viina jooma! Kaupmees maksis neile saarma na-
hast kahe hobuse ja soobli naha eest kolme lehma ostuhinna,
10 ja 15 kuldrubla. Nüüd on aga nii: ostjakk tahab liha, liha
ei ole, tahab kala, aga ei viitsi püüda. Longib poodi konserve
ostma. Ostjakk ei pannud kunagi metsa põlema, ta ei käinud
suvel metsaski. Nüüd on taigas inimesed aastaringselt. Len-
davad tikud, suitsukonid, sädemed töötavatest masinatest.
Kustutusvahendeid pole, taiga pole kosmos, vaid lihtsalt
urmaan”.*

Kalju abikaasa Katja oli aastail 1950–1960 Aipolovo koolis техника, koristaja. Tema isa oli lätlane, ema vene-
lanna ja mees eestlane. Tema pere toodi 1931. aastal siia,
näidati koht kätte. Seitse esivanemat puhkavad taiga varju-
lisel künkal Aipolovo kalmistul: Vanaisa, vanaema, isa, ema,
onud ja tädid. Kaheteistkümnest pereliikmest jäid ellu neis
karmides oludes kolm, ülejäänud surid viljakais nõukogude
tingimuses. Nii 1931 kui 1941 oli küüditatute pärale jõudmi-
se päeval Aipolovos tugev raju kanamunasuuruste raheka-
makatega. See oli otsekui looduse hukkamõist inimtegude-
le! Katja mäletab hästi 1941. aastat. Kolm öde olid heinateol
ja raju ajal varjusid paadi alla. 10. juulil 1941 praamilt
Aipolovo jõekaldale toodud ja rängast teekonnast kurnatud
virulased ei saa elu lõpuni unustada seda päeva.

Kalju majapidamine on avar. Olemas on kõik eluks vaja-
lik. On kaks elektriijaama, mootorpaat „Vihr”, mootorsaan
„Buraan”. Kaks viimast garanteerivad liikumise nii suvel kui
talvel. Kalju hoiab tehnikat, sest varuosi pole saada. „Buraa-
ni” roomik näiteks maksab 250 rubla. Sellegi raha eest on
raskusi hankimisega, vaid tutvus maksab. Paadimootoreid
on Kaljul kolm, oblosokke kaks, heinaniiduk, lehm ja pull.
Siga ei tasuvat pidada, sest pole sööta ja rasvase liha söömi-

negi vastunäidustatud. Igal aastal kasvamas pullvasikas, lambad, kanad. Koertest on kaks laikat valvuriteks ja jahipi-damiseks. Tomatid on kaetud kilega nii nagu meil Eestis.

Elamiseks on kaks tuba, suur köök, kus ka magatakse. Üks tubadest on elutuba, teine kahe voodiga on külaliste, külla sõitnud lastele. Maja ehitas Katja isa, lugupeetud meistermees: sepp, rätsep, puusepp. Kalju on seda täiustanud ja püsti hoidnud. Nende elamu on külas ainuke värvi-tud maja, loodusekeskselt roheline. Isal oli suur töökoda, Kalju tehtud on avar varjualune, kaev, sahvrid, puudehoidla.

Kõik on käepärane ja läbi mõeldud. Küttepuid on varu-tud neljaks aastaks ja aastane varu on varju all. Ülejäänud on kaetud katusega. Kalju varub puid jahionnides elamise päevadel aega parajaks tehes. Varahommikul käib Kalju läbi teadaolevad seenekohad ja saab päeva-kahe kohta kolm ämbrit puravikke. Muid seeni ta ei korja.

Eesti asja jagab Kalju nii: „*Ärge alla vanduge, täiskäigul edasi!*”. Tütred on teinud Kaljule etteheiteid, et miks omal ajal Eestisse tagasi ei mindud. Kaks neist on Eestis külas käinud ja on Eestist vaimustuses, meie elust, puhtusest ja korrast. Noorim tütar Olga elab Omskis, on lõpetanud ehi-tustehnikumi ja töötab ehitustel meistrina. Tütar Valja elab Tomski lähedal eesti külas Malkovka. Selles külas elavad Mahtra sõdalaste järglased. Nemad töid Siberisse haned, varem seal hanesid ei peetud. Valja on abielus ja eluga järje peal, kuid tööd on koormavalt palju. Vanim tütar Galina on samuti abielus ja töötab Tomskis kuullaagreid valmistavas tehases kalkeerijana.

Teine ja kolmas september.

Kallismaa Kalju mälestused kohtumisel Siberis Dalnij Ja-ris 2. septembril 1989:

Kalju pajatas jahimehe elust: „*Jahimeeste keskmine kuu-palk oli 1000 rubla, millest 600–700 tuli otseselt jahist, üle-jäänu — jõhvikatest ja pähklitest. Jahihooajaks tuleb metsa*

varuks viia toit nii endale kui koertele ning varustus: petrooleum, bensiin, laskemoon, hulk muudki peenemat pudi-padi. Moona viimisel leiab tihtipeale häid jõhvikakohti. Tõmbad korra tšerpakiga, pool riista täidetud ning saak ämbrisse. Meie alpinistist tütar korjas kümne minutiga ämbritäie ja viis korje ühe hingetõmbega 2 km kaugusele lootsikusse. Kuremarjade korjamise hooaeg algas 10. septembril ja nende eest maksti kokkuostus 2.50 kilost. Üksainus soo andis 15–20 tonni saaki!

Nüüd on ta tühi. Viimati ostis üks Tomskis asuv kooperaatiiv 7 tonni marju, maksis 6 rbl kilost. Lisaks vedas ise ostetu ka soost välja. Kokkuostu hind tulu ei anna, kuigi pohlad-jõhvikad on turul nõutud. Sõstrale ja sinikale nõudmine puudub: need vajavad suhkrut, mida paraku pole müügil. Pähkli-kilo maksab kokkuostus 2.80”.

Mina tean oma kogemustest, et Siberi jõhvikad on palju maitsvamad kui meie omad, kohalikud!

Kalju: „Metsaski ei laabu kõik lihtsalt. Metsanduse asjamees hindas kopterilt käbide saagi piisavaks, kulutas uurin-gule 5000 rubla, kuid saaki saadi vaid 2-3 tsentnerit”.

$200/300 \times 2.80 = 560/840$ rbl sissetulekut, arvutasin mina.

„Varem käidi luurel ikka jalgsi ja andmedki olid palju täpsemad, kulutused väiksemad. Mis parata, tehnika on kallis!”. Kalju räägib edasi:

„Jahti peetakse iga onni juures vaid 5–6 päeva, ring täis, alustatakse algonnist uut ringi. Selle ajaga saavad loomad otsa või kaovad mujale. Nahkade varumine algab 1. novembril. Pead ise otsustama õige nii nahastamise aja kui ka selle kõlbulikkuse. Ootad onnis kuni aeg küps. Ooteajal teed kasvõi metsas puid. Orav on rändava loomuga, soobel seevastu — paikne. Aastat 5 tagasi ilmusid metsa hundid. Varem neid polnud. Kohe vähenes ka jäneste arvukus. Reegel: kus pesitseb soobel, sinna jänes ei tule. Siinsetes laantes pesitsevad kobras, saarmas, naarits, põder, hirv, soobel, orav, karu ja burunduk.

Viimase nahk maksab kokkuostus nüüd 20 kopikat, varem ainult 5. Jahiloa saamiseks tuleb anda 4 kg kasepungi, millede kilost makstakse 5 rubla. Paraku on levinud salaküttimine. Karusid mina enam ei jahi". Edasi jutustab Kalju Kallismaa, et inimesed laenanud tema onnist raadio, tagasi jätnud selle toomata. Pätlus ja vargused levivad!

Istume ikka veel laua ääres. Vene ahjus valmistatud toit on maitsev. Sööme omatehtud kohupiima, marineeritud valgeid seeni, kurgi-tomati salatit ja kartuleid. Lõpetanud söömise, läksime ringkäigule, et tõmmata sõormeisse veidikenegi kunagist tuttavat, varasügise ja hilissuve vahelist taigahõngu.

Surnuaia seedrite varjus, kohas, kus külg-külje kõrvale maeti eesti lapsi kui kilusid karpri, nägime Uno pandud risti. Palju neid siin puhkab? Kas keegi pidas arvet? Magavad siin igavest und vägisi võõrsile kõdunema toodud! Siin oligi see eesti laste puhkepaik õnnelikul lapsepõlve maal. Laste seas alustas vikatimees oma tegemisi juba esimestel päevadel nii rongis kui ka pargastel. Tema niide jätkus siingi otsekohe pärast saabumist ennenägematu äikese rajuga. Lapsed kisti sooja teki alt kodudest, jäeti koduseinte kaitseta ja paisati võõraste tuulte sarjata. Kõik ei pidanud katsumustele vastu, kohe algasid kümned matused!

Selle teo mõte? Valge laik mustas augus või must valges, vastataks. Rist veel üsna tugev. Meenutan Unot, ristide paneku pioneeri.

Liigume lastekodu suunal. Vasakule jääb Novovasjugani kolitud, Boleslav Jakise, Kalju äia juhtimisel 1934. aastal ehitatud koolimaja ase. Ehitus sai sitke, pidas vastu ajahambale, elas kolimiseги üle. Kalju äi tegi hea töö! Ehitamise-lammutamise vahemikku mahtusime siis meie seal. Tee või tina, kuid siirdusingi mõtteis koolist sööklasse! Nagu toonagi mõte: „*Saaks või sööklasse sooja kätte!*”.

3. september, pühapäev.

Härmas hommik särab päikese käes. Eile Novõi-Vasjuganist mootorpaadiga tulnud türklane lubas meid täna oma sõidukil siit ära toimetada. Kallismaa perest, Kaljust ja Katjast lahkusime südamlikult jõekaldal. Nimekaim elab paar nädalat meiega kohtumise muljetest, nagu ütles Katja: „*Пережить будет*”. (hakkab läbi elama)

Paati roolis türklase väimees. Reis oli viludavõitu, kuid kulges lodusalt. Istun, vahin mööduvat kallast ja mõtlen siinsest minevikust. 1931. aasta oktoobris olnud praeguse Tomski oblasti territooriumil **213 600** väljasaadetut. Massilised väljasaatmised jätkusid 1932–1933. Neljakümnendate lõpul ja viiekümnendate algaastate järel olnud neid juba **500 000!** 1931 toodi Vasjugani kallastele 38 800 ja neist hukkus esimesel talvel 4500. Põgenemiseks läbi soode praktiliselt võimalusi polnud.

Oleme taas Novõi-Vasjuganis ja lennujaamas teavet hankimas. Sihtkohani koju saab pileteid tellida 25-30 päeva ette. Meil sellist aega pole. Lennujaamast liigume haigla suunas. Tahame kohtuda seal registratuuris töötava Renate Taarde tütreaga. Haiglast saime teada, et Renate tütar on hoopistükkis puhkusel. Öö veetsime hotelli lüxis.

4. september. Põikasime korraks vanale kalmistule, tellisime puutöökojast risti. Lubati homseks. Kell 19.40 olime Väinot väisasamas. Hõlpused olid pärit Mustveest. Väino käinud Eesti Wabariigi aegadel Peipsi ääres ning mäletas, et seal olnud vähemalt üks kolmandik venelasi. Tema isa olnud seal konstaabel. Omal ajal olnud mõte Eestissegi naasta, kuid käinud kohapeal, tõdes, et siin on raske sisse elada. Iga juba kõrge, kolmveerand eluteest läbitud. Tuleval aastal kavatses küll Eestisse sõita. Ufaas elav poeg töötab panga juhatajana ja külastab siinseid vanemaid igal aastal. Teine poegadest elab siin ja on traktoristide instruktoriks koolis. Lapselapsi on kokku 6, neis kaks on poisid, ülejäänud tüd-

rukud. Väino viidi sundasumisele Malinovkasse nagu Jürigi. Nende juurde tulnud Intalid ning siis läinud alustassiga enustamiseks. „*Valge laev tuleb!*” olnud tulemuseks. Oli see vaid puhtinimlikult sündinud ootus või lootus?

Väino jutustab: „*1943. aastal oli mul juba püss ja käisin jahil. 1947. aastal suundusin Jagodnaja Krivale brigadiri ametisse, järnes Ossinovõi Jar, kus olin lõpuks meister. Kogu haridus piirdub mul nelja eestiaegse klassiga, siin pole koolis käinud. 1954. aastal jõudsin Novõi-Vasjugani, kus õde juba töötas metsamajandis praakerina. Minu abikaasa Kamenõist saadeti siia sundasumisele 1935. aastal Omski oblastist. Sinna tuli nende perekond Ukrainast vabatahtlikult, et saada maad. Omski külje all tehti nad kulakuks.*

Meie ema armastas lõbus olla. Pahvis teine piipu, võttis pitsi viina. Surivoodil oli tema sooviks — matustel jooge, lõbutsege, kuid ärge laulge!”. Edasi loetleb Väino laagritest pärast vabastamist siia sundasumisele saadetud eesti meeste nimesid: „*Tulid Anderson, Mironov, ja Richard Treier*”.

Perenaine pakub meile toomingamoosi. See on tõepoolest väga hea. Siinmail tehakse kõik marjad toorhoidisteks ja nad säilivad hästi. Arvan põhjuseks kohalikku kuiva kliimat. Meilt peab keetma või vähemalt kuumutama. Teiseks säilitamise viisiks on kuivatamine. Väino jätkab jutustamist: „*Esimest korda kodumaal viibides selgus, et meiesugustel on passis eritunnus. Vastavad mehed teadsid kohe, kellega neil tegemist!*”. Ööbimisest Väino juures loobusime, eelistasime oma hotellituba. Väino juurest lahkusime hulk maad pärast keskööd. Astusime taevatähtede valgusel, jõevee peegelduse saatel.

On 5. september, kell näitab kaheksandat tundi. Ärkasime komandant Ljuba aknale koputamise peale, sest üks olnud seestpoolt riivistatud ning tema ei pääsenud majja meid äratamata. Täna on meil kavas püstitada rist, küllasta-da Taardet ja Gontšarovat.

Hommikueineks tegime kohvi ja praadisin köögis leiba. Jüri jäi kööki kellegagi vestlema. Viskan mõned read paberile ja saadan need siit koju.

Tervitus Novovasjunganist!

Oleme kunagise lapseõlvemaa kunagises pealinnas. Ööbimine kui hiljuti Narva-Jõesuus. Köök nagu sealgi. Ruumid milles meie asume, on kahekohaline. Lisaks veel üks kahekohaline ja teine viie voodiga. Seega mahutab maja kokku 9 inimest. Neljas ruum on puhkeruumiks kõigile ühiselt. Seni oleme kõikjal nautinud siinsete heade inimeste ja oblasti parteikomitee hoolitsevat kätt. Andmete kogumisel oleme teinud tublit tööd. Ka öösiti. Kumbki meist ei kahetse seekordset Siberisse tulekut. Saame siin hindamatuid isiklikke kogemusi, mälu värskendust, unustamatuid muljeid, sidemeid ning tutvusi. Kalju Kallismaa juures olime kolm päeva. Jõgepidi edasi-tagasi paadisõit oli väga tore. Nälg pole seni näinud, ilmad olnud head ja soojad! Tõbesid pole kannatanud. Teata töö juurde, et enne 18. septembrit mind oodata ei maksa. Tehku seal, mis tahavad. Kojujõudnult räägin kõigest lähemalt.

Tervitades Kalju Jüriga.

Tuli Jüri. Arutasime, kuhu jätta varustus. Viia see hotelli või lennujaama? Või hoopiski Hõlpuse juurde? Otsus oli ühine: „*Veame kõik Maiskisse kaasa! On kindlam*”.

Läksime Jüriga kohtuma ülemustega tema oma-aegses geoloogide naftaotsijate kontoris. (venekeelne lühend ZNGRE).

Ülemusi polnud kõiki kohal. Otsimise peale leidsime siiski direktori asetäitja Vadim Nikonovi. Nendel on suured plaanid, aga raha väike. Kavas rajada asulasse tsentraalne keskküte, kanalisatsioon, asfalteerida tänavad. Tööhulk mahukas, aga puuduvad torud diameetriga 200 ja 400 mm. Vaja oleks valmistada telliseid kohapeal, mitte aga vedada

Sredni-Vasjuganist. Meil pole puure aukude puurimiseks, uute soetamiseks pole raha. Moskva võttis meilt 50 miljonit, aga tagasi andis 19. Kolmkümmend vajalikku miljonit jagati teistele.

Tulevikus on plaanis püstitada mälestusmärk kannatanutele siia Novõi-Vasjugani.[†] Kavas tellida Leningradist Graafilise kunsti kombinaadist projekt siinkandis aastail 1931-1951 hukkunule. Nende aadress: *Sverdlovskaja naberežnaja 64, Leningrad, 195027.*

Kell juba 13.15. Sööklasse! Köht täidetud ja kalmistule. Risti tegi meie klassivend Aipolovo päevilt ostjak Ivan Okišev. Nii need kohtumised ristteedel jätkuvad ! Tema ütles end mäletavat lastekodust õpetajat Taissia Pavlovnat, Enno Reppot ning tema nõoriga nukke. Olnud sõjaväes koos Vekšeri nimelise poisiga.

Novõi-Vasjugani kalmistul paigaldame risti kolmekesi koos teise ostjaki Pjotr Tonospajeviga. Otsime koha, mõtleme pisut ja teeme suitsu. Siis kaevame augu.

Kell 14.40 seisis seedripuust rist kindlalt valitud kohal. Ristile kinnitasime kaasa võetud „*Memento*” kirjaga metallplaadi. Selle valmistas Tallinnas meie saatusekaaslane Juho Heinrand Toguri väikelastekodust, üks noorimaid ellujäänuid sünniaastaga 1940. Väikene aiaga piiratud maa-ala Novõi-Vasjugani vanal kalmistul oli meie poolt tähistatud. Suurem osa surnuaiast oli aga segi paisatud, midagi pealegi ehitatud. Meile jäävad meenutama tänast päeva seal tehtud fotod.

Surnuaialt võtsime sihiks Sovetskaja uulitsa 19. Sel aadressil elas Ljubov Gontšarova, keda kavatsesime külastada.

[†] Mälestusmärk püstitati 8 aastat hiljem, avati poliitvangide päeval, 30. oktoobril 1997 ja peategelane oli Vadim Makšejev, kes suutis kuberneri pidevalt ja piisavalt mõjutada. Annetusi sellele mälestusmärgile tuli ka virulastelt Eestist.

Meile räägiti, et olnud meie lastekodu direktor. Kuuldu kat-
tus vaid osaliselt. Kohtumisel ta jutustas:

*„Detsembris 1935 läksin Aipolovo lastekodusse. Oktoobris
1937 sain 17, kuid töötasin juba augustist alates. Aastatel
1936-37 polnud Aipolovos veel kooli. Kaheksa poissi ja küm-
me tüdrukut sealt õppisid Novõi-Vasjuganis. Elased omapäi
siin selles majas. Kuigi mul oli võzov-kutse põllumajanduse
tehnikumini, asusin tööle lastekodusse. Minu isa represseeriti ja
seepärast mind kasvatajaks ei lubatud. Tekkis vaheaeg töö-
tamisel, sest visati välja komsomolist. Rajooni haridusosa-
konna juhataja oli hea inimene, lubas mul veidi aja pärast
jätkata kasvatajana. 1937. aasta suvel olin kaugel koman-
deeringus — viisin lapsi po võzovu sugulaste juurde. Selleks
ajaks oli tekkinud olukord, kus lapsi jagati sugulastele. Algul
jagati neid sugulastega kokkulepitult, hiljem aga sunniviisi-
selt lastel olevate aadresside alusel. Vedasin laiali 34 last. Oh,
neid kampaaniaid!*

*Sõja ajal olin lastekodus lühikest aega. Siis saadeti mind
koos paljude teistega metsa maju ehitama. Langetasime seal
puid, õppisime palke veeretama. Sügisel jäime meie, neli tüd-
rukut, rahata. Ela, kuidas tahad! Järgmisel suvel läksime
metsa parvetama, sügisel asusin tööle kontorisse. Sel ajal olid
siin eestlased Klavdia Saareväli, Laima Linalaid tütar Liaga.
Laima õde Mirza oli lastearst. Siin selles majas külastas mind
Aleksander Karamzin nii ükski kui ka perega. Saška ja minu
Novosibirskis elav vend olid suured sõbrad. Karamzin käis ka
minu poja matusel. Kalmistul lehise all puhkab Saša ema. Kui
Vadim Makšejev viimati kalmistul käis, astus minu poolt läbi.
Näitas mulle oma ema hauakoha, pärast istus jõe kaldal ja
aina meenutas.... Sõja ajal pandi talvel ühte hauda 12 inimest
ja aeti veidi mulda peale. Kevadeti ümbrus lehkas”. Edasi
meenutas perenaine meie saatusekaaslasid Natalie Paulsenit,
Igor Fomini, Intalit, Leonidi tüdart Galina Zaharovat, Helve
Tuulikut ja madam Paapi.*

Õhtul hotelli naasnult, leidsin eest risti panemisel abiks olnud Pjotr Tonospajevi. Sõber ostjak noris viina, lubas meile pähkleid ja tahtis osta fotokat. Kõik kaubategemised jäid katki.

Ei lõppenud siinviibimisega minu kohtumised kunagiste siinsete elanikega, vaid jätkusid edasi, kuid juba koduses Eestis. Siit sain endale algallikad, millised ka kirja panin.

6. september. Ärkasin 8.30. Kella kümneks on meil kõik kaasavõetav pakitud. Ilm on jällegi ilus päikeseline, raha on taskus veel 265 rubla. Autot me lennujaama sõiduks ei saanud ning tuli teha jalgsiretk. Paarkümmend minutit kõndimist ja 11.50 oleme lennujaamas. Teatatakse: „*Kargassok-Maisk lennuk saabub 12.30 tühjalt*”.

Seekord meie pagasi näit 60 kg, järelikult olime seni vabanenud vaid kümnest kilost. Ühele inimesele lubatud tasuta 10 kg kandamit, ülejäänud tuli kinni taguda rubladega. Sellised olid reeglid. AN-2 tuli 12.50 ja 13.15 stardime. Lennukis 8 reisijat, juhib autopiloot, tegelik piloot loeb avatud-uksega kabiinis lehte. Meie all paistavad juba kolletavate latvadega metsamassiivid, soode avarused, helgib Tšvor — järvestik.

14.00 Maiski lennujaamas. Siin on meie lõpp-punkti vahepeatus, kust algab taas kodutee. Kui kõik klapiib, siis juba pühapäeval.

Peatume Breningite juures (1931. aastal Altai kraist siia sundasumisele toodud sakslased). Tänu Uno Melli soovitu-sele me saame siin peatuda. Vanaema on sõitnud külla Altai kraisse, kodus on tütrepoeg Aleksander. Temalt kuulsime, et Malinovkas on praegu Lõpovi baasi peatuskoht, kus saaks meiegi kenasti kahe lina vahel ööbida. Edasi kuulsime, et Maiskis on praegu 200-300 elanikku, töökohti neile pole. Berjovka külas on riigi maad, Vesjolõis, Kamennõis ja Maiskis — sovhoosi omad. Medvežji Tšvoris käiakse jahil ja kala püüdmas. Siin kasvavad ka väikesed arbuusid ning

dõnjad. Saša elabki vanaemaga, kel säilinud veel Altaist kaasa toodud väikene vokk, suurema müünud maha. Vanaema on 70, Saša 20 aastat vana. Aastajagu oli poiss Irkutskis aega teenimas ja sellest aastast olnud kolm kuud haiglas. Noorem vend praegu armees Lipetskis. Teistes külades elanikke pole, vaid Vesjolõis elab Korenov oma eidekesega.

Saša vanaema olevat töötanud 1941. aastal, kui meid siia toodi, kohalikus haiglas. Ta mäletas seal ravil viibinud meie Unot. Ema ja isa elavad samas majas teises otsas. Isa töötab kohalikus elektrijõujaamas vahetuses graafikuga — 24 tundi tööl ja 48 tundi vaba. Jõujaama võimsus on 120 kW. Kõrgepingeliin on kaugel, sealt liini vedamine läheks maksma 10 miljonit rubla ja sellist raha pole.

Istusime Jüriga jõekaldal kunagises mahapanemise kohas ja kummalgi oma mõtted. Tollal Jürit nii pikalt ei sõidutatud, tema pandi kaldale üks peatus varem. Meenub sadam. 1941. aasta juulikuu viimased päevad. Sadamasse meid ei viidud: pandi kaldale enne haiglat veski juures. Pargas puksiiriga sadamasse ei pääsenud ega pääseks tänagi, kus vett nii vähe, et paadigagi sõita ei saa.

Hoburakendid olid juba meid ootamas. Läksime samal päeval Kamennõisse, ööbisime sealseš koolimajas. Maiskis oli aga vastuvõtt pidulik. Komandant Šapilo ronis kännu otsa ja pidas sisuka kõne: „*Põgenemisele ärge mõtelgegi! Teiste verd te enam ei ime, hakkate ise tööd tegema!*”.

Mis on vereimemisel tegemist meie siiatoomisega? Millal mina verd jõin? Ei kannatanud ma vere nägemistki — arutasin omaette. Tookord sadas järgmisel hommikul Kamennõis vihma, oli tugev tuul, lendlesid eesti naiste vihmavarjude tükid. Minu ema jalutanud külavahel, narvakana oskas ta vene keelt ja kutsunud Leida Izjumenko tarre, kus saime endale elamise.

Otsin kohta, kus 1941. aastal oli haigla. Mäletan, et haigla eest läks tee otse Kamennõisse. Kui me siia jõudsime, siis puhastati mul siin parempoolset pöske. Ema oli samuti en-

ne surma siin haiglas, mis tal viga oli, ma ei mäleta — meenub vaid, kuis temaga teekonnal Maiskist Kamennõisse teepervel puhkasime. Küllastasin teda vahel ka haiglas, sain tüki leiba. Viin ema vennaga siit minema, aitab neile Siberist! Viin vanaema juurde Metsakalmistule. On see võimalik? Ajal kui neid mõtteid mõlgutasin, tundus, et on. Maine keha jäägu mulla alla, hinged võtan kaasa. Kodus neid ridu kirjutades tundsin end palju rahulikumana kui enne siberisõitu — tegin mis võimalik, oskasin ja suutsin.

Võtsime õhtueinet. Jõin kaks klaasi väga head kaevust võetud külma piima. Söögilauas selgub, et haigla asunud tõepoolest minu osutatud paigas. Näljast paistetanud Unolgi seal elu sisse poputatud, haigla toiduga toidetud. Sestsati nad vanamemmega tuttavadki. Ulualuse siin nende juures saimegi Uno soovitusel. Meenutatakse erilise soojusega siit üle tänava elanud Helve Tuulikut, kes oli Narvast pärit. Küll ta olnud kõhnukene!

Tema tollases elukohas on nüüd ambulants. Helve olnud paljudele nii õpetajaks kui ka eeskujuks. Mäletatakse siinkandis ka tema abikaasat Arvo Panka, toonast peigmeest.

Helve lahkumisel kodumaale saatnud teda kogu kool ja koolipere saanud selle eest karistada: seisnud kolm päeva klassides püsti. Lahkus ju topelt-rahvavaenlane, kaks korda Siberisse saadetud eesti laps. „*Вредная директриса была. Завидовала Хельве...*” Nii kommenteeriti: „*Oli vastik direkt-riss, kes kadestas Helvet*”. 1941. aastal 7-aastasena küüditatud Helve tõi vanaisa 1948. aastal salaja kodumaale. 1950. aastal nabiti ta uuesti kinni ja läbi Leningradi, Kirovi ja Tomski vanglate konvoi saatel toimetati sundasumisele tagasi. Seal jäeti grupp kodumaal haaratuid omapead ja nad läksid ise piki jõekallast — söömata-joomata, teel almust paludes ning külma ilma trotsides oma teekonna sihtpunkti. Selles laste-poliitvangide grupis noorim oli 13-aastane.

Meie tänasel pererahval on kaks siga, lehm, mullikas, kanad, koer ja lambad. Ühe sõnaga kõik eksistentsiks vajalik

on olemas. Puudub tsivilisatsioon, puuduvad paljud igapäevased vidinad, on vaid üks telekanal. Perepoeg Saša lubas meid homme hobusel Kamennõisse viia. Öösel magasin halvasti. Nägin unes mingit segadust.

7. septembril ootaski taaskohtumine selle külaga, lapikesega lapsepõlve süngetest mälestustest, ootas kohtumine ema viimase puhkepaigaga. Hobu rakkas, Saša ootel — teele. Nagu kombeks metsa minnes püss ja kirves kaasa. Mašat saadab harjumusepäraselt tema truu neljajalgne haukuv sõbrake. Vanker põrub savisel teel, Saša räägib oma elust ja tuleviku plaanidest: „*Tahaksin edasi õppida, võtta siinsed juhtohjad ning näidata, kuid elu edendada. Tahtmist mul jätkuks*”. Hiljem lisab: „*Hundid ilmusid siia paar-kolm aastat tagasi, varem neid polnud. Huntide tõttu ei taha ma üksinda metsa minna, jahiks aga puudub laskemoon*”. Tänavu on siinkandis palju marju, ka sõstraid. Saša oli korjanud tunni-ga kaks ämbritäit. Müügilt puuduv suhkur muudab marjadevarumise mõttetuks, sest palju neid ikka kuivatada! Midagi peab ikka kinni olema, kas nokk või saba. Marjad metsas, suhkur linnas ja omavahel nad ei kohtu. Kallis vedu! Hobu veab, sõiduk logiseb, koer longib, Saša jutustab, näitab kalmistu koha kätte, viib meid Kamennõisse ja ise kähku tagasi Maiskisse, et kell 14 peab ta olema külanõukogus.

Olime tänases sihtpunktis. Küla asemel on üks ja ainus hoone. Unolt info järgi olevat see hobusetall. Hoonest paremal heinakuhi. Inimelude hinnaga rajatud elu oli siit välja surnud. Ümberringi laius lage väli, põld ja heinamaa. Nägime tõde: raskelt rajatu on kerge kaduma. Koos eestlastega kadunud siit elugi.

Surnuaial võtsid meid vastu kaks Uno pandud risti ja üks pooleldi säilinud, piirdega ümbritsetud matmisekoht. Hiljem selgus, et see oli 1957. aastal surnud proua Wilhelmine Kala viimne puhkepaik. Ülejäänute säilmed kõik vasakul,

paremal, meie ees ja seljataga — kõikjal meie ümber. Mõtteis otsekui vestlen emaga:

„Ema! Homme lähen Ahti juurde!“. Ei kuulnud ta minu hüüdu. *„Sina tead, kuhu ta maeti. Tule ning näita mulle Ahti kalmu!“.* Ei saanud ta tulla. Kõik soovid ei täitu. Meenuvad päevad orvuna pärast sinu surma. Kuulen iseenese ahastavat lapsehäält suitseva korstnaga hüti ukse lävel: *„Прощу милости, дайте поесть!“* (*Palun armu, andke süüa!*).

Saanud vastuseks paar kartulit või kausikesse tilgakese eilset suppi, teinekord hapukski läinut, oli laps õnnelik ja tänulikki. Oma kodus Narvas ei tahtnud see inimesehakatis vahest midagi alla neelata ja teda pidi lausa meelitama. Aeg ja olud muudavad inimesi. Tookord almust palunud väetike lootis, et isa kunagi ta üles leiab. Kust võis tema teada, et juba enne emata jäämist oli isa elu röövinud mõrtsukalik kuklalask.

Kalmistul meenusid laulusõnad lastekodu päevilt:

*Milleks ema sa mind sünnitasid,
Milleks orvuks mind ilmale tõid?
Parem oleksid mu uputanud,
kui et Elule Sinuta jäin.*

*Mitte keegi mind taga ei leinaks
Pole isakest emakest mul,
Pole õekest ega ka venda,
Kergem oleks ju mullegi muld!*

Praegu aga kohisevad kased, paistab päike ja meid ümbritseb kena sügisene loodus. Kokkuvõtteks võib öelda: on tavaline metsistunud metsaalune — rohkelt kibuvitsu ja kaski, vähem kuuski, üksikud nulud ja kaks nukrat risti — üks ümarast puutüvest, teine neist on lapik. Lapikul on kiri: Salme Mell † 15 VII 1942 ja Heljo Mell † 20 VII 1942, ümaral kirjad puuduvad — see on minu ema oma.

Kui palju hõljub meie ümber hingi? Seda ei tea keegi. Siinmail arvet ei peetud. Minu peas keerlevad mõtted, mõtted ja mõtted. Toestanud länguvajunud ristid, puhastanud kalmud ja nende ümbruse, puistanud kalmudele kolm peotäit kodumaa mulda, lahkume kalmistult. Muuta ei saa me midagi! Kõik on varem toimunud, kõik on muutunud ajaloos. Ajaloos just meile, kes me kõik siinkandis oleme olnud ja kes me kõik siit ka kodumaale jõudsim.

Astume vaikides Maiski suunal. Tee äärde jäävatel heinamaadel vist olidki naeripõllud, kus emad neid katkusid, tõi lastele toiduks. Mõnigi ema läks varguse süüdistusega vangi. Kuid nad siiski riskeerisid — tuli ju väetid hinges hoida kuni viimseni.... Poolel teel oli kunagi lehtlapuhkepaik ehk kurilka suitsetajatele. Seal tõmbasime hinge ja puhkasime jalgu emaga haiglast tulles. Täna tiirutavad siin mesilased, neid sumiseb ristikupõllul. Meil pole muud kui neli jalga kõndimiseks ja aega piisavalt ringi vahtimiseks. Siin vahelduvad kummalgi pool teed põllusiilud metsatukkadega, kohati ilmub kaski kollaseidki. Paar kilomeetrit enne Maiskit näeme paremal pool teed suvist karja lüpsplatsi. Kella viie paiku õhtul jõuame Maiskisse.

Supp söödud, piim joodud ja pikali. Meil täna seljataga 10–11 kilomeetrit jalgsiretke, eeltrening homseks ja siis juba homme koos varustusega ja vähemalt parkümmend versta.

Kell 23.00. Ei viitsi täna enam kirjutada. Jalgsirännak ja kogu päev on väsitanud. Vaja homseks välja puhata.

8. september. Tõusin 8.00. Täna peame jõudma reisi tippu Malinovkasse. Hommikuseks äratajaks oli Saša. Tema läheb täna Šmakovkasse. Hommik on jahe, kuid tundub, et päev tuleb ilus. Seni üldiselt on ilmadega vedanud. Täna-homme on plaanis teha lõket, küpsetada kartuleid ning meenutada toonaseid aegu. Panin kaasa kohvipuru jäägi, pisut suhkrut, kaks purki konserve, pool leiba, kartuleid,

küpsiseid, šokolaadi ja eelviimase pullo kangemat kraami. Lapik piiritusega, teepakk ning tükike suitsuliha jäävad varuks koduteele. Kogu seda loetelu oleme vedanud Tallinnast siiani. Saaks vaid Omskist lennukiga edasi, sinnani piletid garanteeritud, nagu teatas meile Saška. Lennukiga jõuaksime kiiremini Moskvasse. Rongiga loksuksime paar-kolm päeva, lennukiga vaid neli tundi.

Minema saame 11.45. Meid ootab 18 km astumist, kuid seda teistelt kuulduna. Talveteed olevat 6 kuni 7 km. Ega vastanud need kuuldused tõele. Tegelikult on talveteed siit Malinovkasse 10–12 kilomeetrit. Üks eestlanna lastud siin omal ajal maha. Hiljem saan teada — proua Oidermaa.

Astume vapralt edasi, sööme marju. Mustsõstrad metsa all on imemagusad! Metsaalune roosatab kuuseriisikatest. Neid on tõesti lademetes, võta vikat ja niida! Palju on puravikke, kuid meil pole seentega asja. Meile on tähtis sihtkohta jõuda. Oleks Eestis selline metsaandide küllus! Kuid kodumaal on jälle seda, mida siin pole. „*Kas pool maad läbitud? Ei veel!*”. Higistame.

16.00 oleme Malinovkat tähistava tara juures. Ilm on lämmi. Hea, et hõljub pisukene tuuleke. Puude kohin meenutab venda. Kus ta siin puhkab?

Nagu eile näinuks, seisab silme ees pimedas trümmis lebab, eluga lahkumishetkel olev roosas pidžaamas kahvatu pooleteisene vennake. Ülalt luugist hiiliv arglik valguskiir valgustab kahe maailma vahel heitleva inimhakatise lahkuvat keha. Siis saabubki lõpp. Konvoi valve all poetas ema oma pisima põngerja tundmatu põlislaane Urmanõ rüppe, selle jõe Vasjugani kaldale, Malinovka maile. Tahtmatult voolavad nüüdki pisarad... koorem rõhub selga.

Peame suitsutundi (vene k. *непекып*). Olen vöhmäl. Kartsin siiski hullemat. Tahaksin süüa, juua kohvi! Oleme reisi lõpus, siit algab kodutee, mis alati kiirem ning kergem.

Malinovkasse jõudsime 17.20. Oleme peatusbaasis, meie magamiskohad vagunelamus. Saime teada, et tänavuse kui-

vusega on talvetee praegu läbitav. Tagasi lähme seda mööda. 18.50 keedame kohvi. Sööme, joome ja seejärel risti püstitama! Siinses baasis on valvuriteks kaks meest ja 8–9 koera. Hunte polevat.

Kell 19.50 rist on valmis, jäänud kohaleviimise ja ülespaneku vaevad. Töötamise ajal tahtsid mokšad-kihulased meid nahka panna! Järgmisel päeval olid Jüril kõrvad pakud. Jüri oli minust toekam ja maitses vast pisipiinajatele minust enam. Õhtul lubatakse teha meile sauna. Kõige suu-remas kolkas meie senisel teekonnal ja saun. Saunas saab kindlasti mõnus olema.

Kes eestlastest olid Malinovkas? Siin olnud u 20 peret kaasmaalasi: Hilda ja Jüri Lehtrand, Ida, Harald, Rein ja Maie Nurk; Maria ja Valentina Böstrova; Hilda, Väino ja Reet Hõlpus; Aliide-Ottilie, Avo ja Henn Intal; Ella ja Jaan Kers; Johanna-Marie, Helle-Malle ja Maie Birnsalu-Varlamov. Kes veel? Ei tea ma täna.

Õhtul vestlesime kahe kohalikuga. Üks kaasvestlejaist, Boris Abramov, oli siia ametlikult vormistatud valvurks kuupalgaga 160-170 rubla. Teine oli Valeri Zazoljatin ja veel vormistamata. Me kasutasime sellel reisil esimest ja viimast korda pikka aega kaasa veetud magamiskotte, aga ma ei maganud öösel eriti hästi. Mõtted vaevasid.

On kahekümmes reispäev, 9. september.

Kell 8 jalul. Hommik parajalt jahe ning pilvine. Tibutab vihmagi. Käisime veelkord risti juures, toestasime püstitatu, langetasime hüvastijätuks pead. Veel üks matmispaik tähistatud. *Memento more!*

Kohalikud valvurid olid teed keetnud, pilved hajunud. Jõime kuuma vedelikku kompvekkidega, sest suhkrut enam polnud. Teejoomise ajal tuli Vesjolõis sündinud jahimees. Ta teatas, et oli läbinud soo kahe ja poole tunniga. Vaevalt meie nii kähku sellega toime tuleme, tema veel noor mees. Valvu-

rid tahtsid meile söögiks kalu praadida, kuid leidsime, et on paras aeg hiivata ankur ning heisata purjed. Küll me Maiskis sööme! Ehk saame teel veidi jõhvikaidki korjata!

11.05. Istun vagunelamu trepil, vaen nõukogulikku töö- ja elukorraldust. Nüüd siis lagastatakse üsna aktiivselt põlislaant taigat. Lisaks inimtegevusele põhjustas ka punane kukk tänavu siinkandis tohutu metsade hävingu. Tule teod on mõtlematud, kuid inimese omad on tehtud mingi totra ja nõmeda plaani nimel. Inimestelt on võetud elutahe, elu eesmärk, jäetud eraklik viirelemine. Jüri järjekordselt kadunud, kuigi läks vaid filmi vahetama.

Kell 11.35 asume teele, 12.15 korjame jõhvikaid ja 12.45 minul 2 liitrit korjatud. 12.50 liigume edasi. Säased kihutavad takka. 13.15 hävitasime viimase loomaliha konservi. Puud taas kohisevad. 14.30. Puhkepaus. Ümberringi laiuvad soo ning raba. Istume mättal, meid paitab päike, taevas hõljuvad üksikud pilved. Meile lehvitab meeldiv tuuleke. Ees ootamas jalgsi läbimist veel vähemalt 5–6 km soist rada. Teist väljapääsu pole! Edasi! Kuid kott rõhub seljale.

15.15 korjan marju juba lamades. Peagi saan mütsi täis. Säaski pole. Kokku täitub minul 4 liitrit korjet. Otsustasin, et aitab. Neid tuleb ka seljas tassida. Kodus ülemõõtmisel tuli selgus, et olin vedanud koguni 6 liitrit kuremarju. Tõuseb tuul. Kogunevad pilved.

17.40 ikka veel Maiski soo. Veidi hiljem on siiski soo seljataga ja leian end kõrges märjas rohus. Püksid vettinud. Kas siin sadas? Momendil valitseb päikesepaiste. Minul toss väljas. Viimasest puhkepausist on kõnnitud 2,5 kilomeetrit.

Kell 18.25 on suitsutund. Mets, mets ja veelkord mets. Vaat siis 6–7 kilomeetrit teekonda! 18.50 ilmub esimene põllusiil.

19.05 on vaateväljas juba külagi. Viimased meetrid läbin Saša motikal. Kohal! Lõpp on meie rännakul!

10. september.

Järgmisel hommikul ärkan kell 7, jalule ajasin end tunni aja pärast. Eelmisel õhtul olime päevase higi ja vaeva pere- rahva saunas maha pesnud. Olime end mõnuga küürinud. Magama heitsime 23.00. Täna on pühapäev, 10. september ning kolmandat korda ootel rajooni pealinn Novovasjagan ja seekord ka viimane hüvastijätt temaga.

Vanaema oli koju jõudnud. Tema meenutusi meie saabumisest 1941. aastal:

„Kui teid toodi, oli haiglas arstiks Gorškov, kes elab siiani. Maha pandi teid sadamas, (s.o. kohas, kus me Jüriga paar päeva tagasi istusime). Saabusite ja kohe löödi haigla täis. Teid jätkus igasse ruumi. Olite hirmus vaevatud. Arst kutsuti kohale ja tema võttiski teid vastu. Nüüd on teisedaldatud haigla hoones külanõukogu ja võõrastetuba. Siin peatusite koolima- jas, mis on nüüdseks lammutatud“.

Tänane hommik taas päikeseline. Tegin inventuuri: raha on järel 243 rubla pluss 20 Jüri käes nn ühiskassas. Kas jät- kub tagasiteeks?

Kell 9.20 asjad pakitud. Ludmilla on valjuhäälna käre naisterahvas. Tema paneb kole suured toiduportsud. Kõik tuleb ära süüa, muidu perenaine pahandab. Maiski kohta saame teada, et siia on nüüd kogunenud ümberkaudsete väljasurnud külade elanikud. Mured on siin samad, mis meilgi: noored lahkuvad, vanad vananevad. Altai kraisis ole- vat nii: venelased on sovhoosides, sakslased kolhoosides. Loogiline, sest kolhoos peab end ja oma rahvast ise toitma- katma, sovhoosile antakse riiklikku dotatsiooni.

12.55 asume teele, pakid reisivad motikal ja ees jällegi mutikesed lennujaamas. Jüri lunastab Saška poolt kinni pandud ja ostuhetkeks juba vormistatud piletid. Lennuk hilineb. Väljalend plaanitud kell 14.15, kuid lind maandub siin alles 14.45.

Lennujaamast sain teada, et Omskist väljub Moskvasse 10 lennureisi ööpäevas. Lootused sealt edasi saada seega

head! Moskvast Tallinnasse väljuvat sama aja jooksul vaid 4 lennukit — see uudis polnud küll midagi väärt. Kell 15.00 oleme Maiski kohal õhus. 15.30 Novo-Vasjunganis ning 15.30 juba Omskisse minevas lennukis. Vedas seegi kord! Hea, et kogu kaasavõetav kraam oli kaasas. Lennuki aknast nähtuna jäävad seljataha Vasjunganje ja tema ääretud sood.

17.10 Peatus Taras. Novovasjunganist Tarani oli vaid kolm inimest lennukis. Siit Omskisse lendame edasi neljakesi.

Omsk kell 18.20. Lippame teise lennujaama poole ning varsti olemegi selle teisel korrusel. Jüri on jällegi luurel. Kuidas piletitega? Kas näkkab? Megafonist kostab teade: „*Väljub Moskva reis. Järgmine Leningradi. Possadka*”.

Kaks piletit kell 18.35 Moskva aja järgi väljuvale reisile on meil peos! Hurraa! Nüüdsest kehtib kohaliku aja asemel Moskva oma. Pagas kaalutud ja vormistatud, teeme jaama esisel suitsu ja siis istumegi tiivulises. Stjuardessilt kostub teade: „Lennu kestvus 3 tundi.“ Istun akna all reas number 25. Täna on see juba kolmanda lennukiga lennata. Eelmised olid väikesed AN-2. Need raputasid meid tublisti.

Kell 18.45 stardime. Vasakul poordis saadab meid suur kollane kuuketas. Teda vaadeldes tundub, et püsime paigal. Kiiruseks teatati 800 kilomeetrit tunnis. Jüri hindab meie senist tegevust: "Positiivne pool oli valitud ilusad ilmad, negatiivne - magamiskottide kaasavedamine." Nõndaks siis seekord. Reisi lõpuosa läks kiireks. Ühe päevaga läbitud vahemaad Maisk-Novovasjungan-Omsk-Moskva ajavahemikus 14.15 kuni 21.35 +ajavahe olime arvestanud läbida kolme päevaga.

Kell 21.15 tunnen, et laskumine algab. Kuu aga püsib samal kohal. All paistab tuledes Moskva. Kell 21.45 on vaikus. Lend lõppenud. Lennukist saime maha sekeldusteta.

Domodedovo lennujaamast Šeremetjevosse sõitsime bussiga kaks tundi, pilet maksis 2.50 rubla ning seejärel olimegi viimsel stardipakul pärast kolme tiigrihüpet. Kell 2.20 seisan piletisabas. 2.45 olid piletid mul peos ning la-

hing pealekippuva väsimusega võidetud. Registreerimine lennuks algab kell 8.00 ja väljalend saab olema 9.15. Ööpäevaga jõuame Maiskist koju! Sellist vedamist, et kõikjal saab järgmisele reisile piletid, on meie suures liidus raske uskuda ja seda eriti lihtrahval nagu meie. Meil lihtsalt vedas!

Kell 7.45 tasapisi sigineb saba, peagi hakkab tööle registratuur, millele järgneb pagasitasku eraldi kassas ja siis lennukisse. Tibutab vihma. Tähendab, et nii algus kui lõpp on vihmased. Istume lennukis TU 134-A3. Viimane päikeseline lend pealpool pilvi enne kojujõudmist. Kell 8.10 hakkasime veerema, 8.13 oli hoovõtt ja 8.15 startisime. Sellel lennukil TU lon väga hea kiirendus, tunnetad iga erguga, kuid ta kõrgustesse tuiskab. Huvitav kokkusattumus on see, et esmaspäeval me Tallinnast startisime ja nüüd, esmaspäeval saabume Tallinna tagasi. Meie all hõljuvad pilved kui lumi. On seda loodust nüüd nähtud mitmel moel küllalt. Vaid liivakõrb jäi meil seekord nägemata.

Maandume Tallinnas ja valitseb vaikus. Tere! Kell on 9 ja 50 minutit.

Lennujaama baaris einestame, joome kohvi. Mõnus. Jaamaesisel saame takso. Viimane jupp teekonda, kõige viimane seekord. Kirvetöö lõpetatud, järgneb täiendus, lihv ja viimistlus ning parandused. Töö on aga veel pooleli.

On 11. september 1989, kell 9.50 — meie reisi lõpp!

UNO

Uno, nagu minagi, sündis Narvas, nagu mindki, pandi ta Siberi teele Narvas. Olime Siberis ühes külas, ühes ja samas lastekoduski. Pärast mõningast solgutamist mööda kohalike peresid, elasime emaga mõned lõpukuud Uno ema ostenud majas Kamennõis. Nägin seal paljusid surmasid ning olin muutunud surma vastu tuimakski.

Uno emale kuulus pool majast (kui seda hurtsikut majaks lugeda), milles omakorda oli esik ning üksainus tuba elamiseks. Selles toas, kui mälu mind ei peta, suri esimesena Harald Griin, pikk noor mees, kes kandis pidevalt pikka musta mantlit, nagu mina teda mäletan. Surnud Haraldi must mantel kattus tiheda valge vaibaga, mille moodustasid elusa Haraldi kulul elanud täid. Niimoodi mäletan seda Narvast viidud noorukit, tema kurba lõppu.

Siin surid Uno ema ja õde, siin lahkus minust jäädavalt ka minu ema. Küllap oli teisigi, sest 1942. aasta oli suremistest poolest mahukaim. Palju suutis talletada nälginud lapse mälu? Hea, et sedavõrdki.

Uno on üks parimatest, keda elus olen kohanud. Ta on ülimalt kohusetundlik, abivalmis, heatahtlik teiste suhtes. Ta oli üks minu mälu värskendajatest. Tema on ka üks parimini elus edasijõudnuid minusuguste saatusekaaslaste hulgast. Töökus ning usinus on tasuvad ametid!

Tutvustan Teile Unot tema saadetud kirjas:

Lihulas 3. märtsil 2001. aastal.

Tere Kalju!

Saadan Sulle kirjutise palju aastaid tagasi asetleidnud sündmustest. Võib olla pakub see lugu Sinule huvi, sest selles on kirjutatud ka Sinu emast.

Tervitavad Lehti ja Uno.

Poolsada aastat tagasi

Minu ees laual, teiste asjade hulgas, lebab kolletanud päevik ja pooleksmurtud lehtedega Eesti Wabariigi isikutunnistus, mille lehed tihedalt täidetud pliiatsiga kirjutatud lapse käekirja. Millest toonane 12-aastase poisi julgus lõhkuda EW pass ning selle lehtedele kirjutada? (siis polnud muud paberit kusagilt võtta! K.T.). Kuid minu jaoks oli sündinud kohutavaist kohutavaim: Olin kaotanud kodu, kodu-maa, vanemad ning lapsepõlve, ei olnud minul enam õdegi. Ise olin näljast nõrk, pea käis ringi, liikumine oli väga raske; minu ees oma järjekordset ohvrit ootav Must Tühjus. Veel nüüdki, poolsada aastat hiljem, lugedes neid ridu, kerkib klomp kurku, silmad muutuvad uduseks ning miski hakkab rõhuma mu südant.

Ma ei kavatse kõike, mis minu ema passis, mis minu päevikus, selles kirjas ümber jutustada. Kirjutatud lauseid eelnevalt veidi silunud, toon esile vaid üksikuid kohti neist.

Katkeid ema passist suure nälja aasta 15. juulist 1942:

EMA. ...Läksin Vasjugani jõest vett tooma, jõe ääres jäin magama. Naastes veeämbritega, jooksis mulle vastu pr. Ada Kivisto, kes lausus: „*Ole tubli, ära nuta. Sinu armas ema on suremas*”.

Toas nägin, et ema silmad olid tumedad ja ebaloomulikult suured. Ta keel oli kange. Kella nelja paiku jäi ema magama ning nägi unes, et viibis musta kardinaga kaheks jagatud ruumis. Ärganult ta manitses meid öeldes:

„Kui õega peaks midagi juhtuma ning sina, Uno, lähed lastekodusse, anna meie siinne maja ning kõik meie järelejäänud asjad pr. Kivistole”. Ema palus veel, et paneksime talle käte vahele meie isa pildi ja kui Eestisse koju tagasi jõuame, räägiksime isale, kuidas suri meie ema.

Kell 21.55 lahkus meie ema muredest ja näljast murtud hing kaugele Jumala juurde, tema maine keha maeti järgmisel päeval Siberimaa rüppe hõõveldamata kastis kuuseokstele asetatult, seljas sinine töökittel, käte vahel isa pilt. Hauakünkale pandi risti asemele seedripuutüügas. Inimesed laulsid lahkunule kaks laulu: *„Tähtede taga”* ning *„Oh võta mind, mu jumal!”*. Mõned meetrid ema kalmust eemal kasvas noor kaheharuline kask...

Otsustasin jääda Kamennõisse, õde Heljo saata lastekodusse... viis päeva hiljem...

Õde. Eelmisel päeval pesi Heljo enda üleni puhtaks. Mina magasin öösel põrandal, tema — kasti peal. 20. juuli 1942 hommikul kella kuue paiku küsis õde süüa. Riidlesin temaga. Kes siis öösel sööb? Järsku langes õe pea kastilt ja hetke pärast lamas ta meelemärkusetult põrandal. Tõstsime pr. Aadaga õe kastile tagasi. Kell 10.00 lahkus ta vaevatud, elu mitte näinud lapsehing oma ema juurde Issanda Jumala salapärasesse maailma. Olin nüüdsest selles kurjas maises maailmas täiesti üksinda, mahajäetuna.

Läksin kõplama kartuleid. Kartulimaalt tulnud, sain teada, et meie toas oli vahepeal surnud Kalju ema pr. Tuulik. Selle päeva õhtul sadas tugevat vihma. Need kaks räsitut ning näljast piinatut, kes kellelegi polnud kurja teinud, üks ühe lapse ema, teine teise ema laps, maeti linadesse mässitutena, ilma kirstudeta ühte hauda. Mulle voolasid suhu nii vihmavee kui pisarate joad...

Ainsana kalmul lugesin Issameiet: „Meie isa, kes sa oled taevas...”.

Isast lahutati meie pere juba Narvas. Hiljem kuulsin, et tema viidi koos teiste eesti meestega Sverdlovski oblastisse Verhoturjes asunud surmalaagrisse. Lastekodus, oma ema esimesel surmaaastapäeval kuulsin ühelt Anitra Rammo nimeliselt lastekodukaaslaselt oma isa surmast.

Kodumaale sõit: Pärast lastekodus elatud aastaid töötasime meie, seitse lastekodulast, Tomski linna lähedal piima-farmis „*Kljutši*”. Algul tundus olemine hea, sest süüa sai veidi rohkem. Hiljem hakkasid lagunema riided ja jalanõud, selg ning käed kattusid paisetega. Mina ja lastekodukaaslane Enno Reppo, saatsime Eestis elavatele sugulastele palve, et need saadaksid meile väljakutsed (вызов). Eelseisva kodureisi lootuses ja selleks valmistudes, kuivatasime kartuli-lõike ning pihlakamarju. Minule olid vanavanemad ja risti-isa saatnud umbes kuussada tollaegset rubla, kuid Ennol oli sõidurahaga kitsas. Raha saamiseks tegi tema riidetük-kidest ja saepurust mõned ülevalt risti küljes olevate niitide abil juhitud nukud, milledega käisime külast külla ja andsime, põhiliselt koolimajades, nukuetendusi. Nii saime veidi teenida lisa vajaminevale sõidurahale, muretseda toitu, kuulda tänusid — *чacuбо*.

Teekonnal Tomsk — Eesti abistas meid Tomski miilitsa laste vastuvõtu- jaotuspunkt, andnud meile saatjaks Jelizaveta Ivanovna. Oli aasta 1946.

Nüüd päevikust: Saime teada väljasõidu päeva — 25. jaanuar. Minul teekonnaks 700 rubla, kuivatatud kartuleid, pihlakamarju. Teel raudteejaama olime, vaatamata tugevale pakasele, väga reipas meeolus. Hetk, kui astusime vagunisse, oli meile ülimalt ülev.

Novosibirskis, kus lumi ummistanud raudtee, ootasime kaks päeva Vladivostok-Moskva rongi. Selles rongis sõitis väga palju vormis sõjaväelasi.

Moskvas käisin Punasel väljakul, sõitsin rongiga met-roos. Seal oli ilm sula, meil lubjakad (vildid) jalas. Jelizaveta Ivanovna ostis meile meie oma rahaga 360. rublased piletid Tallinna otsevaguni luksus kupeesse, kus pidime maksma juurde veel 60 rubla voodipesu ja 10 rubla teevee eest. Moskvast jõudsimme Leningradi teisel sõidupäeval. Leningradis ma prassisin: hävitasin seitse jäätist. Sama päeva õhtul jätkus sõit Tallinnasse.

Olgugi, et vagunis olid punase plüüsiga kaetud istmed, akendel plüüskardinad, magamisasemel ammuunustatud valged linad, minul und ei tulnud. Käisin kordi vaguniaknast välja kaemas. Kõikjal lösutasid põlenud või lõhutud vagunid, sõjamasinad, ahervaremed. Mööda libises Narva, minu kodulinn, minu sünnilinn. Siiani oli ainsaks unistuseks tagasi Eestisse, nüüd sigines südamesse mure.

Seal, kauges Siberis, oli minul sõdurilek Tšernõhhi toas nurgake, kus sai magada, oli mingitki toitu, laudas ootas pea juhitamatu härjapaar ikkega ühest kohast teise ajamist. Kuid kuhu lähen nüüd? Mida tegema hakkab? Kellele mind üleüldse vaja on?

5. veebruari hommikul jõudis rong Tallinnasse. Linn oli muutunud inetumaks. Kõigest sellest hakkas kuidagi kahju! Ilm oli väga sula, jalad lõrtsusid vene vildikutes.

Peagi jõudsimme Kreuksi tänavale lastejaotuspunkti. Seal anti jalga kuivad riidest ömmeldud sussid, toideti. Oi, kuid maitses eesti toit!

Sõitmaks minu vanaema juurde Rahumäele, läksime koos saatjatega Viru väljakul asunud bussipeatusse. Minu emapoolne vanaema onuga elasid Nõmmel Palli tänaval. Peatuses oli bussiootel pikk järjekord inimesi. Rahumäele viis meid rahvast täis, puugaasiküttel töötava mootoriga suur sinine buss. Enne uksele koputamist Palli tänava majas, peitsime Ennoga endid nurga taha. Meie saatjad uurisid samal ajal, kas oleme õiges kohas. Uks oli lukus. Läbi ukse asuva akna nägin oma onu. Sisse me kohe ei pääsenud, sest

vanaema oli poodi läinud, kaasas maja välisukse ainukene võti. Astusin tänavatpidi poe poole, vastu vanaemale, õlal kartulikotist tehtud nõõriga seotud reisikott.

Päevikusse kirjutatu kohaselt: Vanaema tuli kiibati-koobati minule vastu. Need viis rasket sõjaaastat möödani-kus, tema enda kodu kaotus, teadmine, et tema tütre perekonnast peale minu pole enam kedagi elavate kirjas, olid ta maadligi surunud, suuresti vanemaks muutnud. Kohtumisele järgnesid naer ja nutt, kallistused ning musid... kõike on võimatu kirjeldada, seda peab läbi elama.

Mind hariti puhtaks, kõik minu Siberi riided põletati koos kotiga. Mõned päevad hiljem tuli Assamalla-st mulle järele minu vanaisa. Olin Tallinnasse ajutiselt onule allkirja vastu hoiule antud.

Kolletanud lehtedega narmendav kaustik lõpeb sõnade-ga: Ei ole minul enam vaja laulda ...kaugel, kaugel, kus on minu kodu...

Lihulas aastal 1993.

Ma ei mäleta, milleks ma selle loo oma elust kaheksa aastat tagasi kirjutasin. Kuid nüüd, mil lapsed juba ammu täiskasvanud ning lapselapsedki vanemad, kui mina tollal, ajal, mil minu kõrval suurepärase armastav abikaasa, kellega ühine oma kodu, ajal, kui meie toidulaud heldelt kaetud, tahan meenutada oma ema, oma isa, oma õde ning kõiki nälga surnud ja hukkunud siberikaaslast. Tule-tada meelde endale ning teistelegi, et elu pole alati ühe-taoline. On nii kivid kui kännud, head ja halvad päevad, kurbuse ning rõõmuhetked, lahkumised ja kohtumised — kõike tuleb elus ette. Jääks vaid kurjus kõrvale hiilimata!

Veebruarikuul 2001. aastal

Uno Mell, sündinud 5. mail 1930 Narva linnas.

Minu, Kalju Tuuliku, täiendus Uno mälestustele.

Uno abikaasa Lehti küüditati Siberisse samuti 14. juunil 1941, kus oli aastani 1947 ehk 6 aastat. Tema isa Jaan Eilart oli Kaitseliidu ja Isamaliidu liige, ema – Järva Naiskodukaitse esinaine. Unost ning Lehtist tuleb edaspidi veel korduvalt juttu. Siinkohal sellega lõpetan. See oli tema elu seal, tema koju saabumine siin.

KAMENNÕI KÜLA KALMISTULE JÄÄNUD EESTLASED

Kalmistule jäid lapsed

Heino Luuka

Asta Kivisto

Tõnu Känd

Heljo Mell

Helle Püss

Liis Tammaru

Harald Griin

Kalmistule jäid emad

Elfriede Tuulik

Anna-Elisabeth Rammo

Liisa Altmäe

Hilda Raudsepp

Paula Griin

Anna Tupits

Iida Nõmmik

Ella Rae

Marie Rihvka

Vilhelmine Kala

Salme Mell

Marie Otsa

MEMENTO MORI !

FOTOD JA DOKUMENDID

Vana Narva. Eesti Rahvusraamatukogu foto.

Mina ja õde Narvas
„Võitleja” teatri
juures.
Foto K. Tuuliku
erakogust.

Minu ema
Elfriede Tuulik.
*Foto K. Tuuliku
erakogust.*

Minu isa
Alfred Tuulik.
*Foto K. Tuuliku
erakogust.*

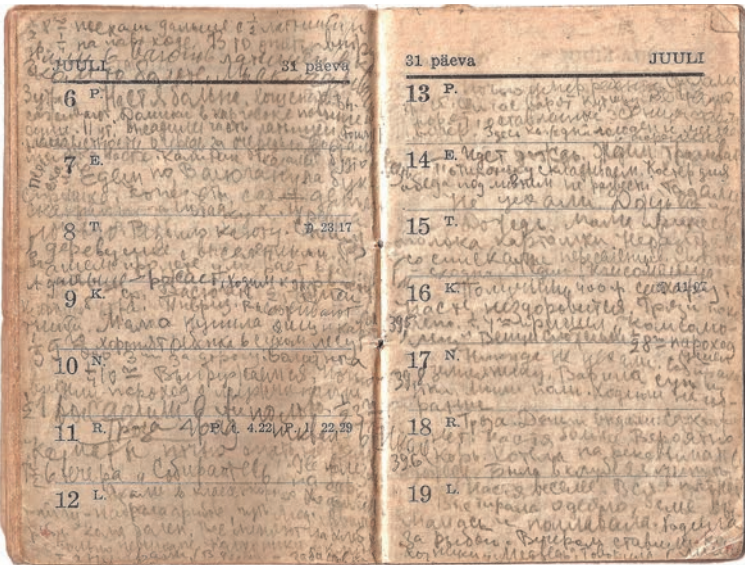

Politsei puhkekodu „Jõetare” Narva-Jõesuus enne sõda.
Foto K. Tuuliku erakogust.

Natali Paulsen
ja tema päevik.
Foto N. Paulseni
erakogust.

Pällo pere lapsed 1940. a. *Foto Peep Varju erakogust.*

Anastassia Paulsen
sundasumisel Siberis.
*Foto N. Paulseni
erakogust.*

Vasjugani jõe kallas
Aipolovos. 10. juulil
1941 toodi siia sund-
asumisele 787 inimest
Virumaalt.
Foto: Katrin Saukas.

Юганец.
Aleksander
Karamzini joonistus
1951. aastal.
*Foto N. Paulseni
erakogust.*

Toguri lastekodu Novõi-Vasjugani rajoonis Tomski oblastis sõja-aastail. Foto: R. Asojan.

Kalju Toguris 28.08. 1989. Foto K. Tuuliku erakogust.

Ei kuulu ajakirjanduses avaldamisele.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi

SEADLUS

Eesti NSV-sse tagasipöördumise keelamisest isikutele, kes on karistatud eriti raskete riiklike kuritegude eest, samuti Eesti endiste kodanlike valitsuste liikmetele, kodanlike poliitiliste parteide ja natsionalistlike organisatsioonide, politsei ning riigiasutuste juhtivatele tegelastele ja eesti natsionalistlikust põrandaalusest tegevusest aktiivseile osavõtjatele

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi o t s u s t a b :

1. Keelata tagasipöördumine Eesti NSV-sse isikutel, keda on karistatud ja kes on karistuse ära kandnud tegevuse eest karistussalkades, salakuulamise, terroristlike ja diversiooniaktide ja banditismi eest, samuti Eesti endiste kodanlike valitsuste liikmetel, kodanlike poliitiliste parteide, natsionalistlike organisatsioonide, politsei ning riigiasutuste juhtivate tegelastel ja eesti natsionalistlikust põrandaalusest tegevusest aktiivseil osavõtjail.
2. Määrata, et Eesti NSV-sse omavolilise tagasipöördumise eest karistatakse nimetatud isikuid rahvakohtu otsusega vabaduskaotusega 1 kuni 3 aastani ühes järgneva eemaldamisega vabariigi piirest.

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi
esimees

/ A. J a k o b s o n /

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi
sekretär

/ A. K r ü n d e l /

Tallinn, "L." oktoobril 1957.

Salastatud dokument Eesti NSV Ülemnõukogu arhiivist.

Mälestusristi
püstitasid 5.
septembril
1989 Novõi-
Vasjugani
kalmistule,
vasakult pa-
remale: ostjak
Ivan Okišev,
Jüri Lehtrand
ja
Kalju Tuulik.
*Foto: K. Tuuli-
ku erakogust.*

Kamennõi kalmistul 2010. aastal. *Foto: ETV võttegrupp.*

Aipolovo lastekodu poiste Aleksandri ja Kalju kohtumine Novosibirskis 1989. aastal.
Foto: K. Tuuliku erakogust.

Eugen Mägi perega ja Kalju Tomskis 25. augustil 1989.
Foto: K. Tuuliku erakogust.

Aleksander
Karamzin.
*Foto K. Tuuliku
erakogust.*

A. Karamzini joonis-
tatud Kalju portree
kohtumisel
23.08.1989.
*Foto K. Tuuliku
erakogust.*

14. juunil 1941
Kiviõlist küüditatud
vene kirjanik Vadim
Makšjev 25.08.1989
Kaljuga kohtumisel.
*Foto: K. Tuuliku
erakogust.*

14. juunil 1991 Rakveres avatud mälestusmärk
„Okaskroon”. *Foto P. Varju erakogust.*

Mälestusmärk Novõi-Vasjugani kalmistul Tomski oblastis.
Esimeses reas vasakult teine, kolmas ja neljas on
Vasjuganjes ellujäänud saatusekaaslased: Vadim Makšejev,
Renate Taarde ja Uno Mell. *Foto: ETV võttegrupp.*

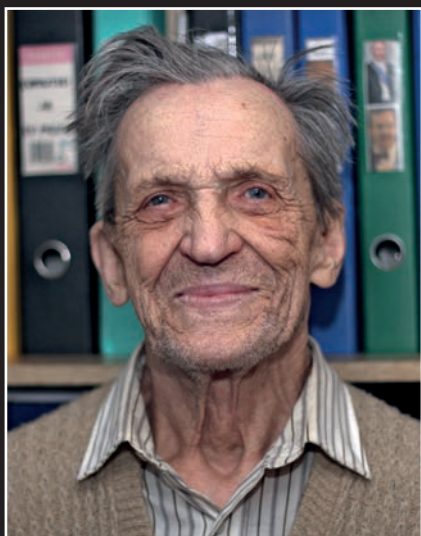
23. augustil 2018 avatud Maarjamäe memoriaali mälestus-
tahvel Tomski oblastisse küüditatud eestlastele.
Foto P. Varju erakogust.

Kalju ja Peep — autor ja raamatu toimetaja.

Kalju Tuulik on sündinud 9. augustil 1933 Narvas politseiametniku peres.

14. juunil 1941 perekond Tuulik küüditati sundasumisele Venemaale Narõmi piirkonda. Alla kaheaastane vend Ahti suri teel sihtkohta jõudmata 27. juulil 1941. Isa Alfred Tuulik lasti maha Sverdlovski sisevanglas ühel eestlaste massilise hukkamise päeval 1. aprillil 1942.

Ema Elfriede suri nälga sundasumisel Kamennõi külas 20. juulil 1942. Orvuks jäänud Kalju pääses näljasurmast tänu Aipolovo lastekodule.

Tungiv soov pääseda tagasi kodumaale aitas paljudel Siberi orbudel otsida ja ise leida võimalusi selleks.

9. oktoobril 1946 jõudis Tallinna koos Kaljuga 40 eesti last.

ISBN 978-9949-9842-3-7

9 789949 984237 >